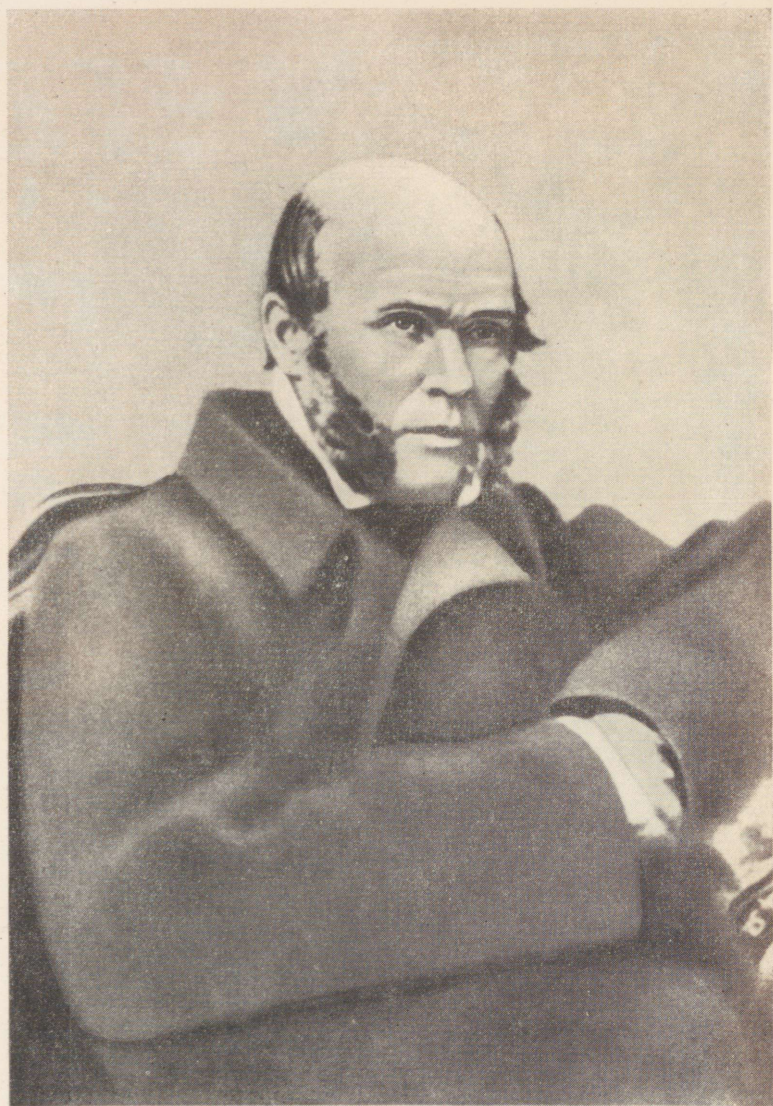

B. MOGILEVSKI

N. I. PIROGOV

Rupprecht

NIKOLAI
IVANOVITŠ
PIROGOV

ARK A-19876

B. MOGILEVSKI

NIKOLAI IVANOVITŠ
PIROGOV

1810—1881

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1954

10717

Venekeelse käsikirja järgi tõlkinud E. Hange.

LUGEJALE

Populaarteadusliku kirjanduse toimetuse palub hinnangud ja arvamused teose kohta, samuti ka teoses kasutatud terminoloogia kohta saata aadressil:

Tallinn,
Pärnu mnt. 10.
Eesti Riikliku Kirjastuse
populaarteadusliku kirjanduse toimetuse.

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVIKOGU

Lapsepõlv ja noorus

Päike tõuseb järjest kõrgemale Moskva kohale. Kolenkat otsitakse majas, tema aga on aias, on pugunud varjulisse nurka ja istub seal mõttes pildi juures, mis kujutab mundris prantslast, keda kasakas tõllas minema viib.

«Kolenka! Tule ruttu tuppa, Andrei Mihhailovitš ootab sind,» kutsus ema poissi, kuid Kolenka, kes on ametis piltide vaatamisega, ei tõtta kutsele vastamisega. Ta tunneb Andrei Mihhailovitši — see on rõugepanija, Kasvatuskodu arst. Küllap tuli lastele rõugeid panema. Kuid miks siis pühapäeval? Siin on midagi lahti... Poiss korjab pildid kokku ja läheb ruttamata maja poole.

Ema, noor naine tumepunases hommikumantlis ja tanus, võtab teda rõdul vastu.

«Nikolai! Doktor Klaus ootab sind juba ammu, ta tõi sulle torelda mänguasja.»

Juba oligi Kolenka isa kabinetis. Andrei Mihhailovitš Klaus avas musta poleeritud kastikese ja võttis välja tillukese mikroskoobi, millest ta ei lahkunud kunagi. Seejärel astus arst akna juurde, murdis pelargooniumi õielehe ja asetas selle nõela abil hoolikalt klaasitükikesele. Hinge kinni pidades ja vanakeselt silmi pööramata ootab põiss, millal teda kutsutakse imeriistaga lähemalt tutvuma. Kuid kas on siis võimalik seda ootusepiina välja kannatada? Kolenka ei suuda end taltsutada ja hüüab:

«Ai, ai, ai, kui tore! Näidake mulle ruttu, mis seal selles torukeses on!»

«See ei ole toru, mu sõbrake, siia on klaasid vahele pandud. Nad teevad kõik viiskümmend korda suuremaks. Vaata!»

Kolja liibus silmaga mikroskoobi vastu ja vaatles väimustatult mesilaskärgedega sarnanevaid õielehe rakukesi. Imeline elav mosaiik avanes ta pilgule. Maailm laienes ja avardus väikese poisi silme all.

Nikolai vanem vend Ammos oli reumahaige. Kaua aega ei tahtnud haigus paraneda. Kutsuti Moskva kuulus professor Muhhin. Jefrem Ossipoviš Muhhinit peeti tol ajal parimaks arstiks linnas. Tema tulekut oodati ärevusega. Arsti oodates askeldas väle Kolenka rohkem kui kõik teised kodus. Ta jooksis kümnel korral trepi juurde vaatama, kas kuulsus tuleb, ja talle sai osaks õnn esimesena kuulutada:

«Arst tuli! Arst tuli!»

Neli suurt hobust tõid kihutades luksusliku tõlla trepi ette. Kuldtressidega livrees teener astus tagumiselt laualt väarikalt maha ja avas majesteetliku käeliigutusega ukse. Pikk, hallipäine, tugevasti esiletungiva lõuaga mees väljus tõllast.

Venna toast kuuldus nagu harilikult oigamist. Ränk valu ei andnud Ammosele rahu ei päeval ega ööl. Oli juba kuus korda arsti vahetatud, haigus aga muutus järjest piinarikkamaks. Kogu lootus pandi nüüd professor Muhhinile.

Kolja jälgis salamahti professori iga liigutust. Nüüd istus arst Ammose voodile. Silitas venna pead ja ütles talle midagi lahkelt. Siis tõmbas vestitaskust kella, võttis haige käe ja hakkas mõtlikult vaatlema sügispilti seinal. Seejärel ütles professor jälle Ammosele midagi, see avas suu ning häälitsetes: «A-a-a-a...»

Arst kompas venna küünarnukke ja põlvi, pani kõrva tema selja ja rinna vastu, justkui soovides kuulda, kes seal sees end liigutab.

Siis tõusis professor voodilt, silitas Ammose pead ja sammus toast välja. Kolenka ei jõudnud end uksekardina taha peita ja jäi professorile otse teele ette. Poiss kohmetas hirmsasti ja jooksis ema kaitse alla.

«Mida sa, võrukael, kardad, ega ma lapsi ei söö,» ütles professor naerdes. Siis pöördus ta perenaise — Jelizaveta Ivanovna — poole:

«Laske kohe rohukauplusest sassaparillijuurt tuua ja käskige valida niisugune, mis murdmisel tolmu annab. Seda tuleb osklikult, kinnises, taignaga õhukindlalt suletud potis keeta. Hautada tuleb seda kaua. Käskige haige jaoks otsekohe väävlivann valmistada.»

Muhhini külaskäik jättis Nikolai Pirogovile sügava mulje. Seda muljet süvendas veelgi asjaolu, et Ammos hakkas kiiresti paranema.

Koljal tekkis soov imelist arsti oma lapsemängudes jäljendada. Kord palus poiss kedagi omakseist voodisse heita. Nikolai astus tähtsalt, arsti ilme ja rühiga, näilise haige juurde, istus voodile, silitas haige pead ja ütles talle mõne ergutava sõna. Seejärel tõmbas «arst» otsaesise kipra, võttis kuuetaskust mingi kar-

bikese, mis pidi tähendama kella, ja hakkas pulssi lugema. Siis uuris keelt ja lõpuks andis kõige tõsisemal toonil nõu, kuidas valmistada ravimkeedist ning kompresse. Seejärel sammus «arst» soliidset toast välja.

Ravi meeldis väga mitte ainult «arstile» ja «haigele», vaid ka kõigile, kes mängu jälgisid. Poiss täiustas «arsti» osa üha enam. Ta ei piirdunud enam ühe «haigega», vaid pani voodisse kõik oma õed ja vennad korraga. Minnes ühe «haige» juurest teise juurde, kirjutas Kolja retsepte ja selgitas kannatlikult, kuidas ravimeid sisse võtta.

Venna õnnelik tervekssaamine, mis oli seoses professor Muhini ilmumisega Pirogovide majja, äratas Nikolais sügava lugupidamise arstimiskunsti vastu. Kuni ülikooli astumiseni ei lakanud ta arsti mängimast.

Lugemise õppis Kolja selgeks piltide abil, — need olid kari-katuurid Moskvast väljaetud prantslaste kohta. Igal pildil seisis salapäraseid tähti. Nende tähtedega algasid sõnad — need olid esimestest eluaastatest peale tuttavad sõnad: А — аць, Б — беда, В — воробей. Üsna vähese abiga ema poolt edenes lugemaõppimine hästi. Kui Kolja sai kaheksa aastaseks, ilmus majja tema esimene õpetaja.

Vastupidiselt aadliperekondades esinenud rumalale harjumusele — õpetada lastele esiteks võõrkeeli ja alles seejärel vene keelt — ei kuulnud Kolja kuni kaheksanda eluaastani ühtki keelt peale emakeele. Õppetöö esimese õpetajaga algas samuti emakeelega.

Palju aastaid hiljem kõneles Nikolai Ivanovitš Pirogov rae-vukalt sellest, kuidas tema ajal kasvatati lapsi, ja häbimärgistas välismaise ees lõimitamist.

«Jah, ma pean meile, venelastele, häbiks, et meie lastevanemad, kasvatajad ja valitsus ise ergutasid seda jälki, labast ning kahjulikku viisi. Ühest rahvusest laste ja ka mitte ainult laste kõnelemine omavahel võõrkeeles ilma igasuguse vajaduseta, mingi sihitu harjutamise otstarbel — see on minu arvates mõtetus ja pealegi kahjulik mõttetus, mis takistab nii mõistuse kui ka emakeele arenemist.»

Õppetöö algas ülesantud õppetükkide kontrollimisega. Kolja oli hoolas õpilane ja mingeid arusaamatusi temaga ei juhtunud. Tema vene keele ja aritmeetika vihikuid oleks võinud kadestada iga õpilane. Peaaegu igale leheküljele kirjutas õpetaja punane pliiats hoogsalt õpilasele meelepärase hinde «viis». Kolja armastas valjusti lugeda. Ta luges tolle aja kuulsaid raamatuid, nagu väljapaistva tšehhi pedagoogi Kamenski «Maailmaruumi vaatepilt». See raamat koosnes piltidest ja lühikestest seletustest nende all. Eriti armastas Kolja Karamzini ajakirja «Laste lugemispalad südamele ja mõistusele». Mida kõike seal küll oli! Ime-

ilusaid muinasjutte, lühikesi vestlusi, näidendeid, laulukest ja palju muud.

Aritmeetika õppimise suhtes ilmutas Kolenka vähem vaimust, kuid neli tehet — liitmise, lahutamise, korrutamise ning jagamise — oli ta selgeks õppinud juba enne kooli astumist.

Mõnikord käskis õpetaja Nikolail vihikud ja raamatud ära panna ning end jalutuskäiguks valmis seada. Minda Jauza jõe kaldale, korjati taimi ja lilli. Kolja pidas nende nimetused meeles.

Vees ujus parvedena rünte, tiheda rohu sees krooksusid konnad, vesikiilid söötsid kiiresti läbi õhu, rohutirtsud sooritasid oma hiigelhüppeid. Need olid kõige paremad õppetunnid. Moskva loodus oli Nikolai Pirogovi esimeseks õpetajaks.

Uhel hommikul kutsus isa, Ivan Ivanovitš Pirogov, oma poja Kolja enda juurde kabinetti ja teatas talle pidulikult, et täna viib ta tema Krjaževi pansioni. Kolja on juba suur poiss ja tal on aeg lõpetada kodus õppimine ning astuda ühte Moskva paremasse õppeasutusse.

Jelizaveta Ivanovna aitab pojalt vahetada kodused riided püha-päevaste vastu. Kolja on juba üheteistkümne aastane. Ta on tunduvalt suuremaks kasvanud. Ta nägu on ikka veel lapselikult ümmargune, kuid silmad on juba kaotanud oma lapselikkuse. Kulmude vahel olev kurd osutab tema kindlameelsusele. Kui Kolja otsustab midagi teha, siis teeb ta seda tingimata, igasugustest raskustest hoolimata.

Isa kutsub Kolja kaasa. Nad lahkuvad kodunt ja sammuvad mööda Krivojarošlavski põiktänavale laudkõnniteed Krjaževi pansioni poole.

Suur puumaja, mille taga on hooletusse jäetud aed. Siin asub Krjaževi pansion.

Algas esimene eksam. Piiblitõlge. Nikolai jutustas soravalt midagi Egiptuse vaarao unenägudest. «Ta uneles,» kordas ta innukalt, kätega vehkides. «Nägi unes...» parandas preester pcissi.

Kõik eksamid on tehtud. On alanud Nikolai Pirogovi koolipõlv.

Kell kaheksa helises kell. Esimesena tuli klassi matemaatikaõpetaja Terehhin. Nikolail oli raske koondada oma tähelepanu abstraktsete algebrareeglite õppimisele. Geomeetriast sai ta paremini aru kui algebrast.

Matemaatikatund on lõppenud. Klass on täis kisa ja kära.

Oleks juba pidanud algama järgmine tund, kuid õpetajat polnud ikka veel kohal. Pinkidesse istunud ja juba vaiksemaks jäänud õpilased tõstsid uuesti kära. Nikolai Pirogov ronis klassilauale ja hakkas kummalgi pool istuvate pealtvaatajate

käteplagina saatel hoogsalt selle peal hüppama. Ta kujutas indiaanlaste sõjatantsu. Äkki avanes uks ja ilmus Krjažev ise.

«Mis lärm see siin klassis on?» Krjaževi läbilõikav hääl ajas koolipoistele hirmu peale. Nikolai ei märganudki, kuidas ta laua pealt maha hüppas, kuid seejärel astus ta kõigi imestuseks direktori ette ja ütles julgesti:

«Ma tantsisin laual, me mängisime indiaanlasi.»

Korrarikkuja sai karmilt karistada.

Koolipäev lõppes geograafiatunniga. Tol ajal oli tarvitusel preester Sokolski raamat «Koperniki süsteemi purustamine». Selles eitas autor geniaalse astronoomi õpetust maakera tiirlemisest päikese ümber. Maakera kujutav klassi gloobus oli õpilastele mõistatuseks, mida keegi neile ei seletanud. Keegi polnud vaevaks võtnud kuuvalgel ja tähtederikkal ööl jutustada lastele taeva laotusest. Geograafiast tol ajal ei hoolitud. Milleks õppida geograafiat, kui maailmas on olemas voorimehed — küllap need viivad kohale, kuhu iganes vaja.¹

Klassi armastatumaks õpetajaks oli Voitsehovitš. Ta õpetas vene keelt ja kirjanduse ajalugu. Tundides analüüsi Deržavini oode, Krõlovi, Dmitrijevi ja Hemnitseri valme ning Žukovski ja Gneditši luuletusi.

Nikolai sai pansionis kuulsaks kui õpilane, kes oskas kõige paremini ajalugu ja vene kirjanduse ajalugu. Voitsehovitši tundides muutus ta elavaks, tema heledad, vaevalt märgatavalt kõõrdivaatavad silmad särasid erutusest.

Nikolai kasvas. Maailm, kus ta elas, avardus, ja näis, et miski ei tumesta tema tulevikku. Õnnetus tuli Pirogovide majja ootamatult ega jäänud ainukeseks. Esiteks suri Nikolai vanem õde. Aasta pärast suri leetritesse vend Ammos, kes oli professor Muhhini eduka ravimise tagajärjel alles hiljuti reumast paranenud. Ja äkki juhtus veel üks õnnetus.

Ühel õhtul tuli Ivan Ivanovitš teenistusest koju kuidagi rõhuta. Sõna lausumata läks ta vaikseks jäänud lastest mööda oma naise Jelizaveta Ivanovna tuppa.

Varsti sai teatavaks, et üks Ivan Ivanovitši alluvaid oli Moskvast kadunud, olles varastanud kolmkümmend tuhat rubla. Algas juurdlus. Raha kadumise eest kandis vastutust Pirogov.

Pirogovide majja tulid tundmatud inimesed. Nad käisid tubades ringi, uurisid asju ja kirjutasid midagi suurtele paberilehtedele.

Varsti tuli kogu vara — mööbel, lauahõbe, Jelizaveta Ivanovna kuldehted — kurjategija poolt varastatud rahasumma katteks kroonule anda.

¹ D. Fonvizini komöödiast «Ābarik».

Jelizaveta Ivanovna ja Nikolai õed nutsid valju häälega, ladudes järelejäänud koli kirstudesse. Vanemate valu rabas ja kurvastas poissi sügavalt.

Ivan Ivanovitšil tuli teenistusest lahkuda. Vaesus vahtis Pirogovidel igast uksest ja aknast sisse.

... Kalendri järgi on kevad, Moskva tänavail aga keerutab lumetuisk. Tuulehood paiskavad kamalutäite kaupa lund vastu aknaid. Aknaruudud põrisevad, näib, et tige tuisk on valmis kohe tupp tungima.

Sõjaväe Toidumoonna Depoo endise kassapidaja Ivan Ivanovitš Pirogovi kodus valitseb rõhutud meeoleu. Mõne päeva eest külastas Nikolai isa Krjaževi pansioni. Isa ootamatu tulek ajas poisi ärevusse.

Võib-olla tuli isa eilse sõja pärast, mis oli toimunud kooliaias? Poiste lahinguis oli Nikolai julgem kui nii mõnigi teine. Mitu lõhkikärstatud kuube ja hulki siniseid muhke mängust osavõtjate nägudel olid tema kätetöö. See ehk oligi isa tuleku põhjuseks? Siiski mitte. Hommikul poega kooli saates oli Ivan Ivanovitš kohelnud teda haruldaselt lahkesti. «Aga mille üle siis isa direktoriga nii kaua nõu pidas?» püüdis Nikolai mõistatada.

Kõik selgus mõne päeva pärast. Isa tuli uuesti pansioni. Seekord kutsuti ka Nikolai direktori kabinetti. Vassili Stepanovitš Krjažev pöördus poisi poole süüdlase naeratusega:

«Noormees, seadke end kojuminekuks valmis. Õppimises teeme väikese vaheaja.»

Isa lisas sellele lühidalt:

«Kolja, jäta Vassili Stepanovitšiga hüvasti ja lähme.»

Kõik, mis vaja, oli poisile öeldud. Võib asuda minekule. Ilma rahata ei ole pansionis kedagi õpetatud ega õpetata.

Vanad sõbrad ei jätnud Ivan Ivanovitš Pirogovi ka hädas maha. Kord külastas Ivan Ivanovitš heasüdamlikku professor Muhhinit. Hakati rääkima Nikolai tulevikust. Muhhin tegi ettepaneku valmistada poiss ette sisseastumiseks Moskva ülikooli meditsiinilisse fakulteti, kus professor Muhhinil oli suur mõju. Nõuanne võeti vastu.

Nikolai võis ainult oletada kõike seda, mis tema ümber toimus. Ta oli neljateistkümne aastane, kuid sõjad mängukaaslastega ja toatüdruku muinasjutud olid talle lähedasemad ning arusaadavamad kui täiskasvanute mured. Mured, milledest ema silmad olid alati vees, isa aga liikus ringi nagu sünge pilv.

Kord hommikul pani Ivan Ivanovitš selga oma majorimundri, nagu ta tegi eriti pidulikel päevadel, ja läks oma endisesse töökohta Sõjaväe Toidumoonna Depoose. Nikolail kästi minna Krjaževi pansioni ja võtta sealt tunnistus õpingute ajal ülesnäidatud edukuse kohta.

Saadud tunnistuses oli öeldud:

«Nikolai Pirogov, üheksanda klassi komisjonäri poeg, õppis alates 1822. aasta 5. veebruarist minu pansionis katekismust, liturgia seletust, piibililugu, vene keele grammatikat, retoorikat, ladina, saksa ja prantsuse keelt, aritmeetikat, algebrat, geomeetriat, üldist ja Vene ajalugu, geograafiat, joonistamist ja tantsimist, näidates üles suurt hoolt ja olles korraliku käitumisega; selle tõenduseks on talle antud käesolev dokument... Ouenõunik ja ordenikandja Vassili Krjažev.»

Niipea kui Nikolai Pirogov Krjaževi pansioni kantseleist välja tuli, piirasid klassikaaslased ta viivitamata ümber ja hakkasid ärevalt pärima, miks ta ei käi tundides.

«Otsustasin ülikooli astuda. Üliõpilaseks hakata,» vastas Nikolai end kokku võttes kõigile kaaslaste küsimustele.

Et oma valu varjata ja mitte nutma puhkeda, hakkas ta rutuga hüvasti jätma:

«Tõsi küll, ma pole veel seda otsust näinud, kuid räägitakse, et mind on juba üliõpilaseks vastu võetud. Varsti kutsun teid enda poole ja näitan teile ehtsaid inimluid.»

Vaimustatud õpilastest saadetuna suundus Nikolai peaaegu joostes ukse poole.

Kui Nikolai oli juba pansionist väljas ja kaaslased ei võinud teda enam näha, puhkes ta kibedasti nutma.

Kodus andis Nikolai tunnistuse isale. Ivan Ivanovitš kutsus poja enda juurde, võttis ta oma põlvede vahele, vaatas tuhmunud pilguga kurvalt tema näkku, mis oli tõsisem, kui selles eas peaks olema, ja ütles:

«Meie sõber Jefrem Ossipovitš Muhhin lubas aidata sul ülikooli astuda. Me kutsusime meditsiinilise fakulteedi üliõpilase Feoktistovi, et ta sind eksamiteks ette valmistaks. Homsest päevast peale hakkad tema juures õppima. Ära siis, Nikolai, tee häbi oma vanale isale ja professor Muhhinile, kes soovivad sulle head!»

Isa tõusis raskelt tugitoolist ja suudles poega otsaesisele:

«Önn kaasa.»

Mõne tunni eest oli Ivan Ivanovitš palunud Sõjaväe Toidumoonna Depoo ametnikke, et nad annaksid talle tõendi poja sünniaasta kohta, märkides selles poisi kaks aastat vanemaks, kui ta oli tegelikult. Tol ajal võeti ülikooli vastu kuueteistkümneaastasi, Nikolai aga oli alles saanud neljateistkümne aastaseks. Pärast pikki palveid anti Pirogovile vajalik paber.

Õpetaja Feoktistov tuli järgmisel päeval. Ta saabus väikese kohvriga, mis sisaldas kogu tema tudengivara. Õppetöö algas ladina keele grammatikast ja tõlkimisest. Feoktistov selgitas Nikolaile ladina keele pööramise ja käänamise tarkust. Ta ütles poisile:

«Teaduslikke töid kirjutatakse kõigis maades ainult ladina keeles. Professorid peavad loenguid ladina keeles. Ladina keelela oled teaduses nagu läbipääsmatus metsas.»

Kogu 1824. aasta suve valmistus Nikolai usinalt ülikooli sisseastumiseksamiteks.

Õppetöö üliõpilase Feoktistoviga ei piirdunud igava ladina keelega. Üliõpilane valmistas Nikolaile suurt rõõmu sellega, et jutustas talle elust ülikoolis. Tundes uhkust selle üle, et temastki saab varsti üliõpilane, võttis poiss mõnuga kätte Feoktistovi arstiteaduslikke raamatuid. Nende hulgas olid mingi vanaaegne piltidega anatoomiaõpik ning teraapia — sisehaiguste ravimise — käsiraamat. Kõige meeldivam aga oli Nikolail lugeda kord Feoktistovi poolt toodud ülikooli loengute kava.

«Missuguseid loenguid ma hakkan kuulama?» küsis Nikolai väriseva südamega, uurides kava. «Näiteks Hristian Ivanovič Loder — inimese keha anatoomia. Kas seda hakkab kuulama?»

«Kahtlemata. Anatoomiata ei saa arstiteaduses sammugi astuda,» kinnitas Feoktistov.

«Siin on Jefrem Ossipovič Muhhin — füsioloogia. Mis see on? Aga mida Muhhin ka iganes loeks, teda hakkab tingimata kuulama! Vassili Mihhailovič Kotelnitski — farmakoloogia. Vassili Feoktistovi, mis teadus see on?»

«Ravimite toimest.»

«Ah, see on huvitav: kuidas toimib oksendamisevahend, kuidas toimib lahtistamisevahend. Mina tunnen aga juba mõnd ravimit.»

«Kust teie siis neid tunnete?» imestas üliõpilane.

«Lubage, ma toon teile kohe raamatu, seal on kõik selle kohta olemas.»

Nikolai jooksis kuskile ja tuli varsti tagasi raamatuga, mida kandis nagu kallihinnalist eset.

Feoktistov võttis tähtsal ilmel raamatu kätte, lehitses seda üleolevalt naeratades, andis Nikolaile tagasi ja ütles:

«Vana rämps! Hiiglama vana rämps! Siis, kui üliõpilaseks saate, paluge, et isa ostaks teile Iovski farmakoloogia.»

«Kui kallid see on?»

«Kolm või neli rubla.»

«Tingimata palun!»

Moskva ülikool

1824. aasta september. Sügis juhtus olema soe. Tänavail oli palju rahvast, moskvalased tõttasid viimast korda enne talve tulekut end maheda päikese käes soojendama. Nikolai tuli hommikul vara kodunt välja ja sammus ruttamata Punase Värava poole.

Tänavanurkadel pakkusid talle pealekäivalt oma teeneid vooimehed — «vankad».

«Istu peale, härra, viime kohale! Milleks vaevad noori jalgu?»

Nikolai astus edasi. Selgel päikesepaistelisel hommikul on nii mõnus mööda armsat Moskvat kõndida, pealegi on kahju kulutada viiekopikalist.

Mjasnitski värava ees sagitakse — ei pääse läbi. Müüakse kõike, mida süda soovib: pirukaid, rõngassaiu, sooja mõdu. Heledajuukselised lõbusalt trotslikud jaroslavlased kiidavad täiest kõrist oma õunu ja rosinaid. Pliinimüüja tutvustab kõlaval häälel oma kauba väärtusi: «Kuum ja klaar, kopikas paar! Võta pliinid vastu, rahaga ligi astu!» Ja rahvas tungleb naljahamba ümber.

Tänavahvatlused ei meelitanud Nikolaid ligi: ta tõttas ülikooli.

Lubjanka väljakul Kitai-gorodi müüri ääres peeti niisamuti turgu. Vanakraamikauplejad müütasid käelt oma ea äraelanud esemeid. Üks viibutas torukübarat, teine tassis frakki ja vormimundrit, kolmas oli seadnud endale pähe sulgedega kübara. Maas seisis katkine samovar, selle kõrval vedeles prantsuse kolmnurkne kübar. Naised väikeste, sütega köetavate raudahjudega olid end ritta seadnud — see oli söögiturg, kus võis odava hinnaga eest saada kuuma kapsaleent või portsjoni rupskeid.

Nikolai läks peatamata mööda Petrovski tänavat edasi. Temast paremal kõrgus tellinguis Väikese Teatri tulevane hoone, mida ehitas kuulus arhitekt Bove. Petrovski väljakul ilutses juba

äsja valmishitatud Suur Teater, Moskva uhkus. Lumivalged sambad tõusid kõrgusse. Frontooni kohal sööstis ettepoole pronshobuste nelikrakend. Nikolai peatus ja imetles uut kaunist hoonet. Edasi minnes täitis uuesti õhku kõrvulukustav turu kära. Ohhotnõi turg. Nikolai Pirogov trügis suuri vaevu rahvahulgast läbi ja pääses Mohhovaja tänavale. Lõpuks jõudis ta ülikooli hoone ette. Pärast Ohhotnõi turu «aroom», pärast loendamatu hulga kirikute kellahelinat oli mõnus sukelduda Moskva ülikooli peahoone vaikusse. Nikolai läks mööda koridori ja avas erutatult ülikooli kantselei ukse. Tema väheldane kasv ja lapselikult keskendunud nägu äratasid kantseleis ilma erilise vajaduseta sagivate täisealiste üliõpilaste tähelepanu.

Nikolai vaatas areldi habemike üliõpilaste otsa ja pöördus aupaklikult ühe poole:

«Ütelge, palun, härra professor, kellele võiks siin esitada palvekirja, et lubataks eksameid teha?»

Üliõpilased puhkesid kõik korruga naerma. See, keda Nikolai oli eksikombel professoriks nimetanud, võttis vastava poosi ja vastas hooletult:

«Minge, lapsuke, teise tuppa, seal võetakse teie paberid vastu.» Pöörates Nikolaile selja, ütles «professor» valjusti oma kaaslastele:

«Küll on praegune noorsugu ülbeks läinud! Ei seda ole, et tuleks isiklikult ja esitaks ülikoolile palvekirja. Saadab, lontrus, enda asemel poisikluti!»

Nikolai põsed lõid kohmetusest hõõguma. Teda peeti jooksupoisiks. Ta läks ruttu habemega üliõpilaste juurest eemale ja otsis üles kantseleiametniku, kellele esitas oma dokumendid. Suurele paksule paberilehele oli kirjutatud:

«Keiserliku Moskva Ülikooli Juhatusesele

Nikolai Pirogovi

palve.

Kuulun oberohvitseri laste hulka, olen 9. klassi komisjonäri Ivan Pirogovi poeg. Olen 16 aastat vana, õppisin algul oma vanemate kodus, seejärel härra Krjaževi pansionis usuõpetust, vene, ladina, saksa ja prantsuse keelt, ajalugu, geograafiat, aritmeetikat ja geomeetriat. Nüüd aga sooviksin jätkata õppimist üliõpilasena selles ülikoolis; seepärast palun alandlikult Keiserliku Moskva Ülikooli juhatust lubada mul pärast vajalikke katseid kuulata professorite loenguid ning arvata mind meditsiinilise osakonna oma ülalpidamisel elavate üliõpilaste hulka. Lisan tõendi oma päritolu ja vanuse kohta.

Käesolevale palvele isiklikult alla kirjutanud Nikolai Pirogov. 1824. aasta septembrikuu 17. päeval.»

Paberid võeti vastu ja Nikolaile öeldi, et ta võib viie päeva pärast tulla sisseastumiseksameile.

Pirogovide maja ees seisis voorimees. Ivan Ivanovitš, Feoktistov ja Nikolai astusid välja trepile. Ilm oli sombune ja vilu. Puud aias olid juba raagus. Kollased ja punased lehed katsid maad. Poiss oli kahvatu, ta huuled olid tugevasti kokku pigistatud ja heledad, pisut kõõrdi silmad vaatasid otsustavalt kausse. Enne sõidukisse istumist ütles isa talle:

«Pea püsti, Nikolai! Sa oled sõduri poeg. Sinu vanaisa käis Suvorovi endaga vaenlaste vastas. Täna lähed sinagi lahingusse. Kogu pere paneb oma lootused sinule. Asu julgesti teaduse juurde ja võida!»

Tänavad ja väljakud vilksatasid mööda. Nikolai ei mäletanudki, kuidas ta ülikoolihoonesse oli jõudnud. Isa ütles talle midagi julgustavat ning jäi eksamiruumi ukse taha. Nikolai astus saali.

Laua taga istusid eksamineerijad, veidi eemal nägi Nikolai professor Muhhinit. Jefrem Ossipovitši eksamil viibimine andis Nikolaile julgust juurde.

Matemaatikaprofessor Tšumakov laskis Nikolail tõestada mingit teoreemi. Erutuse tõttu ei märganud Nikolai enda kõrval olevat tahvlit ja hakkas enesekindlalt õhus kätega geometrilisi jooni tõmbama. Professor kiitis Nikolai vastuse heaks.

Sellele järgnes katse algebras — kuupjuure leidmine. Pirogov kiirustas ja eksis ühe arvuga, kuid märkas ise viga ning sooritas eksami edukalt.

Nikolai teadmised olid palju sügavamad, kui eksamil nõuti. Professor Muhhin õnnitles noormeest ülikooli astumise puhul:

«Loodan, et nii mina kui ka minu kolleegid teie edusammudega õppimises rahule jääme.»

Nikolai lendas nagu linnutiivul ooteruumi, kus isa ja Feoktistov teda ootasid. Noormehe nägu õhetas, silmad särasid rõõmust. Isa ei küsinud midagi — kõik oli niigi selge. Tundmatud inimesed surusid Nikolai kätt, õnnitlesid, ütlesid midagi head ja sooja.

Vassili Feoktistovitš seisis eemal ja ootas, millal Nikolai tema juurde astub. Ta sirutas Nikolaile käe, surus tema kätt tugevasti ning mehelikult ja ütles:

«Eile olin ma teie õpetaja, täna oleme mõlemad üliõpilased, saagem siis ka headeks sõpradeks! Kogu südamest olen rõõmus teie pärast, Nikolai, kogu südamest...»

Ivan Ivanovitš võttis pojalt käe alt kinni ja nad väljusid. Sügispilvede tagant tuli nähtavale päike — ka tema õnnitles Nikolaid.

Isa kaelustas poega, surus ta enda vastu ja ütles:

«Oled juba ülikooli vastu võetud. Kes küll võiks seda loota sinu eas! Meie perekonnas ei ole olnud teadlasi, sina oled esimene. Teeni teadust niisama ausalt, nagu sinu isaisad teenisid sõjaväes. Noh, ja nüüd ei tee halba, kui jooksime tassi šokolaadi magusate pirukatega. Voorimees! Sõiduta meid kondiitriärr!»

... Nikolai üliõpilaselu algas võrdlemisi imelikult. Ta kutsuti mingisse süngesse tuppa ja kästi mingisugusele arusaamatule kohustusele alla kirjutada:

«Mina, allakirjutanu, teatan käesolevaga, et ei kuulu mingisse massoonide looži¹ ega mingisse salaühingusse ei impeeriumis endas ega väljaspool teda, ning kohustun edaspidi neisse mitte kuuluma ja nendega mingeisse suhetesse mitte astuma. Selle kohta annan oma allkirja, meditsiinilise osakonna üliõpilane Nikolai Pirogov.» Tsaar Aleksander I ja tema valitsus kartsid isegi poisikesi, nagu seda oli tol ajal 14-aastane Nikolai Pirogov.

Esimene loeng. Nikolai Pirogov kuulas professorit pingsa tähelepanuga, et mitte ainustki sõna kaotsi lasta. Anatoomiakursust luges Aleksei Grigorjevits Ternovski. Nagu pidigi olema, alustas ta anatoomia esimesest osast, mille moodustab osteoloogia — õpetus luudest. Noor Pirogov astus tundmatusse maailma. Kui keerukalt on ehitatud inimese keha! Millisest tohutust arvust kujult ja ülesannetelt kõige mitmekesisematest luudest koosneb inimese luustik! Ja kõik see tuleb täielikult selgeks õppida, sest anatoomia on meditsiini tundmise alus.

Ternovski jutustas inimese lülisamba ja selle lülide ehitusest. Oli vaja meeles pidada iga luul leiduva kõbrukese, kühmukese ja mulgu nimetus. Siin asub seljaaju, siit väljuvad närvi juured ja suunduvad organismi igasse ossa. Selle väikese mulgu kaudu läheb veresoon. Selle kõbrukese külge aga kinnitub lihas. Kõik pakkus siin Nikolai Pirogovile huvi. Noort üliõpilast hämmastas Ternovski loengule tulnud kuulajate vähene arv. Mõned uued üliõpilased polnud veel hoogu sisse saanud, ei ilmunud loengule; «vanad», teiseks aastaks istuma jäänud rikkad üliõpilased saatsid loengule oma volinikud — «silme ees tolknejad» ehk «jöllitajad». Need üliõpilased tulid kordamööda loengutele ja istusid esimestes pinkides, otse professori kateedri ees, et loeng ei jääks pidamata.

Pärast loengut viidi esimese kursuse üliõpilased anatoomikumi, et näidata neile laibal inimese keha ehitust. Vastavad kohad olid piiritletud musta värviga ja nende nimetused kirjutatud ladina keeles. Nikolaile tulid meelde Feoktistovi sõnad, et ilma ladina keeleta ei ole ülikoolis midagi peale hakata.

¹ Massoonideks (vabamüürlasteks) nimetati usulis-filosoofiliste salaühingute liikmeid. Need ühingud tekkisid XVIII sajandil Inglismaal ja löid hiljem oma rakukeste (loožide) võrgu ka teistesse Euroopa maadesse.

Alasti laip tekitas paljudes mulje, mis polnud kaugel hirmutundest. Nikolai Pirogov ei kuulunud nõrganärviliste üliõpilaste hulka. Tema rahuldamatute teadmishimu oli tugevam igasugustest teistest tunnetest, mis tekkisid selles surnute riigis. Siin oli kool, koolis aga tuleb õppida!

Vassili Feoktistovitš Feoktistov, kellega Nikolai loengute vaheajal ülikooli õues kokku sai, jutustas talle hirmust, mida anatoomikum temale algul oli sisendanud.

«Juba esimeste tööde järel anatoomikumis kadusid mul isu ja uni. Kõgu aeg viirastus mulle prepeareerimiseks sattunud poonu moondund nägu. Niipea kui öösel silmad sulen, kohe kerib see nägu mu ette. Edasi läks lugu järjest hullemaks. Tekkis mingi ebausklik hirm, kas või vaheta teaduskonda. Otsustasin, et löön kiilu kiilu abil välja, saan oma argusest jagu. Kord õhtul, kui oli juba pimedaks läinud, hankisin küünlajupi, võtsin kaasa anatoomiaraamatu ja prepeareerimisriistade komplekti ning läksin anatoomikumi. Andsin valvurile kümme kopikat, et ta tooks sel hilisel tunnil keldrist minu preparaadi, ja asusin küünlajupi valgel tööle. Valvur läks ära ja ma jäin üksinda saali, tükeldatud koolnute ja mõne värske laiba juurde. Viimaste hulgas oli üks poolistukil asendis ja avatud silmadega külmanu. Istusin seljaga tema poole. Katsin paberiga kinni silmad laibal, mille kallal ma töötasin. Taskus oli mul veel üks kümnekopikaline raha. Mul oli kiusatus anda see teenrile, et ta ühes minuga saalis viibiks. Kuid mul oli sõdurist teenri ees häbi niiviisi talitada, pealegi oli kahju viimasest rahast. Seepärast võitlesin endaga ning jätkasin tööd. Korraka kuulsin järsku kolinat, vaatasin tahtmatult selles suunas ja nägin, et kõvaks külmunud laip oli, nähtavasti pehmemaks sulades, küljeli kukkunud ja vahtis tinaste silmadega mulle otsa. Ma pöördusin aralt temast kõrvale ning kohtasin oma laiba kohutavat pilku, mille silmilt olin paberi äkilise liigutusega malta lükanud. Mind valdas paaniline hirm. Tulisi jalu söötsin saalist välja nii nagu olin, mütsita ja palituta, unustasin maha raamatu ja tööriistad. Pintsett ja skalpell aga olid mul käes nii, nagu nad olid. Toibusin alles Nikitskaja tänaval ja tundsin oma arguse pärast häbi. Hirnu maha surudes sundisin enese tagasi pöörduma ning jätkasin siis tööd seni, kuni minu poolt sinna mahajäetud küünlajupp oli lõpuni ära põlenud. Õnneks magas valvur oma kambrikeses ega märganud minu häbiväärset põgenemist. Minu kindlat otsust tagasi minna põhjustas ka kartus, et äkki lähedavad kaotsi mu ainus palitu ja müts, mille ei saa end kuskil näidata... Pärast seda juhtumit olin jäädavalt vabanenud ebausklikust hirmust koolnute ees.»

«Vassili Feoktistovitš, minuga ei juhtu midagi niisugust. Minule on saatuse poolt ette määratud viibida anatoomikumis sageli ja kaua, sest, nagu professor meile täna ütles, «ainus tee

kliinikusse, haige inimese juurde, viib anatoomikumi kaudu»,» vastas Nikolai.

Kõlas kell, mis kutsus üliõpilasi järgmisele loengule, ja enne Feoktistovist lahkumist palus Nikolai temalt luba veeta lõunatund, loengute suur vaheaeg, kümnendas numbris, ühiselamus, kus Feoktistov nüüd elas. Minna koju Sõromjatnikisse — tund aega sinna ja tund aega tagasi — polnud mingit mõtet.

Kümnnes number, üks Moskva ülikooli üliõpilaste ühiselamuid, ei sarnanenud aadlike lütseumide peente aristokraatlike pansioonidega. Need olid kroonutoad — «numbrid», kus elasid meedikud, filoloogid ja ülikooli teiste teaduskondade esindajad. Ühiselamu võttis enda alla ülikooli hoone kogu ülemise korruse. Loenguid peeti sellesamas hoones ühiselamu all.

Hommikul tulid ühiselamusse juuksurid ja ajasid vanematel üliõpilastel habet. Need olid Moskva habemeajajate õpilased, keda saadeti siia habemeajamise praktikat omandama.

Üliõpilased jõid teed ning sõid lõunat ja õhtust alumisel korrusel tohtu suures saalis, kuhu mahtus mitusada inimest.

Raamatukogu oli samuti lähedal. Veel üks ülikooli ruum — kartser — asus esimese kursuse suure auditoriumi peal. Kartserisse pandi üliõpilasi suurte kui ka väikeste süütegude pärast.

Niipea kui lõppes viimane ennelõunane loeng, läks Nikolai kümnendasse numbrisse. Oma kursusekaaslaste hulgas tal veel sõpru ei olnud ja ta läks loomulikult Feoktistovi juurde. Pirogov jõudis ülemisele korrusele ja leidis vajaliku toa kiiresti üles.

Nikolai koputas, kuid keegi ei vastanud. Ta lükkas ust ja astus tühja tuppa.

«Nähtavasti pole peremeestel loeng veel lõppenud,» mõtles Nikolai ja istus valge linaga kaetud laua äärde.

Toal olid suured aknad ja võlvitud lagi. Seinte ääres asetsevad voodid. Laudadel olid värviliste — punaste, roheliste ning siniste kaantega raamatute virnad ja viinikute kuhjad. Vooditel lebas käterätikuid, riideharju, ühel voodil aga koguni üliõpilasmüts, mille voodrile oli midagi kirjutatud ladina keeles. Nikolai tõlkis valjusti need read: «Seda mütsi (edasi polnud loetav) ... ei tohi varas oma väledate näppudega puudutada; selle omanikuks oli ja jääb alati Tšistov, väga suurest soost üliõpilane.»

«Arusaadav,» mõtles Nikolai. «Huvitav aga, kus siis see suurest soost üliõpilane Tšistov ise on?»

Samal hetkel avanes uks ja ärajoodud näoga ning tihedate tumedate juustega noormees astus sisse. Temale järgnes Feoktistov ja lõpuks tuli vanake-teener, kes tõi teekannu, leiba ja vorsti. Feoktistov esitles Pirogovile tundmatut üliõpilast, kes osutus mütsiomanikuks Tšistoviks. Üksteise järel ilmusid kohale kümnenda numbrilise elanikud. Nad tutvustasid end sõbralikult Pirogovile.

Siin oli üliõpilane Leitšenko, toakaaslastest kõige vanem, pealtnäha kaugelt üle kolmekümne. Siin oli Trubatševski, pikk, punaste juustega, näol suured pruunikad tedretähnid. Vaevalt olid üliõpilased tuppä kogunenud, kui algas vaidlus. Nikolai unustati. Ta istus Feoktistovi voodi serval ja kuulas tähelepanelikult.

Tubakasuitsu hõljus toas pilvedena. Vaieldi selle üle, kas Napoleon on geenius. Arutleti, missugune peab olema revolutsioon: kas giljotiiniga nagu prantslastel või ilma selleta.

Loeti valjusti ette Puškini oodi «Priius».

Kuid keegi leidis, et Puškin polnud küllalt kindlameelne selles, kuidas talitada vihatud võimuga — tsarismiga.

See, kelle poole Puškini kriitik pöördus, haaras esimese kättejuhtuva tooli ja lõi sellega hoogsalt vastu lauda.

«Kuulge,» hüüdis ta. «Kes julges nii kõnelda suurest Puškinist? Kuulake, ütlen ma teile!» müristas ta:

«Sa roimar, isehakanu!
Sind, sinu trooni mina vihkan,
su surma, laste hukatust
ma õela rõõmuga vaid ihkan.
Su näol, su laubal, juuste all
on rahva needus kirja pandud,
sa oled loodushäbi manduv
ja etteheide jumalal!»

«Kus ja kes on kõnelnud türannidest nii nagu Puškin? Seda küsin ma teilt...»

Vaikite...» Puškini kirklik austaja kõneles nagu traagik näitelaval. Ta viibutas ülestõstetud tooliga. Ta silmad leegitsesid. Nikolai vaatas teda vaimustatult.

Tšistov istus Nikolai kõrvale voodile.

«Ütelge, noormees, missuguseid rooma autoreid te tunnete?»

Nikolai vaikus ja punastas nagu tütarlaps.

«Kuidas siis on? Feoktistov ei võinudki teile palju õpetada, kus nüüd sellega! Tema ise ei taipa ladina keelest midagi.»

Feoktistov ei vastanud sõnagi Tšistovile, kes oli ladina keele alal üliõpilaste seas üldiselt tunnustatud autoriteet.

Tšistov heitis võõrasse voodisse pikali ja viipas Nikolaile käega:

«Istuge lähemale, ma loen teile üht-teist Ovidiusest. Kas olete kuulnud «Metamorfoosidest», mis?»

«Jah, olen pisut kuulnud,» vastas Nikolai end Tšistovi poole nihutades.

«Noh, siis kuulake!»

Tšistov alustas... Ta luges väga hästi, kõlavalt, innuga. Kogu kümnes number jäi vait ja kuulas tema lugemist.

Nikolai sai peaaegu kõigest aru.

Tšistovi võis harva leida meditsiiniliste raamatute kallal istumas, tema kireks olid rooma klassikud. Sageli luges ta voodis lamades valju häälega ette Ovidiuse, Horatiuse ja Lucretiuse teoseid.

Tuli uusi külalisi — üliõpilasi teistest tubadest. Pirogovi tähelepanu köitis väikest kasvu, suurte mustade väljendusriikaste silmadega noormees. See oli oma luuletuste poolest kogu ülikoolis tuntud üliõpilane Poležajev. Kalli külalise puhul kutsuti teener Jakov ja saadeti viina järele. Jakov tuli peatselt tagasi, musta lakiga toobine pudel põues. Ta tõi ka mitu vorstirõngast ja suitsu järele lõhnavat juustu. Ilmusid teekannud. Külalisi tuli juurde.

Lakk pudeli pealt lendas voodi alla. Klaas hakkas ringi käima. Keegi istus Nikolai kõrvale ja küsis temalt:

«Kas te teate, et meil on siin salaühing? Mina olen selle liige, olen massoon.» Nikolaile meenus tema allkiri ja ta küsis ehmunult:

«Mis see siis on?»

«Niisama, on ju vaja lõpp teha.»

«Millele?»

«Noh, valitsusele, käigu ta kuradile!»

Nikolai vaatas aupaklikult härra massooni, salaühingu liikme otsa.

Poležajev hakkas lugema oma äsjalõpetatud poemi «Saška», teost, mis oli suunatud jumala ja kõigi pühakute vastu.

Oli juba pime, kui Nikolai võttis viie kopika eest voorimehe ja sõitis koju. Ta pea käis ringi, nagu oleks ta olnud purjus. Tema ees avanes uus, ahvatlev, pisut hirmutav maailm.

Külaskäigud kümnendasse numbrisse olid talle omapäraseks ülikooliks ülikoolis. Siin mõistsid üliõpilased kartmatult hukka tsaari poliitikat ja unistasid uuest riigist ilma pärisorjapidajate ja tsaarita. Siin võis kuulda kriitikat mõne rutinööri-professori kohta, kes elas kaheksateistkümnenda sajandi iganenud ideedega, samuti siirast vaimustust kõige uue üle, mis ilmus ülikooli müüride vahele.

Uued teatrilavastused, uued raamatud andsid sageli põhjust ägedaiks ja kirglikeks vaidlusteks. Kümnendas numbris olid teada kõik ülikooli-uudised.

Kord jookseb üks üliõpilane ühiselamusse ja teatab juba ukse pealt:

«Noh, vennad, küll kostitas Mudrov meid täna! ... Jah, Matvei Jakovlevitšil tuleks tänase loengu eest käsi suudelda. Ta ütles meile kohe alguses ette: «Kirjutage endile sõna-sõnalt üles kõik, mida ma teile nüüd ütlen: seda ei kuule te kuskilt mujalt.» Ja siis läks lahti ... Jaa, nüüd juba, vennad, tuleb vanad kasvata-

jad minema lüüa; antagu meile kõige uuemat, kõige värskemad, mis teaduses on.»

Jutt oli Matvei Jakovlevitš Mudrovist, ülikooli teraapia- (sisehaiguste-) professorist, väljapaistvast vene teadlasest-klinitsistist.

«Jah, Matvei Jakovlevitš on tubli! Suurepärane professor. Loeb imestusväärsetl hästi!»

Nikolai polnud veel Mudrovi loenguid kuulanud ja teda huvitas väga, mida üliõpilased tema tulevastest professoritest arvasid.

Keegi hakkab jutustama anatoomiaprofessorist Loderist.

«Jah, vana Loder on tilluke linnuke, aga tal on terav küüneke. Kui hästi ta politseimeistrile nina peale andis! Olete kuulnud? Meie Loder sõidab tõllas paraadile, ülempolitseimeister aga kihutab tema juurde ja kärgib kutsariga: «Käi tagasi, tohman! Kuhu sa trügid, tagasi!» Loder aga pistab pea tõllast välja ja vehib kutsarile käega: «Edasi, edasi!» Politseimeister — Loderi poole: «Kuidas te julgete, armuline isand! Ma ei luba, olen ülempolitseimeister!» Loder vastab: «Mina aga olen ülikooli anatoomia-professor, arstiteaduse doktor Loder. Teid tunneb üksnes Moskva, mind aga tunneb kogu Venemaa, kogu Euroopa.» Ja kus hakkas politseimeistril hurjutama. Siis hüüdis oma kutsarile ja kihutas minema. Politseimeister jäi rumalasse olukorda. Loder ei kardä kuraditki!»

«Kuradit mitte karta on tühine asi,» lööb Trubatševski jutu sekka. «Räägitakse aga, et uus haridusminister Šiškov Peterburis on kuradist hirmsam. Kuivamaa admiral, hariduse summutaja, Puškin on toredasti atesteerinud mitte ainult Šiškovi, vaid ka tema kaaslast Magnitskit:

Magnitski, õilis inimene, teda aitas
ja oma kombekust ning üllast hinge näitas...

See ülla hingega inimene — Magnitski — aitas admiralil innukalt. Nii või teisiti, kuid Kaasani ülikooli ajab ta küll hauda. Sain hiljuti oma sõbralt-meedikult kirja. Kuulake, mida ta Magnitski tegudest Kaasanis kirjutab: «... See vaenlane tegi avalikkusele teatavaks oma meelepaha «jumala näo järgi loodud inimese jõleda ning jumalavastase kasutamise puhul anatoomilisteks preparaatideks.» Kaasanlased ehmusid ülemuse käratuse puhul ja «otsustasid kogu anatoomiakabineti vajalike auavaldustega mulda sängitada; telliti kirstud, neisse paigutati preparaadid, nii kuivad kui ka piirituses hoitavad, ja kanti pärast matusejumalateenistust pidulikult rongkäigust surnuaeda».

Mu sõber kirjutab, et temalgi tuli sellest rongkäigust osa võtta, järgmisel päeval aga selgitas anatoomiaprofessor oma loengul lihaste ehitust taskurätikute abil. Ühe rätikuotsa kinni-

tas ta abaluu, teise aga õlavarellu külge. Tõmbab rätikust ja ütleb: «Vaadake, see on deltalihas.»

Varsti jõuab ka meie kätte kord. Ka meil keelatakse laipu lahata. Räägitakse, et Peterburist on juba tulnud ministri järelepärimine: «Kas ei saaks ilma laipadeta läbi ajada või neid millegagi asendada? ...»»

«Aga millega neid siis asendada?»

«Kuidas — millega? Ajame läbi rätikute ja piltidega.»

... Moskva ülikoolis arutati erutatult Venemaa pealinna tabanud loodusõnnetust. Õnnetus leidis aset 1824. aasta 7. novembril. Tuul Soome lahelt paisutas Neevat ja jõgi ujutas Peterburi üle. Hukkus tuhandeid inimesi.

Tundeline Pirogov kõndis õnnetuna ringi. Ta polnud suuteline loenguid lõpuni kuulama ja läks sõprade juurde ühiselamusse.

Kümnendas numbris kohtas ta Trubatševskit. Pikk ja kohmakas, kuid vägagi heasüdamlik mees tahtis Nikolaid millegagi lohutada.

«Minul ei ole kombeks varastada,» ütles ta, «kuid ma ei suutnud Loderi loengu ajal demonstreerimise juures seda kaunist luud omastamata jätta. Minu kingitus noorele meedikusele ...»

Pirogovi kurb nägu lõi särama. Anatoomia õppimisel ei saanud ju ükski pilt asendada tõelisi luid!

Kodus paigutas Nikolai oma aarded tühja kummuti sahtlitesse. Ema, lapsehoidja Jekaterina Mihhailovna, õed Anna ja Pelageja seisid ta ümber ja vaatasid hirmunult luid. Lapsehoidjal tulid isegi pisarad silma, kui Nikolai hakkas õpetatud ilmel seletama, kust üks või teine luu on võetud.

«See on otsmikuluu. Siin on tal otsmiku kõbrud, siin on kulmukaared. Kõrgemal läheb pärgõmblus, mis koljuluid omavahel tugevasti ühendab.»

Lapsehoidja kuulas Nikolaid, vangutas tasakesi pead ja sosistas:

«Sa issake, küll sa oled aga meil tark!»

Jelizaveta Ivanovna käskis luude demonstreerimise lõpetada:

«Aitab, Nikolai. Võta võtmed ja hoiu luud luku taga.»

Muude teaduste hulgas õppis Nikolai ka botaanikat. Noormehele tulid kasuks tagasihoidlikud teadmised, mis ta kodus ja koolis oli omandanud. Tema väikeses herbaariumis leidis lihtsate põllulillede hulgas tähtsaid ravimtaimi.

Kord hakkas Nikolai kümnendas numbris üliõpilase Trubatševskiga botaanikaloengutest kõnelema. Botaanikaprofessor luges kursust hästi. Üliõpilased mõistsid, kui tähtsat osa etendab botaanika nende hariduses. See sundis neid seda teadust üleskirjutatud loengute, õpiku ja herbaariumide järgi hoolega õppima.

Paljud koostasid endile isiklikud herbaariumid. Trubatševskil oli üks täielikumaid botaanilisi kogusid.

«Loengud on loengud, mu armas sõber,» kuulutas Trubatševski kõrgelennuliselt Nikolaile. «Tundmaõpitavat eset on vaja nii-öelda omaenda käega katsuda, ja ilma isikliku meditsiinilise herbaariumita teie, mu sõber, toime ei tule.»

Pärast neid mõjuvalt väljendatud mõtteid ronis Trubatševski voodi alla, tiris sealt välja suure kasti ja asetaski lauale. Nikolai nägi taimi, mis olid hoolikalt kleebitud suurtele paberilehele poognatele.

Nikolai hüüatas.

«See on ju aare!» ütles ta vaimustatult.

Herbaarium oli tõepoolest hea. See sisaldas üle viiesaja ravimtaime. Nähtavasti oli selle kogunud keegi õpetatud apteeker. Iga taim oli määratud ja tema ladinakeelne nimetus paberilehele märgitud.

«Tähendab, herbaarium meeldib teile,» lausus Trubatševski naeratades ja vaatas Nikolaile otsa. «Teie alandlik teener on juba omandanud kõik tarkused botaanika alal ja teeb teile ettepaneku see kuulus herbaarium ära osta.»

Nikolai heitis kibestunult käega.

«Kust võtan ma raha, et seda aaret ostal?»

«Hinnates vääriliselt teie tungi teaduste poole, ei nõua ma teilt kallist hinda. Tooge kümme rubla paberrahas, lisaks sellele paluge oma õdesid, et nad heegeldaksid mulle siidpaela taskukella jaoks, ja olemegi kokku leppinud. Kas olete nõus?»

Rõõmust meeletu Nikolai nõustus kõigi tingimustega. Ta jooksis tulisi jalu koridori, kutsus teenri ja temaga koos kandis kasti alla voorimehe saani.

Vaevaga jalgu liigutav hobusekronu vedas Nikolaid ühes tema kallihinnalise koormaga mööda Moskva tänavaid. Hakkas pimenema. Niiske udu tõusis linna kohale. Noormees ei märganud teed, ta ootas kannatamatult kojujõudmist, et oma rikkust uurima hakata.

Saan peatus maja ees. Nikolai andis voorimehele viis kopikat ja tiris kasti saanist maha. Keegi aitas tal kasti majja viia.

Nikolai astus tuppa. Ta oli erutusest nagu poolsurnud.

«Mis see on? Kas jälle luud?» küsisid õed.

«See on herbaarium!»

«Mis on herbaarium?»

«Kuivatatud ravimtaimed. Botaanika.»

«Aga sul on ju botaanika olemas. Kogu suve oled igasuguseid rohte ja lilli kuivatanud.»

«Ah, see on hoopis midagi muud! See on tõeline herbaarium, nii, nagu peab olema, ja puha meditsiinilised taimed. Lihtsalt ime, kõige kallihinnalisem asi!»

«Kust sa siis said selle aarde kuivatatud heinte näol?»

Õdede pärimisi tähele panemata tegi Nikolai kiiresti kasti lahti ja hakkas pakkide viisi välja tõstma kuivatuspaberist ümbrikke, millede sees olid taimed. Ta võttis ühe ümbriku ja tõmbas välja paberilehe, millele oli kleebitud kuivatatud, nigela välimusega taimevars.

«See on *Atropa belladonna* ehk meie keeles karumustikas. Sõna «belladonna» tähendab «kaunitar». See «kaunitar» on väga mürgine olevus. Taime mahl on surmav, kuid väikestes annustes on ta ravimiks. Ja siin on teine taim samast sugukonnast, selle nimi on koerapöörirohi, teaduslikus keeles aga *Hyoscyamus niger*. Mis? Kuidas on? Ja kui palju on siin veel imeasju — rikkus, mida niipea ei leia!»

«Kes siis selle sulle kinkis, Nikolai?»

«Säh sulle . . . kinkis! Moskvas on küll heategijaid olnud, kuid kõik nad on otsa saanud. Ostsin.»

«Otsid? Aga kust sa raha võtad?»

«Palun ema ja isa, et nad annaksid kümme rubla.» Kuulnud seda, jooksid õed minema ja tõid varsti Jelizaveta Ivanovna kohale.

«Emake! Vaadake, mis Nikolai tõi. See hein maksab tervelt kümme rubla!»

Jelizaveta Ivanovna silmitses paberile kleebitud taimi, mis olid lauale laotatud, ja viis siis pilgu üle pojale. Hoolimata oma armastusest Nikolai kui perekonna noorima vastu vihastas ta kangesti.

«Kes sul lubas seda osta? Miks sa vanematega nõu ei pidanud? Sa tead ju väga hästi, missuguses olukorras me oleme, arvestame kodus iga kopikat. Isa kindlasti ei anna sulle seda raha.»

Nikolai mõistis, miks ema oli tema peale pahane. Ta oli mõtlematu teoga toime tulnud. Kuid valus, väga valus oli loobuda herbaariumist, mida ta ihkas läbi uurida. Ta oli süüdi ja tal ei maksnud end ema ees õigustada.

«Emake, ma viin kasti ära . . .»

Midagi kipitas kurgus, Nikolai jooksis ruttu oma tuppa ja viskus voodisse. Ta nuttis nagu väike laps.

Talveõhtu oli pikk. Nikolai ei tulnud ei teed jooma ega õhtust sööma. Tema toa uksele koputati tasakesi. Nikolai ei västunud. Siis otsustasid õed tema poole sisse astuda. Venna kurvastust nähes katsusid nad teda lohutada. Lubasid aidata. Hommikul pistsid tütarlapsed talle märkamatuult kümme rubla pihku. Nikolai andis Trubatševskile raha herbaariumi eest ära. Ülikoolist koju jõudes sõi Nikolai rutuga lõunat, istus kasti ette ja vaatas taimed ükshaaval läbi. Ta uuris lehtede kujü, juurte ning varre ehi-

tuse iseärasusi ja taimede raviomadusi. Kõik see oli noormehele väga huvitav ja paeluv.

Nikolai tõi ülikoolist koju mitte ainult luid, mis ajasid koduste hirmu peale, ja kuivatatud taimi, vaid jutustas omastele ka uutest ideedest, mida ta üliõpilaste ühiselamus kuulis.

Õhtuti käisid Pirogovide juures Nikolai vanusekaaslased, kes alles hiljuti olid temaga Jauza jõel mänginud. Kõik nad olid suuremaks kasvanud, noormeesteks sirgunud. Üks neist õppis vaimulikus seminaris ja Nikolaile pakkus lõbu jumalakartliku sõbraga vaielda.

Soovides oma õpetatud olekuga ja pühade raamatute teksti tundmisega hiilata, luges seminarist vahel peast lugusid viimsest kohtupäevast, patuseid teises maailmas ootavatest piinadest. Seminaristi kuulates ahhetasid Nikolai ema ja õed teesklematu hirmuga. Noormees aga, kelle näos oli vaevalt märgata vürudemeid, jätkas veelgi hoogsamalt jutustust saatanast, sellest, kuidas jumala vaenlane inimhingi püüab. Nikolai kuulas mõnda aega vaikides ja irooniliselt naeratades, kuid ei pidanud vastu ja katkestas seminaristi hävitava märkusega:

«Emake, mõtelge ometi järele, palun, kuidas see saab võimalik olla? Te teate ju, et jumal on kõikjal, et ta on kõikenägev, õiglane ja armulik. Ta teab ette, missugune inimene saab pattu teha. Miks ta siis ei takista kurjategemist, ei peata meid? Kuritegu toimub, jumal aga nuhtleb meid hiljem selle eest, et olime kurjad, — kus on siis õiglus ja armulikkus? Jumal on võimeline tegema nii, et poleks patuseid olemas, siis ei tarvitseks ta ka neid viimse kohtupäeva ja piinadega teises maailmas nuhelda.»

Emal lööb pojale risti ette, poja vabameelsus on teda vapustanud. Seminarist kahtub Nikolaile vastu vaielda.

«Aga jumal on sulle vabaduse jätnud: vali, ära tee kurja.»

Nikolai ei viivita vastusega:

«Aga lubage, milleks mulle see vabadus, kui jumalale on ette teada — ta on ju kõikteadja —, et ma patustan, et minust saab patune?»

Seminarist ei leia vastuväidet ning jääb vait. Nikolai jätkab hoogsalt:

«Kui te kuuleksite, mida pappide pojakesed ülikoolis jumalast ja oma isadest kõnelevad. «Usk on kõikjal ja kõigi rahvaste jaoks alati olnud ainult lõaks.» Üks seminari õpilane, kes on sealt meie juurde ülikooli põgenenud, ütles lausa: «Nii papid kui paganausu preestrid tõmbavad usu abil rahvastel lõõga pingumale.»»

Nikolai jumalasalgamisest hirmutatud Jelizaveta Ivanovna küsib pojalt aralt:

«Nikolenka, ega sa ometi taha massooniks hakata?»

«Mis see massoon siis ära ei ole? Meil ülikoolis õn üliõpilaste hulgas ka massoone.»

Ema lööb risti ette ja seda ebameeldivat vestlust lõpetada soovides katkestab Nikolaid:

«Noh, jumal sinuga! Sinu sõna jääb ikka peale. Küll on aga aeg! Kuhu küll maailm läheb?»

Jelizaveta Ivanovna küsimusele ei järgnenud vastust. Nikolai ei taha ema erutada. Ta võiks nii emale kui ka sellele seminaristile, kes kergeusklikke inimesi viimse kohtupäevaga hirmutab, rääkida palju sellest, «kuhu maailm läheb» kümnenda numbri üliõpilaste arusaamise järgi.

Jumalat pole olemas. Usk toob rahvale kahju. Vabadus — see on ideaaliks kõigile üliõpilastele kümnendast numbrist. Revolutsioon on hädavajalik, ent kuidas seda teostada, ei tea veel keegi...

Oma isa mäletas Nikolai hästi sellest ajast peale, kui ta majorimundri asemele esimest korda oli selga pannud mustade nõõpidega tumepruuni fraki. Erariietes näis isa kuidagi kurb ja mõtlik. Ivan Ivanovitš ei lahkunud sageli isegi päeva ajal kodunt. Teda võis tihti näha keskpäeva ajal diivanil magamas.

Käisid võlausaldajad ja nõudsid raha. Tuli madala kasvuga puukaupmees, jäme nagu tünn. Ta ootab juba ammust aega võla tasumist Pirogovide poolt ostetud puude eest. Ivan Ivanovitš istub vaikides tugitoolis ja otsekui puukaupmeest märkamata vaatab üle tema pea aknast välja. Vihane kaupmees tõstab häält:

«Nüüd näen, et mul tuleb minna mitte Ivan Ivanovitši, vaid Aleksandr Aleksejevitši (Moskva ülempolitseimeistri Šulgini) juurde.»

Kaupmees lahkub tühjade kätega, isa aga vaikib endiselt. Raske mõte vaevab teda järelejätmatult. Mis saab perekonnast, kui teda enam ei ole? Isa kahvatu, kollakas, tursunud nägu äratas Nikolais valulist kaastunnet. Ta mõistab, et on jõuetu isale mingit abi osutama.

1825. aasta aprill. Ivan Ivanovitš on haigevoodis. Ta tuli saunast, jõi kruusitäie kalja ja varises põrandale. Arst laskis tal aadrit, nagu harilikult. Haigel hakkas justkui kergem. Mõne päeva pärast tõusis ta voodist. Tuli Jefrem Ossipovitš Muhhin. Seekord ei heitnud ta lastega nalja. Huvastijätul ütles ta Nikolaille, et isa tervis on halb, väga halb...

Esimene mai! Maipidustused Sokolnikis. Hommikust peale ujutas päike iidset Vene pealinna ohtra valguse ja soojusega. Pärast Muhhini poolt teostatud ravi oli Ivan Ivanovitši tervis parem ja kodused otsustasid viia ta Sokolnikisse — värske õhu kätte, rohelisse vinesse mähkunud saludesse.

Hommikueine. Kogu pere oli lauas. Nikolai jooksis viimasena söögituppa, suudles ema ja isa ning istus kohvi jooma. Rüübates aromaatsset kuuma jooki, kõneles ta elavalt:

«Küll on ilus ilm! Päris suvi! Tähendab, isa, me sõidame täna ühes teiega Sokolnikisse! Tulen varakult ülikoolist tagasi ja kohe sõidame.»

Ivan Ivanovitš vaatas armastusega oma nooremat poega.

«Täna lõbutseme Sokolnikis!» Nende sõnadega tõusis Nikolai lauast. «Kell üks olen kodus.»

Rõõmsana läks Nikolai ülikooli.

...Mingi kurjaennustav aimus valdas Nikolaid, kui ta kodule lähenes ja avatud värava ees rahvahulka nägi. Keegi ei pannud teda tähele. Kõik tõttasid kuskile. Nikolai jooksis üle õue. Vaevalt oli ta suure toa ukse avanud, kui nägi lauda, laual aga sõjaväemundris isa. Kõrge kraega ümbritsetud tursunud nägu...

Nikolail läks silme ees mustaks. Tuba nihkus paigalt ja hakkas keerlema. Terav valu käis südamest läbi. Jalad nõtkusid ja noormees langes kohalejõudnud õdede kätele.

Hiljem jutustati talle, et tund aega enne tema tagasitulekut ülikoolist oli isal hakanud halb. Talle oli antud Muhhini poolt ettekirjutatud mikstuuri. Õde kallas ravimi lusikasse ja ulatas isale. Ivan Ivanovitš istus toolil. Ta ei jõudnud lusikat suu juurde tõsta, muutus näost tumepunaseks, hakkas korisema ja langes toolilt põrandale. See oli rabandus.

Nagu Moskvas sageli juhtub, tõusis heleda päikesepaistelise esimese mai järel külm põhjatuul ja hakkas sadama peenikest vihma. Ivan Ivanovitš Pirogov maeti sellise halva ilmaga. Kirstu järel käisid pojad Pjotr ja Nikolai, neile järgnesid kaks õde — Anna ja Pelageja, kes ema kääle alt toetasid. Matuserong jõudis kalmistule. Endiselt sadas vihma, taevas oli sünge ja hall. Kirst Ivan Ivanovitši põrmuga lasti hauda. Tumedalt põrisesid märjad mullakamad vastu laudu.

Neil kurbadel päevadel läks Nikolai kuidagi järsku vanemaks, talle sai selgeks, et elu ilma isata muutub veelgi raskemaks. Äsja kerkinud hauakünka juures töötas ta isale, et pühendab kogu oma elu ausale tööle inimeste hüvanguks.

Vaevalt oli isata jäänud perekond koju jõudnud, kui võlausaldajad igalt poolt kokku tormasid. Raha Jelizaveta Ivanovnal ei olnud ja neile tuli tasuda viimase majakraamiga.

Laastatud majas, küünlajupi ähmasel valgusel istusid Pirogovid hilisööni üleval ja neid rõhus raske mõte sellest, kuhu homme minna, kust leida peavarju, sest raha polnud enam vaskkrossigi.

Hommik jõudis kätte. Majas õiendasid juba uue omaniku teenijad. Ema pakkis kokku viletsa koli ja võttis enne lahkumist

ühes lastega vanaaegse kombe järgi istet juba võõrastel toolidel. Äkki ilmus edasi-tagasi sõeluvate teenrite sekka väike, kühmutõmbunud kogu, kohtuametniku munder seljas, paberimapp kaenla all. Kohtuametnikku märgates hakkas Jelizaveta Ivanovna kätega vehkima, justkui end tema eest kaitstes:

«Kohe, kohe läheme ära!»

Kuid kohtuametnik lähenes Jelizaveta Ivanovnale ja lausus etteheitvalt:

«Mis te nüüd, ei tunne Andrei Filimonõtšit ära!»

Jelizaveta Ivanovna hüüatas ja langetas nuttes oma pea vastu ametniku õlga. See oli Ivan Ivanovitš Pirogovi sugulane, ühe Moskva kohtu kaasistuja Andrei Filimonovitš Nazarjev. Tal oli suur perekond ja ta elas vaevaliselt otsa otsaga kokku ajades. Saanud teada Pirogovide raskest olukorrast, tõttas Andrei Filimonovitš Sõromjatnikisse.

«Aitäh, kallid! Vähemalt teiegi pole meid päriselt unustanud!»

«Miks unustanud!» ütles Nazarjev tasasel häälel ja suudles Jelizaveta Ivanovna kätt. «Vaesed inimesed peavad üksteist meeles. Ütelge mulle kui sugulasele, kas Ivan Ivanovitš, rahu tema põrmule, on teile elamiseks midagi järele jätnud või mitte?»

«Kõik, mis meil oli, Andrei Filimonovitš, andsime võlgade katteks ja praegu hakkame minema, kuhu jalad viivad,» vastas Jelizaveta Ivanovna pisaraisse uppudes.

«Noh, ärge laske pead norgu,» hüüdis Andrei Filimonovitš. «Nikolai, mine too veovoorimees, sõidate kõik minu juurde Presnenskiye Prudõle. Maja on mul küll väike, kuid vägu lambaid mahub palju ühte lauta. Tegin juba teie jaoks vabaks ärklikoruse, kust näeb Devitšje väljakut ja Vorobjovõ mägesid.»

«Andrei Filimonovitš, mul ei ole ju, millega tasuda...»

«Ega ma seda palugi. Sugulastelt ma raha ei võta. See häda oleks võinud ka minu omastega juhtuda. Kas Ivan Ivanovitš oleks neilt raha nõudnud? Hoidku taevas!»

Juba samal päeval kolisid Pirogovid Nazarjevi juurde. Andrei Filimonovitšil oli kolm tüdart. Nende ja Nikolai õdede vahel tekkis sedamaid kindel sõprus. Järgnesid päevad, millede kohta Nikolai Ivanovitš Pirogov hiljem kirjutas:

«... Kaks korda päevas rändasin Nikitskajale ülikooli, mis võttis üle kahe tunni päevas; voorimehele ega isegi reele ei võinud nüüd mõteldagi.

Suvel kuiva ilmaga polnud veel viga, jooksin hoolega Nikitskaja vahet; kuid poriga, sügisel, öösel, oi, oi, kui raske mul, väesel poisil, siis oli! Mu onuke... oli ääretult lahke ja vaikne olevus tolleaegsest ametnike maailmast: väikest kasvu, pealegi alalisest kirjutamisest küüru vajunud, oli ta tõeline väikese ametniku-sipelga tüüp. Andrei Filimonovitš kõneles vähe ja

tasase häälega; kogu tema meelelahutus piirdus linnulaulu kuulamisega kirjutamise ajal, pika varrega piibu suitsetamisega, millel varre asemel oli sulg, ja teejoomisega. See ääretult lahke ja vaikne hing kostitas mind mõnikord teega lähedal asuvas trahteris, kui ma astusin sisse kohtumajja Iverski värava juures, sõidutas mind mõnikord voorimehega ülikoolist koju ja kord — seda ei unusta ma iial — märgates, et mu kingad on läbi, ostis mulle uued...

Kuidas küll mina või õigemini meie Moskvast minu õppimise ajal oma kerjusliku elamisega hakkama saime, see jääb mulle mõistatuseks. Tõsi küll, korteri ja kütte saime onult (ühe aasta jooksul) tasuta, aga ülalpidamine, riided? ... Oed tegid tööd; müüdi üht-teist riismete hulgast, ent ma ei mõista, kuidas sellest jätkus.»

Jelizaveta Ivanovna ja tema tütreid õmblesid hommikust õhtuni krosside eest samasugustele vaestele nagu nad isegi, ja kui polnud kellelegi ömmelda, müüsid turul oma allesjäänud asju.

Nikolai ei saanud perekonda millegagi aidata. Kõik oma jõu pühendas ta õppimisele; noormees mõistis, kui palju lootusi on seotud sellega, et ta lõpetab ülikooli.

Möödus aasta. Jelizaveta Ivanovna ei võinud enam Nazarejevi juures edasi elada. Andrei Filimonovitšil oli ka Pirogovideta raske. Keegi andis Jelizaveta Ivanovnale nõu korter üürida ja üliõpilasi kostile võtta. Leidus üliõpilasi, kes soovisid väikese tasu eest Pirogovide juures elada ja kostil olla. Koos üliõpilastega said süüa ka Pirogovid ise.

Matvei Jakovlevitš Mudrov

Moskva ülikooli meditsiiniline fakulteet oli üheksateistkümnenda sajandi kolmandal aastakümnel põhjusega uhke tervele reale tuntud teadlastele. Siin õpetasid väljapaistev klinitsist professor Mudrov, Nikolai Pirogovi kaitsevaim professor Muhhin, tuntud anatoom Loder, kirurg Hildebrandt. Keeleteaduse ja kirjandusloo fakulteedis olid üliõpilaste armastuse ära teeninud vene keele ja vene vanaaja tundjad professorid Merzljakov ja Kotšanovski.

Matvei Jakovlevitš Mudrov, üks Nikolai Pirogovi väljapaistvaid õpetajaid Moskva ülikoolis, oli sündinud muistses Vene linnas Vologdas preestri perekonnas. Tema lapsepõlv ja noorus möödusid raskes puuduses. Elav ja taiplik poiss külastas oma seminarikaaslase isa — raamatuköitjat ja uuris tähelepanelikult köitmistööd. Peatselt hakkas Matvei ise raamatuid köitma. Ta tegi seda niivõrd osavasti, et talle hakati töö eest raha maksma. Saadud krossid kulusid rasvaküünalde ostmiseks, mille valgusel ta hilisööni raamatute taga istus. Raamatute ostuks raha ei jätkunud, kuid kas on olemas niisuguseid takistusi, millest on võimatu jagu saada, kui tahad õppida? Matvei Mudrov laenas raamatuid ja kirjutas neid öösiti ümber. Need ümberkirjutatud raamatud läksid talle maksma ainult tindi, paberi ja küünalde ostuks kulutatud krosse. Unelt varastatud õõd ei tulnud kõne alla.

Kui Mudrov oli pisut suuremaks kasvanud, hakkas ta Vologda vanemarsti lastele tunde andma. Selle eest sai ta õpilaste vanematelt rubla kuus ja kantud riideid.

Mudrovi isa tundis arstiteaduse vastu rohkem huvi kui usu vastu. Preestri juures käisid palverändajad, kes läksid Vologda kaudu Solovki kloostriisse, ja said temalt nõu ning esmaabi. Isa armastuse arstiteaduse vastu oli pärinud ka Matvei. Pärast seminari lõpetamist ei tahtnud ta enam oma väimulikku haridust jätkata. Ilma ühegi kopikata taskus asus ta pikale teekonnale

Moskva, teadmisi saama. Palju aega enne Mudrovi oli sedasama rasket teed käinud teine väljapaistev vene noormees — Mihhailo Lomonossov.

Preester Mudrov ei saanud oma poega kuigi palju aidata. Ta andis pojale vana vaskristi ja veelgi vanema teetassi, millel puudus kõrv.

«Mu sõber, see on kõik, mis ma saan sulle anda. Mine, õpi, teeni inimesi, ole igas asjas korralik, tee head. Õnnistan sind, mu poeg!»

Reisipaun seljas, kõndis noor Mudrov mööda oma kodumaa metsateid ja välju. Põues oli tal laste õpetamise eest tänuliku Vologda vanemarsti soovituskiri ühele Moskva ülikooli professorile. See kiri aitas Mudrovil pääseda ülikooli gümnaasiumi, 1796. aastal aga oli ta juba üliõpilane.

Mudrovi sõnade järgi oli Moskva ülikooli meditsiiniline fakultet talle «esimeseks ja parimaks kooliks». Ta täiendas oma teadmisi Peterburis, käis välismaal ja kaitses väitekirja, mille eest talle anti arstiteaduse doktori kraad.

1808. aastal hakkas Mudrov Moskva ülikoolis lugema sõjahügieeni kursust. Aimates, et on lähenemas suur sõda Napoleoniiga, pühendas Mudrov kogu oma jõu sõjaväe ettevalmistusele sõjameditsiinilises suhtes. Arstiteaduse arengut geniaalselt saja aasta peale ette nähes avaldas Mudrov seisukoha, mis sai üldise tunnustuse osaliseks alles meie ajal:

«Polguarstide ülesanne ei seisa niivõrd haiguste ravimises kui nende ärahoidmises; kõige enam on vaja õpetada soldateid oma tervist hoidma.»

Kohutaval 1812. aastal valiti Mudrov Moskva ülikooli meditsiinilise fakulteedi dekaaniks. Napoleoni Moskvasse tuleku eel organiseeris ta kõigi fakulteedi varanduste äraviimist. Moskva tulekahju hävitas enamiku ülikooli hooneid, ja niipea kui Mudrov kodulinna tagasi jõudis, asus ta meditsiinilise fakulteedi taastamisele. Tema aktiivsel osavõtul ehitati ülikooli peahoone, uus anatoomikum ja hiljem ka kliiniline instituut. Kõik need grandioossed üritused olid 1820. aastaks lõpule viidud ja Nikolai Pirogov ning kõik tema fakulteedikaaslased teadsid, kellele peab ülikooli taastamise eest tänulik olema. Üliõpilasnoorsugu armastas Mudrovi ja oli temast vaimustatud.

Üks ülikooli auditooriumidest. Üliõpilasi on väga palju kokku tulnud. Nad istuvad tihedasti üksteise vastu surutuina. Istuvad treppidelgi, samuti ka käikudes auditooriumi sektorite vahel. Valitseb haruldane vaikus — seda esineb ainult nende professorite loengutel, kellelt on midagi õppida. Mudrov seisab kateedril. Väheldast kasvu, heledate juustega, lahke ning avameelse näoga. Kõneleb lihtsalt, nagu ei peaks ta loengut, vaid

vaikset, ruttamatut vestlust. Esitab valjusti seda, mille üle ta on palju mõelnud:

«Arstimine ei seisa ainuüksi haiguste ravimises, ainuüksi tõbede põhjuste ravimises, vaid haige enda ravimises. Arst peab ennekõike haiget ennast tundma õppima, mõistma põhjusi, mis on selle keha põdema pannud, selgusele jõudma kogu haiguse ringis.

Millest tuleb alata? Põdeva inimese uurimisest. Vaadata üle tema välimus, siis tutvuda tema närvisüsteemiga, seede-, hingamis-, vereringe-elunditega, ja kõike seda tuleb teha oma kuulmis-, nägemis- ja kompimismeele abil.

Haiguste põhjusi on palju, nende hulka kuuluvad nälg, joomine, liigsöömine, laiskus, kehaline ja vaimne pingutus, külmetus ja muud...»

Mudrov oli üks esimesi mitte ainult vene, vaid ka maailma arstiteadlasi, kes õpetas oma kuulajaid siduma haiguse kulgemist muudatustega, mida leitakse sellesse haigusse surnud inimese elundeis. Mudrov viib üliõpilased kliinikust anatoomikumi ja teostab seal ise laipade lahkamist. Ta kõneleb oma õpilastele: «Me jälgisime koos teiega raske haiguse kulgemist selle inimese juures. Nüüd on ta surnud. Ja meil, arstidel, on vaja tema surma põhjuses selgusele jõuda. Me lahkame tema laiba. Uurime hooliga haigeid elundeid — südant, kopsu, magu, soolestikku, maksa — ja ma olen kindel, et me leiame vastuse küsimusele: mille poolest erinevad haiged, tõvest tabatud siseelundid tervest.»

Nii loob Mudrov esmakordselt vankumatu sideme kliiniku vahel, kus haigeid ravitakse, ja patoloogilise anatoomia vahel, mis on uus, tekkiv teadus muudatustest, mida toob haigus inimkeha elundite normaalsesse struktuuri. Kõik see on oma uudsuse poolest kaasakiskuv. Seepärast on peaaegu iga Mudrovi loeng arstiteaduse üliõpilastele pidupäevaks.

Loder oli samuti suurepärane professor. Igal tema loengul oli võimalik näitlikult, laipade või haigete varal tutvuda luustiku, lihastiku, närvi- ning vereringesüsteemiga ja inimkeha siseelundite asetusega. Tutvuda ja nähtu paljudeks aastateks meelde jätta. Tõl ajal ei nõudnud ülikoolis veel keegi, et kõik üliõpilased omaenda käega, laipade juures õppekursuse läbi võtaksid. Ainult niisugustel teadmishimulistel üliõpilastel nagu Nikolai Pirogov õnnestus küllaldasel määral anatoomikumis töötada, uurides surnud inimese keha. See Pirogovi püüd uurida teadust praktika abil viis vahel kurioosumiteni.

Kord tegi Loder kliinikus-lõikust haigele, kes kannatas kusepõie kivide all. Sellest lõikusest saadud värskete muljete mõjul läks Nikolai turule, ostis sealt härjapõie, pani sellesse tüki kriiti ja ilmus nende imelike esemetega kümnendasse numbrisse.

«Mis see sul on, Nikolai?» küsis üks üliõpilane, kes lamas koikul.

«Koli voodist lauale, siis saad teada.»

«Milleks ma peaksin ennast tülitama?»

«Teen sulle löikuse; opereerin kivi välja,» vastas Pirogov kõigutamatult.

«Ajad lora, värvuke! Tänu Allahile, mul pole mingeid kive.»

«Kui ei ole, siis saab olema. Heida lauale, ära karda,» käis Nikolai peale.

«Heida, heida, tule inimese palvele vastu,» toetasid Pirogovi teised kümnenda numbri elanikud. «Kas tohib keelduda, kui palutakse?» Valjusti naerdes haarasid üliõpilased seltsimehel kätest ning jalust kinni ja kandsid ta voodist lauale.

«Lama vagusi, ära end liiguta,» käsutas Nikolai rangelt «haiget». Pirogov pani talle härjapõie peale ja löikas silmapilkselt noaga sellest kriidi välja. Ta tegi seda nii osavasti, et kutsus esile laua ümber kogunenud seltsimeeste marulise aplausi.

«Tubli oled, Nikolai! Sinust saab kuulus kirurg!»

Dekabristid

... Lähenes 1825. aasta. Riigis oli kaks keskust, mis ühendasid revolutsiooniliselt meelestatud ohvitseride: põhjas, Peterburis «Põhjaühing», mille eesotsas seisis Puškini sõber luuletaja Rõlejev ning ohvitserid Kahhovski ja Trubetskoi, Ukrainas aga «Lõunaühing», eesotsas polkovnik Pesteliga.

19. novembril 1825 suri tsaar Aleksander I. Tal ei olnud lapsi. Vanusejärgluse seaduse kohaselt pidi troonile asuma tema vend Konstantin, kuid ta oli kaua aega enne Aleksandri surma troonist loobunud. See loobumine oli toimunud salaja, rahva hulgas ei teadnud sellest keegi. Sõjaväed ja elanikkond andsid viivitamata uuele tsaarile Konstantinile truudusevande.

Vastavalt Konstantini salajasele loobumisele määras tema noorem vend Nikolai 14. detsembrile uue truudusevande andmise. Tekkis vahevalitsuse olukord, mille salaühingu liikmed otsustasidki ära kasutada. Võeti nõuks uue truudusevande andmise päeval revolutsiooniliste ohvitseride poolt juhitud sõjavägede abil teostada riigipööre.

Valitsus oli juba teadlik ohvitseride salaühingute olemasolust. 13. detsembril areteeriti Ukrainas, Tultšinis, «Lõunaühingu» juht Pestel.

Revolutsioonilise riigipöörde plaan nägi ette, et aetakse nurja uuele tsaarile truudusevande andmine polkudes, viiakse Peterburis sõjaväed Senati väljakule ja sunnitakse Senat kas veenmise või, kui vaja, siis relvade jõul avaldama «Manifesti vene rahvale». Manifest kuulutas pärisorjuse kaotamist, trüki-, südame- ja liikumisvabadust, soldatite olukorra kergendamist. Kuulutati tsaarivalitsuse kukutamist ja «Suure Rahvuskogu» kokkukutsumist Venemaa valitsemisvormi küsimuse otsustamiseks. Manifest oli ülestõusu sõjaväelise juhi kaardiväepolkovnik Trubetskoi käes. Ülestõusu plaan nägi ette Talvepalee vallutamise revolutsiooniliste vägede poolt, tsaari perekonna areteerimise ja Petropavlovski kindluse vallutamise.

14. detsembri hommik oli külm ja tuuline. «Põhjaüingu» liikmed — ohvitserid tulid juba pimedas oma polkudesse ja veensid sõdureid, et nad Nikolaile truudust ei vannuks.

Suur Senati väljak oli alles tühi. Läbilõikav tuul tungis raeunult vastu Moskva polgu kolonnile, mis ilmus kohale ohvitser Aleksandr Bestuževi juhtimisel.

Moskva polgu järel jõudsid Senati väljakule ka teised ülestõusnud väeosad — grenaderid, merelaevastiku kaardiväelased. Kokku tuli üle kolme tuhande sõduri koos ülestõusu kolmekümne juhiga. Sõdurid rivistusid karreena, lahingunelinurgana, graniitmüraka ette, millel seisis vaskratsanik — Peeter I mälestussammas. Nad kandsid mundrikuubi, valgeid pükse, nahk-säärekaitseid, peas ilutsesid neil jõhvtuttidega kiivrid. See paraadrietus kaitses halvasti läbilõikava tuule ja külma eest. Möödus üks tund teise järel, ülestõusu juhid aga ei tegutsenud, vaid ootasid, et nendega ühineks veel väeosasid Peterburi garnisonist.

Sellal kui ülestõusnud väeosad ootasid lahingukäsku, tegutses Nikolai meeleheitliku otsustavusega.

Pealinnale laskus talvine videvik. Sõdurid olid külmast kanged. Tsaari ratsavägi ründas ülestõusnuid, kuid ta võeti vastu püssitulega ja taganes korratult. Tsaar Nikolai, kes kartis kõige enam seda, et rahvas võib ülestõusu toetada, andis käsu tulistada karreed kartetšidega. Hõõguva metalli killud tungisid ülestõusnute ridadesse. Karree löi võppuma, kõikuma. Sõdurid jooksid Neeva poole. Hilinenud katse põgenevaid sõdureid Neeva jääl tule all rivistada ja tsaari sõjaväe vastu viia jäi tulemu-seta.

Õõseks oli ülestõus maha surutud. Areteerituid hakati Talvepaleesse kokku tooma.

Kaks nädalat pärast ülestõusu Peterburis alustasid Ukrainas Vassilkovi rajoonis Tšernigovi polgus ülestõusu «Lõunaüingu» liikmed-ohvitserid. Ülestõusu juhtisid Sergei Muravjov-Apostol ja tema sõber Bestužev-Rjumin.

Nikolai I saatis tšernigovlaste vastu endale ustavad väeosad ja purustas ülestõusnud polgu. Muravjov-Apostol sai peast haavata, tema kaaslased-dekabristid Štšepilla ja Kuzmin said surma.

Palju kuid kuulaskomisjon ülestõusust osavõtjaid üle. Arveteoiendus dekabristidega oli julm. Ülestõusu peamised juhid Pestel, Rõlejev, Sergei Muravjov-Apostol, Bestužev-Rjumin ja Kakhovski poodi üles Peterburis Petropavlovski kindluse ees väljakul. Sajad sõdurid surid veelgi piinarikkamat surma: nad aeti läbi kadalipu. Paljud saadeti sunnitööle.

Dekabristide poolt alustatud töö ei hävinenud. Oma kangelastegudega kutsusid nad ellu uue põlvkonna revolutsionääre, nad aitasid rahvast äratada. Nende tööd «... jätkasid, laiendasid,

kindlustasid ja karastasid revolutsioonärid-raznotšinetsid, alates Tšernõševskiga ja lõpetades «Narodnaja Volja» sangaritega. Laienes võitlejate ring, tihenes nende side rahvaga. «Tulevase tormi noored tüürimehed» — nimetas neid Herzen. Ent see ei olnud veel torm ise.

Torm — see on masside eneste liikumine. Proletariaat, ainus lõpuni revolutsiooniline klass, asus nende etteotsa ja viis esmakordselt miljonid talupojad avalikku, revolutsioonilisse võitlusse. Esimene tormihoog oli 1905. aastal»¹.

Pärast dekabristide hukkamist algas Nikolai I valitsemise sünge ajajärk, mil «kiskja luusis ringi vabalt ja inimene kõndis aralt».

Üks kaasaegne kirjutab: «Hauavaikus valitses kogu selle kuritegude maailma üle ja loomulikult püüti kõrgemal pool seda vaikus igaveseks kindlustada... Raske on kujutleda, kuidas inimesed tollal elasid. Inimesed elasid justkui varjupugenult.»

Teostanud verise arveteõienduse dekabristidega, sõitis uus tsaar rutuga Moskvasse pidulikule kroonimistalitusele. Nikolai I, see Engelsi sõnade järgi «roodukomandöri silmaringiga, enesega rahulolev keskpärasus», külastas Moskva ülikooli. Ta sattus raevu, kui nägi ülikooli saalis marmortahvlile kuldtähtedega kirjutatuna Puškini sõbra, luuletaja-dekabristi Kūchelbeckeri nime. Kūchelbecker oli olnud ülikooli pansioni eeskujulik kasvandik ja kellelegi ei olnud pähe tulnud tsaari poolt vihatud dekabristi nime tahvlilt maha kustutada. Selle süüteo pärast vallandati ülikooli rektor ja uueks Moskva õpperingkonna kuraatoriks määrati vähese kirjaoskusega kindral Pissarev.

Tsaari Moskvas-viibimise ajal toimus ülikoolis ka teisi, veel traagilisemaid sündmusi. Luuletaja Aleksandr Poležajev, üliõpilane, kümnenda numbri sagedane külastaja, ei võtnud osa salaühingutest, ei sõbrustanud kellegagi dekabristidest, kuid tema saatus ei erinenud kuigi palju dekabristide saatusest.

... Ühel suvisel päeval 1826. aastal sõitis ülikooli peahoone ette Mohhovaja tänavas kaless, kus istus erariietes pikakasvuline mees. Tundmatu hüppas kalessist maha ja läks kindlal sammul ülikooli sissekäigu poole. Uksehoidja, endine kaardiväesoldat, tundis temas ära tsaari ja viis ootamatu külastaja ülikooli ülemuste juurde.

Nikolai I läks otsekohe üliõpilaste ühiselamute numbritesse ja käskis enda juuresolekul üliõpilaste voodites madratsid pahempidi käänata. Ühe madratsi alt leiti Poležajevi luuletuste vihik. Tsaar viis vihiku endaga kaasa. Samal ööl ilmus üliõpilaste ühiselamusse ülikooli rektor. Magavate üliõpilaste hulgast otsis ta üles Poležajevi, äratas ta ja käskis ruttu mundri selga panna

¹ V. I. Lenin, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1945, lk. 529.

ning ülikooli kantseleisse minna. Seal ootas üliõpilast Moskva õpperingkonna kuraator.

Poležajev kutsuti tsaari kabinetti. Nikolai I seisis teatraalses poosis. Ta heitis sisseastunud üliõpilasele uuriva pilgu. Külmad ilmetud silmad pöördusid sekundiks Poležajevilt kõrvale, tsaar võttis laualt vihiku tema luuletustega.

«Kas sina oled need värsid kirjutanud?» küsis Nikolai I.

«Mina,» vastas Poležajev.

«Siin on teile näide ülikooli kasvatusest, ma näitan teile, mida noored inimesed seal õpivad!» ütles tsaar Šiškovi poole pöördudes.

«Loe see valjusti ette!» lisas ta ja ulatas vihiku Poležajevile.

Poležajevi erutus oli niivõrd tugev, et ta ei suutnud lugeda. Jalad nõtkusid.

«Ma ei saa,» ütles Poležajev tasa.

«Loe!» järgnes sellele kroonitud veltveebli toores käratus.

See käratus ei hirmutanud Poležajevit, vaid, vastupidi, andis talle mehisust juurde. Üliõpilane avas vihiku. «Ma pole kunagi näinud oma «Saškat» nii ilusasti ja nii toredal paberil ümberkirjutatuna,» kõneles Poležajev hiljem.

Algul oli Poležajevil raske oma poemi lugeda. Kuid üha enam innustudes luges ta selle valjusti ja elavalt lõpuni. Eriti häbematus kohtades andis tsaar Šiškovile käega märku. Minister sulges hirmuga silmad.

«Mida ütlete?» küsis tsaar, kui lugemine oli läbi.

«Ma teen sellele kõlvatusele lõpu. Need on ikka veel j ä l j e d, v i i m a s e d j ä ä n u s e d, ma juurin need välja!» müristas Nikolai I, mõeldes «jälgede» ja «viimaste jäänuste» all dekabrisme.

«Missugune on tema käitumine?» küsis tsaar ministrilt teraval toonil.

«Kõige eeskujulikum, teie kõrgus,» vastas Šiškov. Aukandja hinges ärkas ootamatult midagi inimlikku.

«See hinnang päästis sinu, kuid sind on tarvis karistada hoiatuseks teistele. Kas tahad minna sõjaväkke?» pöördus tsaar üliõpilase poole.

Poležajev vaikus. Ükskõik, mida ta tsaarile ka oleks vastanud, tema saatuse oli juba ette otsustatud.

«Ma annan sulle sõjaväeteenistusega võimaluse oma süüd heaks teha. Noh, kas tahad?»

Sellele korratud küsimusele vastas Poležajev:

«Ma pean alistuma.»

Tsaari juurest viidi Poležajev Kolmanďasse osakonda sandarmite juurde ja seejärel soldatite kasarmusse.

Karmi järelevalve alla antud Poležajevi elu oli hullem kui sunnitöö. Ta ei suutnud aastatki seda elu välja kannatada. Luu-

letaja-sõdur põgenes polgust, kavatsedes jõuda Peterburi, et paluda seal oma saatuse kergendamist. Poležajev ei jõudnud pealinna: ta mõistis, mida võib endaga kaasa tuua omavoliline polgust lahkumine, ja pöördus tagasi vihatud kasarmusse. Poležajevi põgenemisest teatati viivitamata Nikolai I-le.

Tsaari käsul võeti Poležajevilt ära kõik õigused: aadliseisus, väljateenimisõigus. See tähendas, et Poležajevile oli määratud kogu eluajaks sõduriks jääda. Igasugune lootus tulevikule oli kadunud. Poležajev hakkas jooma.

Kohtumõistmisest oli möödunud kõigest kaks kuud, kui Aleksandr Poležajev kutsuti sandarmite juurde ülekuulamisele: temalt nõuti vastust küsimusele, kas ta kuulub Moskva ülikooli üliõpilaste salauhingusse, mille eesotsas seisid vennad Krits-kid.

Üliõpilase Palmi juurest oli leitud Rõlejevi luuletus, mille oli talle andnud Poležajev. See oli üks Rõlejevi revolutsioonilisi laule «Kus on need saared, kus kasvab kulurohi, vennad»; seda laulsid «Põhjaühingu» liikmed oma koosolekuil.

Poležajev salgas laulu üleandmist Palmile, kuid ütles, et tunneb seda laulu.

Poležajev heideti kivikongi, haisvasse niiskesse keldrisse. Ta kätel ja jalgadel kõlisesid ahelad. Poležajev istus aasta otsa kivikongis. Seal haigestus ta tiisikusse.

Poemis «Vang» jutustas Poležajev maailmale oma piinadest.

Tema üle mõisteti kohut ja ta saadeti Kaukaasiasse tegev-
vähke.

Kindral Pissarev oli asunud Moskva ülikooli juhtimisele. Nüüd ei tohtinud ükski üliõpilane end kuskil ilma mundrita näidata, sest niisugusel korral ähvardas teda ülikoolist väljaheitmine. Aga mida pidid tegema need, kel polnud raha mundri ostmiseks, need, kes istusid loengul sinelis, varjates sellega kuldunud pükse ja kuube? Mida pidi tegema Nikolai Pirogov?

Ta õed meisterdasid isa vanast frakist mingisuguse kuue punase krae ja heledate nõopidega. Selle kuue värv oli üsna ebamäärane ega vastanud riietuse kohta maksvale rangele juhendile. Kuid Nikolail ei olnud teist mundrit. Ta riietus nii, et välja paistis ainult punane vormikrae, kuube aga kattis sinel.

1826. aasta mais tuli Moskvasse revident krahv Stroganov, kellele tsaar oli ülesandeks teinud ülikooli uurida. Revideerimise eesmärk oli sõnastatud lühidalt: otsida ülikoolis riigivastast tegevust, pöörata tähelepanu sellele, «kas ei peitu seal midagi kehtivale korrale vaenulikkus».

Stroganovi tulek langes kokku ühe tähtsa sündmusega ülikooli elus. Pärast viieaastast vaheaega algas uuesti õppetöö filosoofiakateedris.

12. mail pidi toimuma professor Davõdovi sissejuhatav loeng «Filosoofia kui teaduse võimalikkusest». Loeng toimus peaaegu kogu ülikooli nõukogu juuresolekul, kohale oli ilmunud kuraa- tor kindral Pissarev, oli kokku tulnud hulk üliõpilasi kõigist teaduskondadest. Loengule saabus ka pealinnast tulnud re- vident krahv Stroganov.

Loengu esimestes sõnades avaldas Davõdov lugupidamist ülikoolile, kes lubas tal lugeda tähtsat kursust. Ta tänas kindral Pissarevi oletatava teaduste soosimise pärast, väljendas lootust teenida haridust. Viimaks asus professor loengu aine juurde. Ta kuulutas filosoofia eesmärgiks teadmise ja olemise ühtsuse ava- mise, teaduse ja elu seose avamise.

Professor Davõdovi esimene filosoofialoeng jäi ka viimaseks. Peterburist tuli minister Šiškovi kiireloomuline käsk: «Mõnin- gail tähtsail põhjusil teha viivitamata korraldus Davõdovi loogika ja filosoofia ajaloo loengute lõpetamiseks.»

Juba filosoofia õpetamises endas nägi revident krahv Stro- ganov ohtu kirikule ja riigile.

Nikolai Pirogov ja tema ülikoolikaaslased ei saanud ülikoolis mingit filosoofilist ettevalmistust. Filosoofiakateeder jäi viie- teistkümneks aastaks suletuks.

Kateeder suleti, Davõdov kõrvaldati õppetööst. Kuid ülikooli trükikojas trükitud brošüür, mis sisaldas tema loengu, jõudis levida üle kogu Moskva.

Peterburisse, Kolmandasse osakonda saabusid ettekanded Davõdovi kohta, kus teda nimetati «paadunud jakobiiniks» ja «jumala vaenlaseks».

Pirogovi kaitsevaim

Kord saabus Matvei Jakovlevitš Mudrov üldiseks imestuseks loengule enne ettenähtud aega. Selle asemel, et jutustada vere-
ringe-elundite haigustest, teatas Mudrov üliõpilastele:

«Meie ülikooli nõukogu sai Peterburist ettekirjutuse valida kursuse lõpetajate hulgast välja parimad üliõpilased, et nad eda-
sise hariduse saamise eesmärgil välismaale saata. Need noor-
mehed hakkavad juhatama kateedreid Venemaa ülikoolides.»

Loengule järgneval päeval kutsus Jefrem Ossipovitš Muhhin
enda juurde Nikolai Pirogovi.

Väheldast kasvu noormees läks kiiresti professor Muhhini
üksikelamu trepist üles. Ta astus kabinetti, tegi professorile
kummarduse ja võttis pakkumise peale istet. Suured, heledad
silmad, lõua pehme, tütarlapselik piirjoon ja väike, trotslikult
ülespoole vaatav nina andsid tema näole heasüdamliku ja üht-
lasi kangekaelse ilme.

«Noh, Nikolai, kas oled kuulnud, et seitsmele teie hulgast
tehakse ettepanek välismaale õppima minna, et meile, vanamees-
tele, vahetust valmistada? Kuidas on, kas oled nõus õppimist
pärast ülikooli jätkama?»

«Olen nõus, Jefrem Ossipovitš,» ütles Nikolai. Kuid lisas
samas:

«Meid, soovijaid, on ju palju...»

«Sinul on väljavaateid. Sa õpid hästi, ei karda tööd. See aga
on teaduses peaasi. Otsusta, mida hakkad õppima.»

«Jään loomulikult meditsiini alale, Jefrem Ossipovitš.»

«Täpsemalt, ütle täpsemalt, missuguse meditsiiniharuga soo-
vid eriliselt tegelda. Milles tahad spetsialiseeruda?»

Nikolai polnud sellele mõelnud. Muhhini küsimus tuli talle
ootamatult. Talle meenus vaesus kodus. Ema ja õed pingutavad
kogu oma jõudu selleks, et anda talle võimalust ülikooli lõpe-
tamiseks. Perekond ootab temalt abi. Aga mis nüüd saab? Edasi-
õppimise võimalusest loobuda ei tohi.

Mõtted keerlesid peas. Jefrem Ossipovitš ootas vastust. Pirogov mõtles: «Jefrem Ossipovitš on füsioloogia-professor, temal on hea meel, kui ma nimetan tema ala. Sellega tänan teda mulle osaks saanud omakasupüüdmatu tähelepanu eest.»

«Võtan oma erialaks füsioloogia, Jefrem Ossipovitš,» ütles Pirogov.

Kuid Jefrem Ossipovitš tundis väga hästi oma õpilase kalduvusi:

«Ei, kullake, füsioloogia ei sobi sulle; vali midagi muud. Võib-olla nimetasid seda minu pärast? Kas teised alad sind ei huvita?»

«Huvitavad küll, Jefrem Ossipovitš, kuid mu pea hõõgub praegu, ma ei taipa midagi. Kõik on huvitav: keemia, farmakoloogia, anatoomia, kirurgia... Lubage mõelda homseni.»

Jefrem Ossipovitš lõpetas vestluse Nikolaiga, öeldes:

«Hea küll, homseni, siis tuled minu juurde ja me võtame su nimekirja.»

Sel päeval kõndis Nikolai ülikoolist koju otsekui uimas. Nikitskaja ja bulvarite ristumiskohas pidi üks kaless talle peaaegu otsa sõitma. Sajatades pidurdas kutsar hobused otse Pirogovi rinna ees.

Kodus sõi Nikolai kiiresti lõunat ja läks oma tuppa. Ta küsis endalt: «Miks ma nimetasin füsioloogiat? Minu vastust ei mõjutanud ju ometi üksnes soov Jefrem Ossipovitšile heameelt teha.» Nikolaile näis, nagu tunneks ta füsioloogiat — teadust organismi elu määravatest protsessidest — paremini kui muid teadusalasid. «Teisest küljest,» arutas Nikolai, «ei ole füsioloogia mõeldav ilma anatoomiata. Inimkeha elundite anatoomilist struktuuri ei tohi nende funktsioonidest, nende ülesannetest lahti kiskuda.» Anatoomiat aga tunneb ta juba paremini kui ükski teine üliõpilane. «Kuid armastust anatoomia vastu, sellel alal saadud teadmisi võib kasutada mitte ainult füsioloogias,» jätkas Nikolai Pirogov arutlemist. «On olemas veel üks ala, mis pole üldse mõeldav ilma anatoomia põhjaliku tundmiseta. See on kirurgia.»

Akki oleks kõik nagu oma koha leidnud. Pirogov valis kirurgia, kus ei saa anatoomiata sammugi astuda.

Määratud ajaks ilmus Nikolai ülikooli kantseelisse, otsis üles meditsiinilise fakulteedi dekaani Jefrem Ossipovitš Muhhini ja teatas talle oma valiku.

«Tahan õppida kirurgiat.»

«See juba lähleb! Tähendab, oled hästi järele mõelnud. Ma ei kahelnud selles, et sa nimetasid eile füsioloogiat pikemalt mõtlemata.»

Muhhin tegi samas korralduse võtta Nikolai professorikutse kandidaatide nimekirja.

Rõõmsana ja uhkena tuli Pirogov koju. Ta otsustas, et uurib üksikasjaliselt välja kõik, mis puutub välismaasõidusse. Akadeemik Parrot oli saavutanud Peterburis professori-instituudi projekti kinnitamise. Venemaal ülikooli lõpetanud noormehi kavatseti mitmesugustel teadusaladel tulevaseks professoritegevuseks ette valmistada. 1828. aastal kavatseti kaksikümmend kandidaati saata kaheks-kolmeks aastaks Tartu ülikooli ja seejärel niisama pikaks ajaks välismaa ülikoolidesse. Pärast ettevalmistuse lõpetamist kohustusid noored professorid teatud aja töötama oma erialal Venemaa ülikoolide vastavates kateedrites. Peterburis pidid kandidaadid läbi tegema Teaduste Akadeemias katsed.

Maikuu lähenes. Moskva tänavate servadel tärkas haljas rohi, pungad puudel olid pakatamas, mahe kevadine päike soojendas üha tugevamini. Nikolai valmistus intensiivselt arstieksamite tegemiseks. Ta lahkus harva kodunt, oli kahvatuks ja kõhnaks jäänud.

Arstieksamid algasid. Professor Loderi abiline eksamineeris anatoomias. Ta esitas küsimusi lüüsisamba lülide sidemete, käe ja selja lihaste, südame ja pea veresoonte ning peaaju ehituse kohta. Pirogov tundis anatoomiat hiilgavalt.

Järgmiseks oli füsioloogia eksam. Nikolaile esitati ladina keeles küsimusi vereringe ja seedeelundite tegevuse alalt. Vastuse eest sai ta hinnangu «väga hea». Siis järgnes eksam farmakoloogias. Professor Kotelnitski küsis elavhõbeda toimest mitmesuguste haiguste puhul ja kosutavate ravivahendite omadustest. Ta jäi vastustega täiesti rahule. Kõrgeima hinnangu sai Pirogov ka Mudrovilt teraapia ja kliinilise ravi alal.

Professor Alfonski eksamineeris kirurgias. Keerulisele ning raskele küsimusele põletikkudest ja nende mitmesugustest lõpetest vastas Pirogov väga hästi.

Viimase väga hea hinnangu sai Nikolai Pirogov Muhhinilt kohtumeditsiini alal.

Eksamid olid lõppenud. Pirogovi eksamilehel seisid hinnangud «väga hea» ja «eeskujulik».

1828. aasta 9. maist kuni 23. maini ravis Pirogov haigeid ülikooli kliinilises instituudis professor Mudrovi juhtimisel. Selle praktika lõppedes sai Pirogov tunnistuse, et ta oli haigeid väga hästi ravinud.

Saabus päev, mil anti allkiri arsti vandetöötusele ustavuse kohta kõrge kutse vastu. Kõlasid professorite ning seltsimeeste õnnitlused ja Nikolai Ivanovitš Pirogov lahkus jäädavalt ülikooli hoonest. Algas uus elu. Oli aeg õpingutest kokkuvõtte tegemiseks, ja seda tuli teha ilma eksamineerijateta, üksinda ette.

Nikolai kõndis mööda kodulinna Moskva tänavaid. Ta heledad silmad vaatasid hajameelselt ringi. Moskva jõe kallas,

Pirogov istus rohelisele murule ja mõttesse vajunult vaatles aeglaselt voolavat vett. Ta oli alles kaheksateistkümne aastane.

«Küll olen ma aga hea arst oma diplomiga, mis annab õiguse elu ja surma üle mulle, kes ma pole kordagi näinud tüüfusehaiget, pole kordagi teinud lantsetiga löiget elava inimese kehal!» mõtles Nikolai Pirogov. «Mis hakkab ma peale, kui mind praegu raske haige juurde kutsutakse?»

Noormehe süda tundis ärevust. Juba järgmisel ööl pärast ülikooli lõpetamist kutsuti Pirogov haige juurde.

Pirogovidega ühes majas elas keegi ametnik. Ta oli äkitselt haigestunud ja tema seisund muutus iga tunniga üha raskemaks. Kui Nikolai haige voodi juurde astus, oli nähtavasti juba alanud surmaeelne agoonia. Igasugune abi oli hilineanud. Haige mehe naine jutustas pisarsilmi, et tema mees kannatab ägeda kestva joomatõve all. Ametniku haigus oli tingitud järjekindlast joomisest.

Nikolai asetaski peopesa ametniku otsaesisele; see oli külm ja tillukeste higipiiskadega kaetud. Noor arst tahtis pulssi katsuda, kuid ei osanud seda kuidagi üles leida. See polnud eksam ülikoolis! Pirogov tundis, et pind hakkab ta jalge all kõikuma. Täielikus meeltesegaduses pani ta ette viivitamata habemeajaja kohale kutsuda. «Need vähese kirjaoskusega habemenoa-meistrid,» mõtles Nikolai, «teavad paremini kui minutaoline sulgedeta linnupoeg, mida niisugusel juhul teha.»

Habemeajaja ei lasknud end kaua oodata. Tal ei tekkinud mingit kahtlust ega kõhklust. Kõik oli selge. «Noor arst ei tea haigustest veel mitte mõhkugi. Laseme klistiiri käiku ja kõik on korras.»

Hommikuks ametnik suri...

Pirogov elas raskesti üle seda oma esimest lüüasaamist. On vaja palju ja visalt õppida, et saada tõeliseks arstiks, — selleks kutsusid teda mõistus ja süda. Elu tuletas noorele arstile iga päev tema kohust meelde. Haigestus lähedane inimene, lapsehoidja Jekaterina Mihhailovna. Lamab, ei söö, ei joo, ei maga. Räägib ümberolijatele: «Hakkab surema!» Nikolail on temast kahju, aga kuidas saaks teda aidata? Võib-olla kannatab vanake jämesoolehaiguse all? Ta kaebab valu kõhus. Pärast Nikolai poolt teostatud ravi tõuseb lapsehoidja üldiseks rõõmuks jalule.

*

...Noormeeste Peterburisse viimine tehti ülesandeks matematika professor Ššepkinile. Ta kutsuti ülikooli nõukogusse ja seal anti talle juhendeid, kuidas Moskva ülikooli kasvandikke tee peal igasuguste kiusatuste eest kaitsta. Seoses professori-instituudi kandidaatide valimisega oli nõukogu liikmetel palju

muresid. Haridusministeeriumist saadud erilises juhendis oli öeldud, et juhul, kui mõni ülikooli poolt saadetud kandidaat Peterburis eksamitel läbi kukub, nõutakse kõik tema pealinna-sõiduga seotud kulud sisse härrastelt professoritelt — ülikooli nõukogu liikmetelt.

Suures poolpimedas massiivsete marmorsammastega saalis rivistusid ärasõitjad: Ivan Šihhovskoi — meedik, Sokolski — meedik, Pjotr Redkin — jurist, Kornuhh-Trotski — meedik, Konopljov — orientalist, Šumanski — ajaloolane ja Nikolai Pirogov. Professorid ja õpetajad ümbritsesid hulgakesi teele-asujaid. Oli kuulda nõuandeid, soovitusi. Jefrem Ossipovitš Muhhin astus Pirogovi ette ja suudles teda otsaesisele nagu oma poega.

«Pirogov sõidab koos Šumanskiga,» kõlas Štšepkini hääl...

Teele asuti kahekaupa. Sõidukid liikusid aeglaselt mööda Pitserskajat, siis mööda Tverskajat ning Jamskajat. Linnavärvavas peatuti, siin jäeti omastega hüvasti. Nikolai ema ja õed nutsid. Ta püüdis neid rahustada, kuigi tal endalgi polnud kerge neist lahkuda.

Moskva ümbruse väljad ja metsad haljendasid. Kodulinnast Moskvast väljuvat maanteed piirasid mõlemalt poolt põllud, mis kadusid vaatepiiri taha. Nikolai vaatas oma lapsepõlve ja nooruse linna. Teadmine, et ta sõidab õppima inimeste hüvan- guks, armastusest nende vastu, ergutas Nikolaid neil kurbadel Moskvaga hüvastijätu hetkedel.

Veel kaua oli kuulda kellade helinat, see muutus järjest vaiksemaks, kuni vaibus täielikult...

Tee teadusse

Palktee Moskvast Peterburini oli võimeline reisijate kõik kondid segi raputama. Nagu üle klaveriklahvide veeresid üle palkide kibitka rattad, milles sõitsid Nikolai Pirogov ja tema teekaaslane, noor ajaloolane Šumanski. Kui postijaamades peatuti, jõi Šumanski, professor Štšepkini eest seda varjates, portsjoni viina, kutsus ka Nikolaid seda tegema, kuid sai lühikese vastuse: «Ma ei joo!»

Esimese peatuse ajal kogunevad kõik Moskva ülikooli kasvandikud kokku. Tupp astub mustajuukseline vimmas seljaga noormees. Tema näojooned ja jume teevad ta imelikul kombel vanamehelikuks. Ta hakkab rääkima, tal on terav ja inisev hää. Sisseastuja nimi on Pjotr Kornuhh-Trotski. Ülikoolis oli ta üliõpilaste hulgas kuulus oma suurepärase teadmiste poolest botaanika alal. Ilmub veel üks reisikaaslane — Grigori Sokolski. See on Matvei Mudrovi lemmik. Tal on Moskvast kaasa võetud düsenteeriat käsitlev väitekiri, mida ta kavatseb lähemas tulevikus kaitsta.

Grigori Sokolskil on imelik kirg uurida kellade mehhanisme. Ka praegu astub ta säraval näol tupp ja toob kaasa mingi haruldase kella kanajalgadel seisvast onnikesest väljavaatava kukulinnuga. Kuni hobuseid vahetatakse ja kaaslased keha kinnitavad, jõuab ta kella ära parandada. Moskvast oli Sokolskil tosin kelli ja kõik need olid nii täpselt reguleeritud, et löid üheaegselt.

Hobused on ette rakendatud, uuesti tuleb teele asuda. Mõlemal pool teed on viletsaid külakesi, mõisu, põlde ja metsi. Suur ja puruvaene maa kerkib Nikolai Pirogovi ette.

Usna vähe oli olukord Moskvast Peterburi viiva tee ääres muutunud sellest ajast, kui mööda seda sõitis Radištšev. Ta parandas oma kodumaale suurepärase raamatu «Teekond Peterburist Moskva», mille lugemise eest heideti inimesi vanglatesse ja saadeti sunnitööle. See raamat käis Moskva ülikooli üliõpilaste ühiselamus käest kätte.

Pirogov ja tema kaaslased jõudsid Kln'i. Postijaama värava ees tunglesid nagu harilikult kerjused, kes palusid armuandi. Nikolaile meenus Radištševi jutustus pimedast vanamehest, kes oli siinsamas laulnud laulu «jumalamehest Alekseist». Vanamees oli laulnud väga hästi. Laulja olevat korjanud poolkopikaid, kuid polevat vastu võtnud rublat tsaari kujutusega.

Kellukesed kõlisesid, kodulinn Moskva jäi üha kaugemale selja taha. Järjest kahvatumaks muutus puude ja rohu rohelus, puhus järjest külmem tuul. Üle soo ehitatud tee palgid andsid end kehale valusasti tunda.

Mitte Gorodokis, nagu Radištšev, vaid Tveri lähedal kuulis Pirogov naiste, laste ja raukade nuttu: oli käimas nekrutite värbamine kakskümmend viis aastat kestvasse sõduriteenistusse.

Jõuti Võšni Volotšekisse. Siin imetleti lüüse ja kanaleid. Mööda seda teed läksid vene inimeste tööga loodud kaubad pealinna — Peterburi.

Kellukesed helisesid. Kibitkad veeresid mööda metsarikast maa-ala mäelt mäele. Ollakse juba Valdai kõrgustikul, kust saavad alguse suured Vene jõed Volga, Dnepr ja Zapadnaja Dvinaa. Kümneid sajandeid tagasi tekkisid siin võimsa vene kultuuri kolded.

Eespool on iidne Ilmeni järv, Volhov ja tuhandeaastane Novgorod. Volhovi silla juures astusid Pirogov ja tema kaaslased kibitkadest välja, et nautida vaadet laiale jõe, imetleda Novgorodi kloostrite ja kirikute ainulaadset arhitektuuri. Oli aeg, kus need kloostrid, mis paiknevad Novgorodi ümber raadiusega kuni viisteist versta, asusid, nagu kõneleb pärimus, linna piirides. Novgorodist on omal ajal kuni sada tuhat sõjameest korruga sõjateele asunud. Endise suuruse jäljed — vanaaja tummad mälestusmärgid: Sofia katedraal, kloostrid, kirikud. Linna lähedal paistsid silma punastest tellistest ehitatud kasarmud — Araktšejevi sõjaväelised asundused.

Varsti on Peterburi. «Peaks see piinarikas pikk teekond juba rutem lõppema!» mõtles Pirogov. Ljuban. Kuski siin on Radištšev talupojaga künnimaal vestelnud. Oli pühapäev, talupoeg töötas oma põlluribal, ülejäänud kuus päeva nädalas oli ta mõisas teol. Kündjal on kuus last, ja et nad nälga ei sureks, tuli oma töö teha öösiti ja pühapäevadel. Nii oli Radištševi ajal, nii elasid vene talupojad ka Pirogovi ajal. Õige vähe oli rahva elu möödunud aastakümnete jooksul muutunud. Kurbade mõtetega oma kodumaa saatusest lähenes Nikolai Pirogov Peterburile.

Äravaevatud moskvalased jõudsid pealinna. Kõik olid õnnelikud, et ei tule enam ööbida teel.

Mõni päev pärast pealinna jõudmist toimus noormeeste esitlemine rahvahariduse ministrile vürst Lievenile. Nagu paljud teisedki tähtsad valitsuse tšinovnikud Nikolai I ajajärgul, oli

minister esiteks kindral, teiseks sakslane. Isegi vene keelt ei osanud Lieven korralikult rääkida, ja moskvalased suutsid vaevaga naeru tagasi hoida, kuulates, kuidas inimene, kes on kutsutud Venemaal haridust arendama, venekeelseid sõnu moonutab.

Esitlemiskülaskäigud olid lõppenud. Kõige tähtsam oli aga veel ees — pidid tulema eksamid Teaduste Akadeemias. Meedikuid eksamineerima kutsuti professorid Vellanski ja Busch Meediko-Kirurgilisest Akadeemiast.

Moskvalased-meedikud sõitsid paatidega üle laia Neeva ja jõudsid Viiburi poolele. Seal asetses jõe kaldal Meediko-Kirurgiline Akadeemia.

Esimene eksamineerija Ivan Fjodorovič Busch oli Meediko-Kirurgilise Akadeemia juures kirurgilise kooli asutaja. Ta oli sündinud Narvas, õppinud Peterburis, teeninud Vene laevastikus. Kroonlinnas kirjutas Busch oma esimese teadusliku töö, samas õpetas ka kirurgiat meediko-kirurgilises koolis. Ta oli energiline administraator ja kõigi poolt lugupeetud teadlane. Kuigi ta oli kirurg, püüdis ta alati ravida ilma nuga tarvitusele võtmata, kasutades seda ainult äärmisel juhul.

Busch ei eksamineerinud Pirogovi kaua, mõistes, et tal on tegemist kandidaadiga, kes anatoomiat hästi tunneb.

Professor Daniil Mihhailovič Vellanski juures läks samuti kõik õnnelikult.

Vana Eesti linna Tartu (Pirogovi ajal nimetati teda Derptiks) arhiivides on säilinud Nikolai Pirogovi poolt professori-instituuti sisseastumiseks sooritatud eksamite tunnistus:

Kandidaatide nimed	Ained, milles neid eksamineeriti	Härrade eksaminaatorite hinnang	
Nikolai Pirogov	Sünnitusabi Kirurgia Ladina keel Saksa keel Prantsuse keel	hea hea nõrk korralik keskmine	Tuleb arvesse

Peeaaegu kõik moskvalased tegid katsed auga läbi. Ainult Pjotr Redkinil ei läinud hästi. Pirogovi sõnade järgi «tõmbas akadeemik Graefe ta nii liistu peale» ja andis tema teadmistele niisuguse hinnangu, et otsustati Redkinit Tartu mitte saata. Kuid Redkin ei sattunud eksami tulemuste pärast segadusse, vaid sõitis omal kulul koos teiste moskvalastega Tartu. Aeg parandas eksamineerija vea: Redkin osutus professori-instituudis üheks kõige andekamaks noormeheks ja hiljem sai temast Peterburi ülikool rektor.

Pärast eksameid jäi Nikolai Pirogovile mitu vaba päeva, mis ta pühendas Peterburiga tutvumisele. Nikolai käis Senati väljakul, kus 1825. aasta 14. detsembril olid toimunud verised sündmused. Sügava mulje jättis Pirogovile Peetri ausammas. Vaskratsanik kalju otsas kehastas taltsutamatu inimtahet, mis oma edasilikumisel purustab kõik takistused.

... Läände, Tartu sõideti kolmekesi — Redkin, Sokolski ja Pirogov. Sõit ilma hobuseid vahetamata polnud just eriti kiire. Ööseks jõuti Narva, kus Nikolai esimest korda elus nägi nii avarat merd. Narvas imetlesid moskvalased suurejoonelist koske. Kõik oli neile siin uudiseks — nii kosk kui meri.

Kirjas sõpradele andis Pirogov kujuka pildi oma teekonnast Peterburist edasi.

«Teekond Derptini annab kujutluse siinsete kubermangude karmist kliimast; kõikjal on kivihunnikuid, kõikjal näed soid ja madalaid võsastikke, taevas on kogu aeg hall ja sagedased vihmavalangud uhavad sünet ümbrust. Kuid sellest hoolimata vaatlesin vaimustatult udust kaugust ja see metsikus ning karmus ise võlusid mind. Poole versta kaugusel Narvast peatusime, et ööbida sissesõiduhuovis. See oli kella kümne paiku õhtul. Võtsime rahulikult pinkidel istet, kui meiega koos sinna sõitnud kaupmees hakkas äkki jutustama Narva kosest, mis tema sõnade järgi oli tuntud üle kogu Venemaa. Külvasime ta küsimustega üle: kuidas, kus, kas kaugel? «Ei ole kaugel,» vastas ta, «umbes kaks versta siit.» Me vaatasime tähtsalt üksteise otsa, hüppasime püsti, panime sinelid selga, mütsid pähe, võtsime laternad kaasa ja asusime mööda Narva eeslinna teele ... Ei see, et oli kell kahteist öösel, ei pimedus, ei pori, ei paduvihm, miski ei taltsutanud mu uudishimu. Läheme ... jalge all on jõed, ülalt voolab vihmavett kaela; viimaks, kui olime ligi tund aega ringi uidanud, kuulsime müra, see kostis järjest lähemalt, ja siis käändusime sillale. Siin avanesid meie pilkudele tohutu suur jõgi, mis langes kahe sülla kõrguselt alla, kobrutavad lained, valge vaht. Lendlevad pitsmed koos kesköötunni ja mõirgava vihmaga panid mu tahtmatult värisema.»

Öö möödus. Hommikul sõitsid Nikolai Pirogov ja ta kaaslased Narva.

«... Jõudsime Narva. Siinne kindlus üllatas mind: kujutlege kõrget mäge ja selle tipul hiiglasuurt, kohati lagunenu ja samaldunud kivimüüri; selle laskeavad näivad nagu uinuvad hiiglased ähvardavat lakkamatu kallaletungiga ja meenutavad möödunud aegu, unustamatut XVIII sajandit, seda aega, mil kaks põhjamaa kangela oma rahvaste au ja kuulsuse eest võitlesid. Minu pilgu ette kerkis elavalt selle kindluse piiramine ja ma tulin tagasi olevikku alles siis, kui olime juba linna keskele jõudnud.

Andsime linnavärvavas oma allkirjad ja sõitsime edasi... Hakasin juba üksluise ümbruse pärast igavust tundma, kui äkki kuulsin kauget müra. Küsimusele: «Mis see on?» vastas küüdi-mees: «See on meri.» «Meri, meri!» hüüdsin ma ja käskisin hobused peatada. Läksin merekohina suunas. Kallas, kus ma seisin, oli ligi kakskümmend sülta kõrge; sinetav kaugus, silma-piiriga ühtesulav mõõtmatu veepind, vahutavad merelained, mis peksid kohinal vastu kõrget kallast, vapustasid tugevasti minu hinge... Ma ei unusta iial seda päeva, mil esmakordselt nägin sinise mere mõõtmatut avarust...»

Tulvil unustamatuid muljeid lähenesid noormehed erutatult Tartu linnale.

*

«Penirüütliid» — mõõgavendade ordu — rõhusid nelja sajandi vältel Baltimaade rahvaste kultuuri. Orjastajad ei mõtelnudki mingist haridusekoldest, nende ülesanne seisis eesti ja läti talupoegade julmas ekspluateerimises.

XVI sajandil tekkis mõõgavendade ordu rusudel balti aadel. «Penirüütliite» otsesed järglased rõhusid Baltimaade rahvaid veelgi tugevamini kui nende esiisad. Vene tsaar Ivan IV katsus nende maade talupoegi oma kaitse alla võtta, kuid poola panide ja rootsi kolonisaatorite ühendatud jõud säilitasid saksa parunitele nende privileegid.

Maa vallutanud rootslased avasid Tartus algul gümnaasiumi ja hiljem selle alusel ülikooli. Selles ladina-rootsi ülikoolis õppisid rootslased ja sakslased, seal valmistati ette rahvaste rõhujate kaadrit. Halvasti varustatud ülikool sulges oma ukse, ei töötanud kolmkümmend aastat; siis avati ta uuesti ja ta eksisteeris kiratsedes üldkokkuvõttes 44 aastat.

Enne sõja algust Venemaaga viisid rootslased 1699. aastal ülikooli Tartust Pärnu, kus see 1710. aastal oma kuulsusetud päevad lõpetas, ilma et oleks endast teadusse head mälestust järele jätnud.

Samal 1710. aastal vallutas Peeter I pärast piiramist Tartu linna. Peeter, kes oli palju teinud kultuuri tõstmiseks, tahtis ülikooli säilitada: «Et tema keiserlik kõrgus hakkab oma riikidest ja maadest saatma noori inimesi õppima selle ülikooli paremaks kuulsuseks... lubab tema keiserlik kõrgus oma ustavale rüütelkonnale, et nad võivad koos oma ülemkonsistoriumiga määrata ja ette panna oma häid professoreid, ja siis tema kõrgus suvatseb kanda niisugust hoolt nende kutsumise eest, et kõrge kool oleks hästi varustatud, samuti hakkab tema keiserlik kõrgus kõigiti hoolt kandma selle täiusliku ja korraliku asutuse eest ning selle ülalpidamise eest.»

Kuid «ustav rüütelkond» — balti parunid — ei vastanud Peeter I üleskutsele. Nad ei tundnud muret rahva hariduse, vaid eesti ja läti rahva orjastamise pärast. Ülikool oli neile mitte üksnes tarbetu, vaid ka kahjulik. Saksa rüütliid kartsid, et ülikool võib seda maad teistele vene maadele lähendada, mis omakorda parunite klassiprivileege ohustaks.

XVIII sajandi lõpul tugevnes eesti ja läti talupoegade võitlus pärisorjapidajate-parunitega. Verd voolas maal ojadena. Sel balti aadlikele raskel ajalooperioodil tuli neile meelde ülikool, mis oleks võinud rõhujatel aidata esiteks pärisorjuse vastastega võidelda ja teiseks neid ideoloogilise kilbi varal muust Venemaast eraldada.

1798. aastal andis Paul I välja seadluse, mis keelas vene noormeestele välismaal õppimise. Keiser kartis, et välismaal võidakse noorsoole koos haridusega ka revolutsioonilisi püüdlusi külge pookida. Seadluses oli kirjutatud, et noormehi ei tohi välismaale saata «praegusel ajal välismaa koolides levinud kahjulike kommete tõttu . . .»

Keiser Paul kartis ülikoolinoorte suhtes mitte ainult välismaist mõju — ka oma kodus, Venemaal polnud olukord rahulik. Moskva ülikool tundus tsaarile kahtlasena, oli vaja teist, usaldusväärsemat ülikooli. Kus siis võiks avada selle ülikooli, tsaari ja aadli toe? Balti parunid on vist tsaarile kõige ustavamad aadlikud, las nad siis avavad endi juures usaldusväärse, kõige truualamlikuma ülikooli.

1802. aasta 21. aprillil avati Tartu ülikool. Kevadisel päeval, 1. mail, toimus esimene loeng.

Saksa aadel lootis ülikooli oma võimusesse saada. Parunid tahtsid kohale määrata neile sobivad professorid, kõigisse ülikooli asjadesse vahele segada, kuid põrkasid kokku loengute pidamisele asunud professorite otsustava vastupanuga.

Ülikooli juhtkond ja professorid ei soovinud kohalikule balti aadlile alistuda. Nad ei tahtnud tunnustada muud ülemvõimu peale ülevenemaalise võimu Peterburis. Need meeleolud fikseeriti seadusandlikul teel 1802. aasta 12. detsembri seadlusega, mille kohaselt ülikool vabastati saksa parunite kontrolli alt ja allutati õpperingkonna kuraatori kaudu Haridusministeeriumile. Nii kujunes Tartu ülikool juba oma tekkimisest saadik Vene riiklikuks õppeasutuseks. Oma suurelt kodumaalt Venemaalt on see ülikool palju saanud ja on talle ka palju andnud. On naeruväärsed need katsed, mis püüavad Tartu (Jurjevi) ülikooli kuulsusrikast poolteise sajandi vanust ajalugu siduda endise ladinarootsi ülikooli haleda virelemisega.

Paul I-se, hiljem aga Aleksander I-se ja Nikolai I-se — kolme Vene tsaari lootused sellele, et Tartu ülikool kujuneb truualamlikkuse, klerikalismi ja aadlikultuuri keskuseks, ei täitunud.

Tartu ülikool ning tema vennad Moskvas, Kaasanis, Peterburis ja Harkovis muutusid tsarismile ohtlikeks revolutsioonilis-demokraatlike meeleolude kolleteks, kõrge vene rahvusliku kultuuri keskusteks.

*

Ülikooli avamispidustus. Üks kõnelejatest avaldas tahtmatult üliõpilastele vist kõige tähtsama, mida oli vaja neile öelda: «Nad on tänu võlgu sellele rahvale, kes oma tööga kindlustab aadlile heaolu ja jõudeaja teaduste õppimiseks.» Selle all mõeldi suurt vene rahvast ja eesti talurahvast, kelle maa peal end vändjalikult kõrgusse ajasid kiskjalike saksa parunite, saksa ordu rüütlite järglaste lossid.

Nikolai Pirogov nägi eesti talupoegi — töökaid, lahkeid, tagasihoidlikke inimesi.

«Eestlane . . . on visa ja kannatlik; seda võis igaüks meist tähele panna põllule minnes ja jälgides, millise visa vaevaga pidi kündja kividega ülekülvatud maad harima,» kirjutas ta oma reisipäevikus.

. . . Ülikooli peahoone — kolmekorruseline valge ehitus kuue massiivse sambaga, mis toetavad kaunist frontooni, on Tartu keskuseks. Hoone aknad on heledasti valgustatud. Ülikool on oma aktusesaali lahkesti lubanud linnakodanikele maskeraadi korraldamiseks.

Rõdul mürtsub orkester. Koos teiste üliõpilastega tuli siia pidustusele Nikolai Jazõkov. Punapõseline tugev noormees, luuletaja, kelle nimi on tuntud mitte ainult Tartus, vaid ka Venemaa kahes pealinnas. Nikolai Jazõkov vaatas veidi aega väikekodanlaste lihtsameelseid lõbustusi pealt ja lahkus maskeraadilt. Jõudnud koju, kirjutas ta: «Käisin maskeraadil . . . enamikul siinsetel sakslastel on mingi eriline, veider, iseloomustavalt naljakas näoilme, seejuures tantsivad nad üldse kuidagi inetult: polkas astuvad tähtsalt, koomilise rühiga ja pikkamisi nagu haned, valssi aga tantsivad hüpeldes. Mulle näib, et sakslastel endilgi on niisugustel koosviibimistel väga igav; suurem osa on ainult pealtvaatajad: seisavad, ninad maas, vaatavad, suud pärani, sest haigutavad ühtelugu, nuusutavad tubakat ja räägivad, et neil on väga lõbus olla.»

Tartu ülikool oli demokraatlike elementide ja balti-saksa aadli ägeda võitluse areeniks.

Üksteise järel lendasid Peterburi kaebused: «Varsti ei jää Tartu ülikooli ühtegi aadlikku, sest on kadunud kogu usaldus, kuna professorid jutlustavad ilmselt jumalasalgamist . . . professorid kõnelevad häbenemata, et usk on eelarvamus ja tuleb hävitada.»

Tartus, kaugel pealinna võimudest, oli kergem hingata kui paljudes teistes tsaari impeeriumi paikkondades. Sellest kirjutas luuletaja Nikolai Jazõkov oma vennale:

Me ise rajame siin teed,
vaim vabadust võib lipul kanda,
ei tule orjahigi anda
ka isevalitsusele.
Sind tervitan ma, tundes rõõmu,
sa armas maa, kus virgusin,
kus esmakordselt täiel söõmul
sain tunda vaimustuselõõmu
ja muusasid ka kohtasin.

Kirja lõpus hoiatab poeet, et seda luuletust ei tule avaldada.
«Kiitus Saatusele selle eest.»

Luuletaja teab, mis teda vabameelsuse pärast ähvardab. Ta kirjutab kurbusega: «Räägitakse, et vandeseltslaste (dekabristide, B. M.) juurdlus jõuab peatselt lõpule. Võib-olla kuulen varsti, et mu kirjanduslikel sõpradel pea maha raiutakse...»

Saanud teada dekabristide saatusest, hüüab Jazõkov:

Nüüd jookske, päevad, nagu voog,
te jookske, jookske kiiresti
ja, püha vabadusehoog,
mu hinges sütti uuesil!

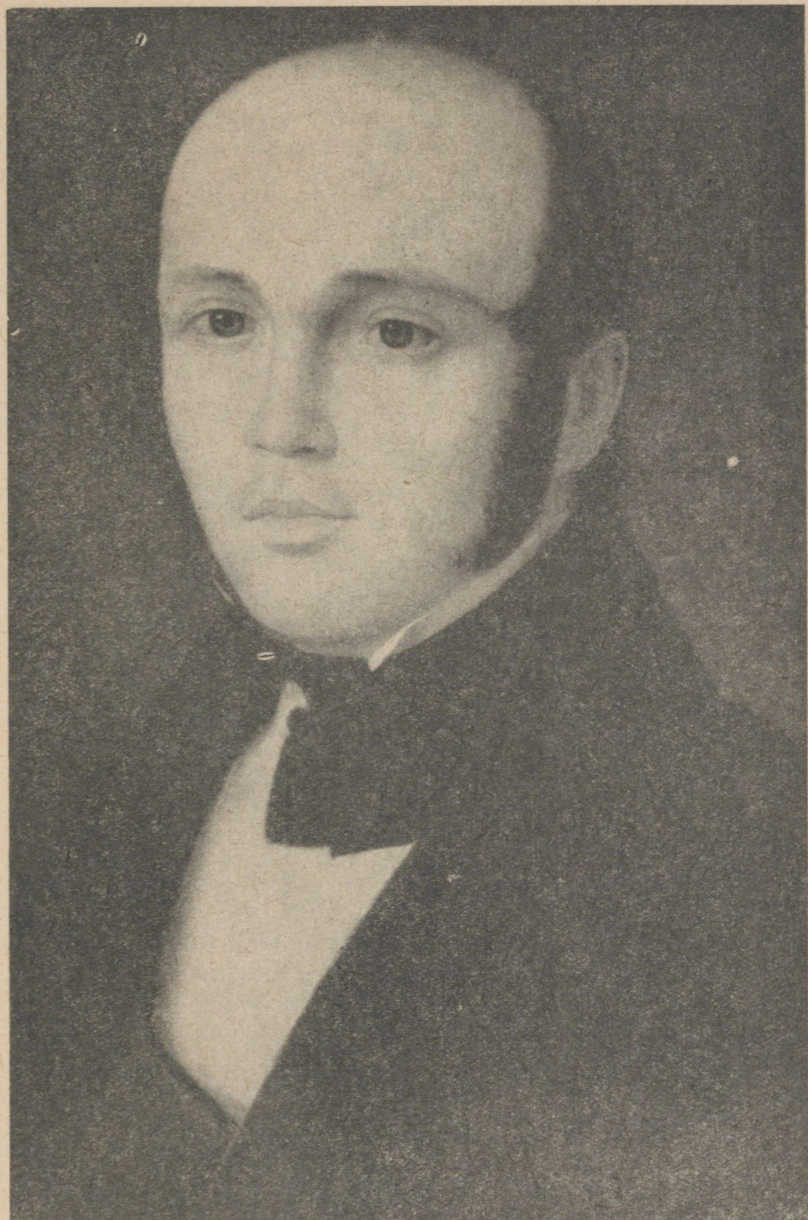
Tartus, kaugel oma sõpradest, kes olid detsembrisündmustest osa võtnud, tunneb Jazõkov end üksildasena. Kui üksildus muutub talumatuks, läheb Nikolai Jazõkov kirurgiaprofessor Moyeri juurde. Moyeri perekonnas valitseb suur kurbus: hiljuti on surnud Moyeri naine Maria Andrejevna. «Kõik, kes teda tundsid, armastasid ja austasid teda...» kirjutas Jazõkov.

Maria Andrejevna Moyer on poeet Žukovski õetütar. Kes on lugenud Žukovski suurepäraseid luuletusi «Lohutus pisarais», «Filaretile», «Niinale», «Svetlana», see võib kujutleda, kui tugevad olid poeedi tunded Maria Andrejevna Protassova (Moyeri) vastu.

Ühes kirjas teatab Nikolai Jazõkov oma vennale, et «varsti saabuvad siia kakskümmend üliõpilast Moskva, Peterburi ja Kaasani ülikoolist oma teadmisi täiendama. Jäävad siia kolmeks aastaks (milleks nii kaua!), siis sõidavad Saksamaale ja tulevad tagasi professori-kateedreisse».

*

Küüthobuste aisakellad helisevad. Nikolai Pirogov ja tema sõbrad saabuvad hommikul Tartu. Päev on soe, päikesepaisteline. Päikesekiired valgustavad teeliste väsinud nägusid. Jõutakse

N. I. Pirogov aastail 1829—1830 professori-instituudi kasvandikuna
Tartus.
Tartu Riikliku Ülikooli kirurgiakateedri valduses oleva õlimaali järgi.

võrastemaja ette, selle peremees, hollandi kipriga sarnanev Frey, ikka üks ja seesama piibunosu hammaste vahel, võtab külalised lahkesti vastu. Frey kõrval seisab keegi isand kuiva, elutu, täiesti ilmetu näoga. Isandal on siledalt raseeritud, justkui pärgamendist põsed ja lõug. Nüüd hakkab ta rääkima — tervitab saabunuid. Isanda hää on ühtlane, ei tõuse ega lange, tema jutt on nagu kõnnakki sujuv, haigutama panev. See on professor Perevoštšikov. Ta õpetab ülikoolis vene kirjanduslugu.

Perevoštšikov oli tulnud Tartu Kaasanist, kus ta oskas olla meelega järele ülem-pimedusejüngrile Magnitskile, sellele hariduse summutajale, kes, nagu lugeja mäletab, tahtis vabameelsuse pärast Kaasani ülikooli sõna otseses mõttes purustada ja maa-tasa teha. Mõni päev enne Nikolai Pirogovi saabumist Tartu oli professor Perevoštšikovil juhtunud ülikoolis pahandus. Loengul kohtles Perevoštšikov toorelt üht üliõpilast: «Sõimas teda nii, nagu seda tehakse õigeuskliku Venemaa koolides, selle eest, et see üliõpilane ei märganud tema salajast viibimist toa nurgas ja hakkas teise üliõpilasega vestlema, pöörates auväärse professori poole selja. Selline teguviis tekitas kära... Perevoštšikov kuulutati üliõpilaste poolt põlu all olevaks: keegi ei tervita teda, ei kõnele temaga, ei käi tema loengutel. Ta esitas kaebuse ülikooli kohtule; toimub juurdlus ja on teadmata, millega asi lõpeb.»

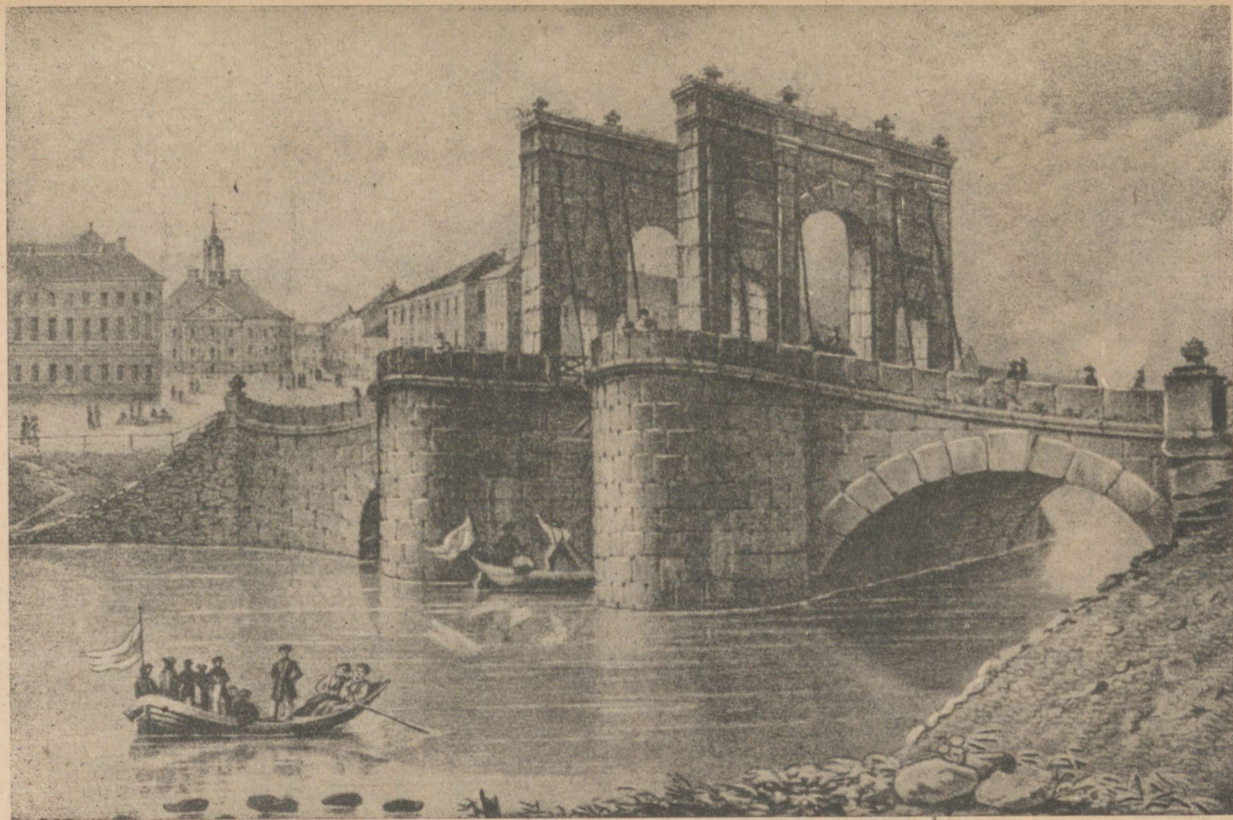
1828. aasta 22. juulil kirjutas Nikolai Jazōkov oma kirjas vennale: «Kakskümmend tulevast professorit saabusid siia. Nende ülemjuhatajaks määrati Perevoštšikov...»

Lähemal pühapäeval ilmus Perevoštšikov Frey juurde ja pani oma hoolealustele ülemuslikul toonil ette talle järgneda:

«Ma tutvustan teid professoritele.»

Perevoštšikov juhtis noormehi salgas tänavast tänavasse, ühe professori juurest teise juurde. Väikesele Tartule tundmatud noormehed, kroonumundrid seljas, kolmnurksed kübarad peas, mõõgad küljel, keda juhatas põlu all olev Perevoštšikov, äratasid tänavail üldist tähelepanu. Perevoštšikovi aadressil kuuldus pilkeid, kuid oma auväärse kõrguselt ei austanud ta solvajaid isegi pilguga. Kokkupigistatud suu, tutt mütsi küljes, aeglane, rütmiline kõnnak ja silmades varjatud viha noorsoo vastu — sellisena jäi Perevoštšikov Nikolai Pirogovile esimesest tutvumise päevast meelde.

Pühapäevase ringkäigu ajal tundus Nikolai Pirogovile kõige sümpaatsemana kirurgiaprofessor Moyer. See oli seda meeldivam, et just Moyer pidi hakkama noore moskvalase teaduslikku tööd juhatama. Pikakasvuline, laiaõlgne, jämedate näojoontega, tihedate halliks minevate punakate juustega, avameelsete siniste silmadega neid varjavate tihedate kulmude all, pikkade ilusate sõrmedega, oli Ivan Filippovitš Moyer Perevoštšikovi täielik vastand. Ta äratas sedamaid Nikolai Pirogovis täieliku usalduse.

Tartu Kivisild.

G. Fr. Schlateri (1864—1870) järgi.

Kirurgiaprofessor Moyeri perekonnas oli koduseks keeleks vene keel. Kuid enamik ülikooli professoreid kõneles saksa keelt. Üldise vestluse ajal märkas Moyer, et Pirogovil tuleb saksakeelsetest sõnadest puudus, ja hakkas lahkesti temaga vene keelt kõnelema.

«Härra professor, te olete vist kaua aega venelaste hulgas elanud?» küsis Nikolai, suutmata end tagasi hoida.

«Minu kodus räägivad kõik vene keelt: minu kadunud naine oli Vassili Andrejevits Žukovski õetütar...»

«Kuidas! Meie väljapaistva poeedi?»

«Jah. Maria Andrejevna ema elab edasi siin majas. Seal ta parajasti on ühes oma lapselapsega, minu tütrega.»

«Jekaterina Afanasjevna, lubage teile tutvustada noort moskvalast Nikolai Ivanovitš Pirogovi.»

Väheldast kasvu eakas, range vene näoga naine vaatas tähelepanelikult Pirogovi otsa ja vastas tema viisakale kummardu-sele lahke naeratusega. Jekaterina Afanasjevna Protassova tulekuga tekkis Nikolail tunne, nagu viibiks ta oma perekonnas.

Õppetöö alguseni oli jäänud ainult mõni päev. Seda aega oli vaja kasutada oma elu korraldamiseks. Neid muresid kergendas poole võrra see, et tulevastele professoritele olid juba enne nende saabumist korterid üüritud. Pirogovile pandi ette ühes Šihhovskoi ja Kornuhh-Trotskiga kellegi Rehberi juurde elama asuda. Kõige enam rõõmustas Nikolai Ivanovitš Pirogovi see, et tema elukoht oli ühes tänavas professor Moyeri korteriga, sellele põiki vastu.

Professori-instituudi organiseerijad olid hoolitsenud ka oma kasvandike toitlustamise eest. Lõunat valmistas Nikolai Pirogovile ja tema sõpradele trahteripidaja Hackstädter, kellele «tuli selle eest kümme rubla inimese pealt, järelikult 150 rubla kuus ette tasuda».

Ülikooli rektor Ewers saatis 23. juunil Peterburisse ettekande, et ta on välja andnud «ülalnimetatud härradele õppijatele esialgseks elukorraldamiseks... 150 rubla igapäevale neile määratud summade arvel». Selle raha kulutas Nikolai sedamaid raamatute peale ja läks tühja taskuga ning kerge südamega mööda ülikoolilinna kõndima. Jõudis Emajõe äärde. Siin ongi graniidist tahutud kuulus sild. Silla keskosas on kõrged graniitplaatidest kaared. Kaartelt laskuvad alla võimsad ketid, mis hoiavad silla katet. Kui on vaja mõnd laeva silla alt läbi lasta, pannakse ketid liikuma ja need tõstavad sillakatte üles.

Nikolai seisis kaua Kivisillal ja imetles tundmatu ehituskunstniku suurepäraseid teoseid. Leidus vabatahtlik kohalike elanike hulgast, kes võttis meelsasti enda peale Pirogovi mööda Tartut saata. Ta seletas Nikolaile, et selle jõe nimi on Embach, eesti keeles aga nimetatakse teda Emajõeks. Laulujumal Vanemuine

Tartu ülikooli peahoone.

G. Fr. Schlateri järgi.

laulis muiste selle Eesti jõe kaldal oma imekauneid laule. Kivid ja metsloomad kuulasid teda nagu võlutud, Emajõe kaladki pistsid oma pead veest välja.

Silla juurest mindi raekoja-esisele väljakule. Linna raekojas asusid linnaisad. Neid aga arvestati siin vähe. Tartu peaks oli ülikool ja selle rektor.

Raekojust paremal pool, kaks-kolm maja edasi, asus ülikooli peahoone.

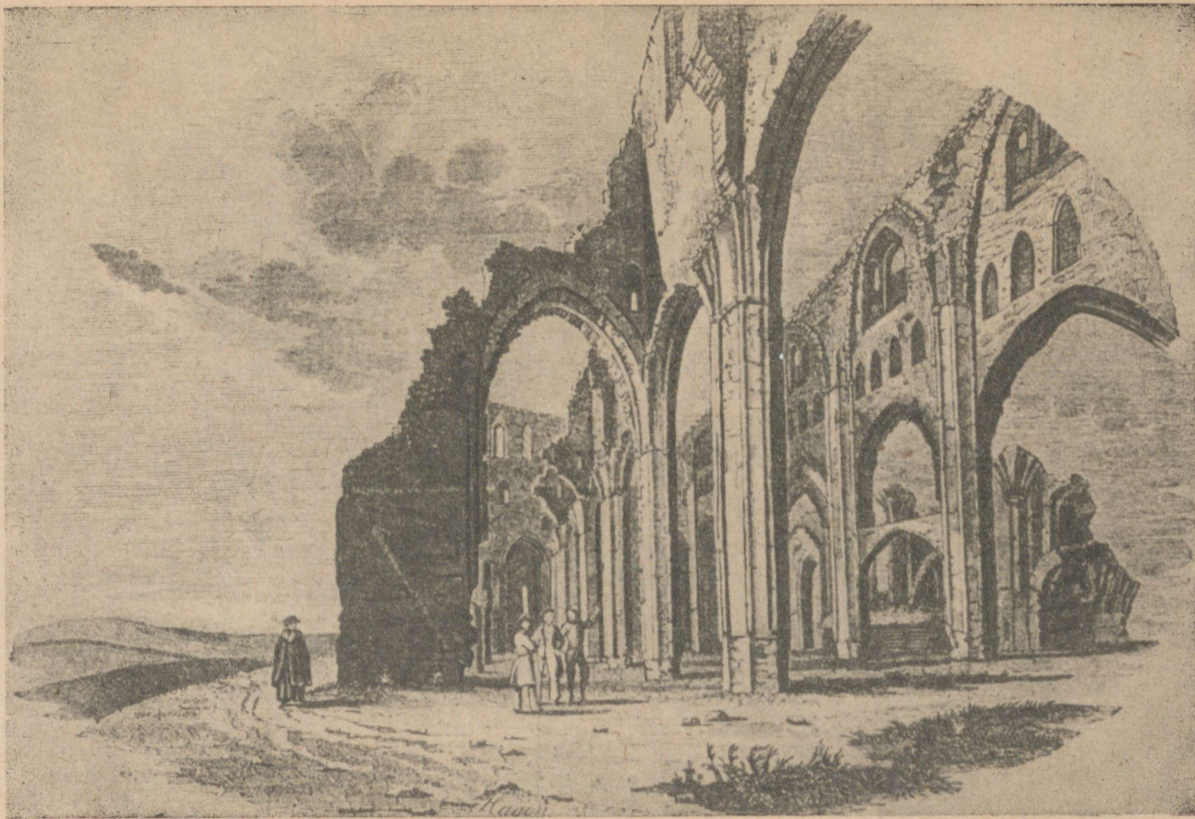
Nikolai läks mööda kitsast tänavat üles Toomemäele. See koht oli muistsel ajal olnud eestlaste pühaks paigaks. Nüüd asusid siin rohkearvulised ülikooli hooned. Künka tipul nägi Pirogov iidse toomkiriku varemeid. Rohelise luuderohuga kaetud pool-lagunenud punased müürid tõusid kõrgele taeva poole. Toome varemete lähedal lamas väheldane piklik kivi, mille pinnal oli kaks ümmargust lohku. Nikolai Pirogovi saatja seletas talle, et see on muistne ohvrikivi. Lohud kivis olid ohvri vere jaoks.

Selle jalutuskäigu ajal mööda Tartut tutvus Pirogov iidse linna ajalooa. Juba 1030. aastal ehitas Novgorodi vürst Jaroslav Emajõe paremale kaldale linnuse ja nimetas selle Jurjeviks (oma ristiusunime Juri järgi). Kuid kaua aega enne Jaroslavi tulekut nimetasid selle maa põlised elanikud, eestlased, seda kohta Emajõe ääres Tarto, millest hiljem tulenes linna saksa-keelne nimi Dorpat. Oma põlist eesti nime Tartu kannab linn ka meie päevil.

Palju sajandeid pidasid eestlased kangelaslikku võitlust saksa rüütlite — mõõgavendade — vastu. Eestlaste liitlasteks olid venelased. Juba XIII sajandi algul kutsusid eestlased appi venelasi Suzdalist, Novgorodist ja Pskovist. Kakskümmend tuhat vene sõjameest tuli Tartu. Eestlased võtsid venelasi pidulikult vastu, tõid neile kingitusi. Venelaste abiga kindlustati Tartu hästi. Sinna jäi tugev väesalk. Sakslased piirasid linna, kuid pidid lahkuma, jättes lahinguväljale rohkesti langenuid. Alles siis, kui penirüütlid reeturlikult vahele rikkusid, suutsid nad linna sisse tungida.

Selle jalutuskäigu ajal käis Nikolai Moyeri kirurgiakliiniku juures ja anatoomikumi ees, mis asetses poolringi kujulisena keerukas arhitektuurilises ansamblis. Pirogov kõndis kaua mööda linna, kus tal tuli veeta oma noorusaastaid.

Saabus õppetöö alguse päev. Professori-instituudi direktor Perevoštšikov teatas Nikolai Pirogovile, et esimesel semestril hakkab ta täiendama oma teadmisi anatoomiliste preparaaside valmistamise alal doktor Wachteri juhatusel. Kirurgia teooriat ja õpetust kirurgilistest operatsioonidest hakkab ta õppima professor Moyeri juures. Rahuldati ka Nikolai Pirogovi palve kreeka keele tundide võtmise asjus.

Toome varemend Tartus.

A. M. Hageni (1794—1878) järgi.

Uhes õppetöö algusega võttis hoogu Perevoštšikovi tegevus salakuulajana. Teda võis sageli näha üliõpilaste korteritesse hiilimas. Rutakalt kirjutab ta midagi oma võidunud taskuraamatusse ja saatis kogutud andmed viivitamata Peterburi. Minister nõudis kasvandike kohta kõige üksikasjalisemaid iseloomustusi ja Perevoštšikov püüdis kõigest väest. Kui tulevased professorid õpingutele läksid, puges ta nende tubadesse, tuhnis pabereid, otsis riigivastase tegevuse jälgi.

Uhel päeval poetas Perevoštšikov end ka lesk Rehberi majja. Tema meelepahaks olid Šihhovskoi ja Kornuhh-Trotski kodus. Perevoštšikov tegi näo, nagu muretseks ta kasvandike elu-olu pärast, ja hakkas Pirogovi korterikaaslastelt pärima, kuidas nad elavad ja kus nad söömas käivad. Kutsumata külaline istub läbikäidavas toas ja vestleb Šihhovskoiga. Pirogov, kellel pole ülemuse äkilisest ilmumisest aimugi, tuleb mõttesse vajununa loengult koju. Tal on müts peas. Ümber vaatamata läheb ta oma toa ukse poole. Alles lävel ringi pöördudes märkab ta akna all istuvaid kaaslasi ja Perevoštšikovi nende kõrval.

«Eks ma hiljem tereta,» otsustas Nikolai. Ta pesi ruttu käed puhtaks, riietus ümber ja tuli vestlejate juurde. Teinud professorile kummarduse, hakkas ta üldisest jutuajamisest osa võtma. Ta ei saanud Perevoštšikovilt mingit märkust. Professori-instituudi direktor läks peatselt minema. Näib, et sellega olekski pidanud kõik lõppema. Aga kus sellega! Nikolai ei võinud aimatagi, et pargamentnäoga inimene pidas tema käitumist lugupidamatuks ülemuse vastu. Vähe veel sellest: ta saatis selle kohta vastava ettekande ministriile Peterburi. Mingisuguse tühise asja pärast hakkas Pirogovile pea kohale pilvi kogunema.

Esimese semestri lõpul, jõuluvaheaja eel kutsuti Pirogov Perevoštšikovi kabinetti.

«Mida ta minust küll tahab?» katsus Pirogov mõistatada, minnes Perevoštšikovi kabineti poole.

Pirogov astus professori kabinetti, kummardas. Vastust ei järgnenud. Perevoštšikov läks Pirogovist kui katkutõbisest laias kaares mööda, astus sujuval sammul kabineti ukse poole ja lukustas selle hoolikalt. Seejärel tuli ta Nikolai juurde ja istus tugitooli nii lähedale, et Pirogov end tahtmatult tagasi nihutas. Summutatud häälel, surudes sõnu pikkamisi läbi hammaste, küsis Perevoštšikov Pirogovilt:

«Ütelge, Pirogov, missuguse atestatsiooni peaksin ma ministriile teie käitumise kohta andma?»

«Ma ei mõista teid, Vassili Matvejevitš...»

«Mida on siin mitte mõista! Mina vastutan teie eest ministri ees! Kuidas käsitate siis tema hiilgusele teatada?»

«Nii nagu soovite, Vassili Matvejevitš. Mida ma siis võiksin iseenda kohta öelda?»

Tartu ülikooli anatoomikum.

W. Fr. Krügeri (1807—1893) järgi.

«Kuid pärast neid märke lugupidamatusest ülemuse vastu, mida mul oli juhus näha, otsustage ise, kas ma saan anda teie kohta hea hinnangu?»

«Mis see nüüd on?» mõtles Nikolai. «Kuhupoole ta sihib?»

«Palun vabandust, härra professor, kuid ma ei mõista, mis sugustest lugupidamatuse märkidest te kõnelete.»

«Ärge teeselde vagadust, noormees. Te teate väga hästi, millest on jutt. Te ei suvatse ülemuse ees mütsi maha võtta.»

Pirogovil tungis veri näkku, kuid ta sai endast jagu, tõusis ja ütles julgesti:

«Vassili Matvejevitš, te võite muidugi mind kõrge ülemuse ees mustata, kuid mul on õigus teid paluda: motiveerige oma atestatsiooni just selle faktiga, millest te praegu rääkisite.»

Õelnud seda, tegi Nikolai kummarduse ja lahkus.

Pirogovi kohta Peterburi saadetud atestatsioon oli teravalt negatiivne. Professori-instituudi direktori vaenulikkus oleks võinud Nikolai Pirogovile väga kurvalt lõppeda. Perevoštšikov teatas sageli Peterburisse instituudi olukorrast. Tema ettekannetes ministrile oli Pirogovi kohta kirjutatud nii:

«... Käitumine... veel mitte päriselt väärikas,» või: «Nagu suvatsete teadaannetest näha, märgati, et Sokolski ja Pirogov ei ole hoolsad; kuid me ei kaota lootust nende paranemisele.»

Igas ettekandes taotles Perevoštšikov sama eesmärgi: Pirogov instituudist minema kihutada. Seda polnud aga nii lihtne teha: iga päevaga sai üha laiem ring inimesi Moyerilt teada Nikolai Pirogovi andekusest, tema erakordsest kirurgilisest talendist, imestamapanevast töövõimest ja hoolsusest.

Perevoštšikov arvestas neid asjaolusid ja muutis vastavalt sellele keerukamaks oma laimuvõttet Pirogovi suhtes: «Ehk küll Pirogov on väga suure hoolega käinud härrade professorite loengutel, kes õpetavad talle tähtsamaid teadusi, on ta abiteadused hooletusse jätnud. Selle eest on ta ka märkuse saanud.» Veel ühes kohas on kirjutatud: «Direktori (Perevoštšikovi) arvamus: Pirogov äratas tõsiseid lootusi. Seejuures on vaja talle tähendada; et ta tegeleks hoolsamini abiteadustega ja õpiks õiget mõtlemist. Käitumine on korralik, kuid mitte alati mõistlik.»

Perevoštšikovi laim kandis vilja. Peterburist saabus ministri korraldus: «Härra minister käskis väga headele üliõpilastele tänu avaldada; Sokolskile ja Pirogovile teatada, et nad võivad oma hooletuse läbi Valitsuse õigustatud pahameele välja kutsuda ja ise oma õnnetuse põhjustajateks saada.»

Õöd kui päevad läbi istus Nikolai selga sirutamata anatoomikumi raske õhu käes. Suure armastusega töö vastu õppis ta tundma inimkeha. Vaikses omaette elavas Tartus laisaks jääma kippuv Moyer elas üle loomingulise tõusu, nähes, missugust haruldast vääriskivi ta oma kliinikus lihvib. Üksnes pärgamentnäoga

õel inimene ei suutnud unustada Pirogovi mütsi, mis ülemuse ees õigeaegselt peast ei lennanud. See inimene jätkas oma salasepit-susi noore teadlase vastu.

Toores käratus Peterburist ajas Nikolai Pirogovi ärevusse: tal oli hästi meeles teise üliõpilase — Aleksandr Poležajevi — saatus. Kõrgel ülemusel ei maksnud midagi ükskõik kes kasvandike hulgast instituudist välja heita, sõduriks saata. Sellest ehk unistaski Perevoštšikov? . . .

Sel õhtul oli Nikolai eriti masendatud. Mõne tunni eest loeti rivistatud kasvandikele ette ministri korraldus teha noomitus Pirogovile ja Sokolskile. Pirogovi halb tuju äratas Jekaterina Afanasjevna tähelepanu, kes suhtus nooresse kirurgisse emali-kult.

«Miks on meie uljas kotkas tusane?»

«Sain Peterburist noomituse. Räägitakse, et tsaar ise loeb Perevoštšikovi kaebusi. Tema jutt aga on lühike, saad hukka nagu Poležajev.»

«Armuline taevas, mis sa, Nikolai, maalid tonte seinale. Kord näitad veel neile pealekaebajatele, mida tõeline inimene suudab ära teha. Olen kuulnud, et su korterileping lesk Rehberiga hakkab lõpule jõudma. Koli, kullake, meie juurde elama! See teeb Ivan Filippovitšile rõõmu.»

Kõrvaltoast oli kuulda Beethoveni sonaadi helisid. Ivan Filip-povitš mängis klaverit. Tema suurepärasest mängu võis tundide viisi kuulata.

Kui muusika järsku katkes, vastas Nikolai Jekaterina Afa-nasjevna ettepanekule Moyeri juurde elama asuda:

«Mulle lubati anda ruum kliiniku juures, ja ma ei tahaks teile tüli teha.»

«Mis sa räägid, mu armas! Kalli inimese jaoks leidub meil alati tuba. Kui kliiniku juures ruumid vabanevad, siis võid sinna kolida, seni aga asu ilma pikema jututa meie juurde, oled tere-tunud.»

Ivan Filippovitš hakkas uuesti mängima.

«Ta ei aimagi, et me tema mängu pealt kuulame,» ütles Niko-lai sosinal.

«Ta tuletab kadunukest Maria Andrejevnat meelde. Ta võib tundide viisi nii klaveri taga istuda,» vastas Protassova.

«Teie arstiteadus on õitsva tiisikuse suhtes abitu. Mu tütar polnud veel kolmekümne aastanegi . . .» Rohkem Jekaterina Afa-nasjevna ei rääkinud. Koos Nikolaiga kuulas ta Moyeri muusika-list pihtimist.

Nikolai asus professori majja elama. Juba esimesel õhtul pärast kolimist kirjutas ta Moskva:

«Minu professori ämm, auväärne vene daam, suhtus minusse nii lahkesti ja võttis mind siin võõrsil nii vastu, et olen valmis

kogu maailma ees talle tänu avaldama. Kui poleks teda, oleks mu elu siin veelgi igavam ja üksluisem. Nende kodus leian ma oma ainsa meelelahutuse: ta armastab väga raamatuid ja tellib kõik uued venekeelsed väljaanded, mina aga loen talle ette. Pühapäeviti, kui Moyerit kodus pole, kestab meie lugemine sageli kuni hilise ööni.»

Nikolai sai Moyeri kodus oma inimeseks. Ta töötas pingeliselt anatoomikumis meditsiinilise fakulteedi poolt ülesantud teema — arterite ligeerimise (kinnisidumise) kallal, õhtuti aga tutvus Moyeri kodus oma aja väljapaistvate inimestega. Seal sai Nikolai kokku oma nimekaimuga — luuletaja Jazōkoviga ja teise literaadiga — Vladimir Sollogubiga. Ivan Filippovitši külastasid Puškini sõbrad Aleksei Nikolajevitš Wulff, Anna Petrovna Kern ja lõpuks oli vahetevahel Moyerite juures pikemat aega külas Vassili Andrejevitš Zukovski.

Vassili Andrejevitš Zukovski külastas sageli Puškinit, kes oli pagendatud Pskovi kubermangu Mihhailovskoje külla, mis polnud Tartust väga kaugel. Kord tõi Zukovski Moyerite juurde «Boris Godunovi» käsikirja ja luges seda Jekaterina Afanasjevnaele. Lugemise juures viibis ka Nikolai Pirogov.

«Mul käis värin üle ihu, kui kuulsin Godunovi sõnu: «... poisslapsed verised on silme ees...»» jutustas Pirogov hiljem sellest unustamatust õhtust.

Mõni kuu pärast professori-instituudi kasvandike põhigrupi Tartusse saabumist tuli siia veel neli noormeest Harkovi ülikoolist. Nende hulgas oli Fjodor Inozemtsev, kes samuti nagu Pirogov kavatses hakata tegelema kirurgiaga. Ühised huvid oleksid pidanud noormehi teineteisele lähendama.

Inozemtsev oli välimuselt kenam kui Pirogov. Ta oli pikakasvuline, laitmatute seltskondlike kommetega. Mustade juustega, mustade läikivate silmadega, korraliku põskhabemega, alati peenelt rietatud Inozemtsev võitis kiiresti igasuguses seltskonnas kena ja armastusväärse jutukaaslase kuulsuse.

Pirogov lubas endale ainult pühade puhul selga panna ilusad kroonuriided, mis ta Moskvast lahkumisel oli saanud. Muudel päevadel aga kandis ta vanadest riidest ümbertehtud ülikondi. Inozemtsevi kulutuste kohta peenimast linasest riidest triiksärkidest peale ütles Pirogov:

«On teadmata, mis on parem, kas kulutada raha kallihinnalisele pesule, mis laipade prepareerimisel niikuinii määrduv, või raamatute ja anatoomiliseks uurimiseks vajaliku elava materjali — koerte, kasside ja vasikate — ostuks.»

Pirogovil on pahandusi: Perevoštšikov kiusab teda oma väiklase, tühise norimisega, Peterburist ähvardavad teda õnnetused, mille kohutav mõte sisendaks hirmu ka Pirogovist külmaverelisele inimesele, Fjodor Inozemtsevil aga on vaikne ja rahulik

elu, temal läheb kõik libedalt. Üks asjaolu sundis Nikolaid Inozemtsevi suhtes valvsaks muutuma.

See juhtus nende kolme kuu jooksul (1829. aasta 15. jaanuarist 15. aprillini), mis Pirogov Moyeri perekonna lahkust kasutades tema kodus veetis. Sel oma esimesel talvel läänes, mis väga erines talvest Moskvast, külmetas Pirogov end külma ja niiske ilmaga ning pidi voodis lamama. Ivan Filippovitš Moyer hoolitses Nikolai eest liigutavalt. Mitu korda päevas tuli ta haige juurde, andis talle ravimeid ja istus tema voodi ääres. Ja siis kuulis Nikolai kord Ivan Filippovitšilt:

«Mu sõber, sul on nõrk organism. Seda peab hoidma kõige eest, mis võib kahju tuua. Olen kuulnud, et sina, kuidas seda õelda, eelistad karastavatele jookidele midagi kangemat. Võta arvesse, et niisugune kalduvus teatud jooke tarvitada on organismile kahjulik.»

See Ivan Filippovitši ootamatu ja küllaltki läbipaistev vihje tegi Nikolaile suurt tuska. Moyer lahkus. Erutatud, nõrkusest taaruv Nikolai laskus ärklikorruselt, kus oli ta tuba, alla ja läks Jekaterina Afanasjevna juurde.

«Ma ei saa enam siia jääda, sest mind kahtlustatakse joomises.»

Jekaterina Afanasjevna hüüatas:

«Kust sa, kullake, võtad seda?»

Nikolai jutustas kõnelusest Ivan Filippovitšiga.

Kes oli selle rumalaima laimu allikaks? Raevunud Pirogov hakkas selle tühja jutu päritolu selgitama. See veel puudus, et tema olukorras, mis oli seotud professor Perevoštšikovi vaenuga tema vastu, joodiku kuulsus omandada! Selgus, et Inozemtsev oli kunagi kuskil kaaslaste seas vihjanud sellele, et Pirogovil on kalduvus tarvitada alkoholiseid jooke. Vihje aluseks oli see, et Inozemtsev oli mõnikord näinud Nikolaid ebakaine Šumanski seltsis.

Pärast Moyerite juurest lahkumist paigutati Pirogov koos Inozemtsevigaga ühte tuppa, mis asus kirurgiakliiniku juures.

Kui Pirogov tuli õhtul, pärast anatoomikumis tehtud päevatööd väsinuna oma tuppa, leidis ta seal eest Inozemtsevi sõprade kärarikka seltskonna. Tubakasuits täitis kogu tuba. Pirogov lämbus värske õhu puudusest. Ta tahtis mõtteid koguda, päeva jooksul tehtud tööd üldistada, tulevikust unistada, siin aga larmati, vaieldi, teejoomine oli täies hoos. Hiljem algas kaardimäng — vist. Oli võimatu midagi lugeda või kirjutada.

Perevoštšikov jätkas tasapisi oma kahjulikku tööd vihatud Pirogovi suhtes.

«Professor Erdmanni loenguid ei külasta Pirogov alati ühte viisi hoolikalt; patoloogia alal korraldatud katsetel näitas ta üles ainult keskmist edukust. Nii disputeerimisel kui ka kõikjal

mujal on märgata tema juures puudusi mõistete ja väljenduste täpsuse ning nende korraldamise suhtes. Professor Engelhardti mineraloogialoenguid külastas ta üsna harva ja seepärast oli katsetel näha, et tal on mõisted segi ja ta ei tunne põrmugi teaduse teoreetilist osa...»

Südant kõvaks tehes oli Perevoštšikov sunnitud kirjutama Pirogovi edukast õppimisest kirurgia alal. «... Professor Moyeri juures kuulas pidevalt ja eeskujulikult kirurgialoenguid. Tegeles peamiselt praktilise anatoomiaga, harjutas lõikusi laipadel ja kirjutab töid mõnedest kirurgia osadest. Tal puudub ainult kehaline osavus.» Nii kallas Perevoštšikov, kus aga sai, mürki ettekannetesse Pirogovi õppimisest professori-instituudis.

Ülikooli anatoomikum. Nikolai Pirogov on siin varahommikust peale. Terava lantsetiga eraldab ta lihaseid läikivatest elastsetest, sidekoest koosnevatest kestadest — fastsiatest. Pirogov uurib tähelepanelikult valgete paelakeste — närvide — asukohta, otsib üles tillukesed, silmaga vaevalt nähtavad närvilõpmete harukesed, uurib veresoonte — arterite ja veenide paiknemist. On vaja väsimatult töötada. Hiljuti ilmusid anatoomikumi koevad, küülikud, oinad. Oma enam kui tagasihoidlike summadega asutas Pirogov eksperimentaal-laboratooriumi, mida seni polnud ühegi kirurgiakateedri juures maailmas. Algul ligeeris ta veresooni laipadel — tegi kümneid, sadu, tuhandeid ligatuure. Pirogov taotles laitmatu tehnikat ja kiiruse saavutamist. Veresoone ligeerimiseks kulus tal murdosa sekundist. Eluta objektidelt läks Pirogov üle elusatele. Nüüd tuksles kirurgi käte all looma soe keha. Töö juures kadus aeg kiiresti. Nüüdsama alles tuli Nikolai anatoomikumi, ja juba on õhtu. Ta unustas söömise. Teener tuletas talle seda tihtilugu meelde. Nikolaj andis süngele, kuid õige heasüdamlikule anatoomikumi teenrile mõne nahk-nelinurga. Need nahast või papist rahad olid Baltimaadel laialt tarvitusel.

Pirogov sõi kiiruga seda, mida teener talle tõi, ja süvenes uuesti töösse.

Kord hilisel õhtul tuli Moyer Nikolai juurde. Ta tahtis oma õpilasega kõnelda. See vestlus oli imelik. Kirurgiaprofessor Moyer hakkas Pirogovile kinnitama, et peale kirurgia on arstiteadusel veel palju muid, mitte vähem tähtsaid harusid.

«Teie ei käi minu kolleegide loengutel. Kutsute välja nende rahulolematuse. Kui kõrgele te anatoomias ja kirurgias ka tõuseksite, teile ei andestata võhiklust teistel arstiteaduse aladel!» ütles Ivan Filippovitš ägedalt.

Nikolaj vaatas Moyeri otsa, justkui oleks teda näinud esmakordselt. Ta hakkas rääkima niisama ägedalt nagu Moyergi.

«Kallis Ivan Filippovitš, saage aru, ma olen võõrdunud loengute kuulamisest! Tulen auditooriumi. Professor ei korralda katseid ega demonstreerimisi, vaid aina kõneleb, see aga mõjub mi-

nule nagu lõpmatu sügisvihm. Jään tukkuma, ärkan, lasen jälle pea rinnale. Milleks ma peaksin loengul istudes tukkumisega aega raiskama? Milleks ma peaksin kulutama kallist aega, selle asemel et tegelda kirurgia ja anatoomiaga? Anatoomikumis näen ma oma töö tulemusi. Näiteks täna suudan ma vajaliku arteri leida kolm-neli korda kiiremini kui nädal aega tagasi. Olen õppinud seda kiiremini ligeerima. Otsustasin loengutel mitte käia ja doktorikraadi saamiseks eksamit mitte teha...»

«See on ju rumalus!» hüüdis tavaliselt rahulik Moyer. «Mis professor sinust ilma doktorikraadita saab?»

«Ma tean mitu näidet selle kohta, et professoritelt ei nõutud doktoridiplomit,» vaidles Nikolai vastu. «Kui diplomit vaja läheb, siis antakse see asjatundlikule inimesele ka ilma eksamita.»

«Kas antakse? See on vägagi kahtlane! Ja milleks on teil, võimetega inimesel, vaja niisugust armu poolest vastutulemist?» Nikolaiiga kõneldes ütles Moyer läbisegi nii «sina» kui «teie». «Diplomita ei võta sind ükski kliinik vastu.»

«Ivan Filippovitš, aga mida ma saan parata, kui mul aega ei ole! Mulle on iga minut kallis. Nüüd ei käi ma peaaegu üldse väljaski,» hakkas Nikolai paluma.

«Ilmaaegu! Vaadake korraks iseennast: kuidas te välja näete! Kahvatu, kõhn, justkui oleksite äsja tüüfust põdenud... Aitab vaidlemisest! Palun lahkesti hakata homsest päevast peale kõigil loengutel käima ja andke mulle sõna, et teete doktorieksami.»

«Annan...»

«Seda mul ongi vaja! Nüüd aga, kus asjalik jutt on lõpetatud, luba, Nikolai, sind kogu südamest õnnitleda. Meditsiiniline fakulteed määras sulle täna kuldmedali teose eest arterite ligeerimise kohta!» lausus Moyer pidulikult ja suudles Nikolaid.

... Perevoštšikovi olukord ülikoolis muutus järjest halvemaks. Tal oli veel üks skandaal üliõpilastega ja ta sattus veel kord nende boikoti alla. Nikolai Pirogovi edusammude varjamine muutus tal kord-korralt raskemaks. Nüüd kirjutas ta Peterburi juba teises toonis:

«Kasvandikud Pirogov ja Sokolski, kelle juures möödunud, 1829. aasta esimesel poolel oli märgata... mõningat hooletust, on nüüd ennast parandanud: esimene on meditsiinilise fakulteedi poolt antud küsimuse kohta kirjutatud arutluse eest autasustatud kuldmedaliga. Tema innukus ja edusammud lubavad loota, et ta omandab väga head teadmised anatoomias ja kirurgias.»

Saanud professori-instituudi direktorilt Perevoštšikovilt selle ettekande, oli rahvahariduse minister vürst Lieven samuti sunnitud muutma oma suhtumist nooresse kirurgisse. Ettekandes tsaarile kirjutas minister:

«... Muide, ainult tulevik üksi võib kõik lahendada; selle näiteks on üliõpilane Pirogov, kes möödunud aasta esimesel poolel

ei saanud kuigi head hinnangut, teisel poolel aga ilmutas niisugust edukust, et talle langes osaks au saada kuldmedal meditsiinilise fakulteedi ülesande lahendamise eest, mis teiste esitatud töödega võrreldes leiti olevat niivõrd hea.»

Peale Inozemtsevi ja Pirogovi õppis Tartus hoolikalt kirurgiat veel üks vene noormees. Ta tutvus Nikolai Pirogoviga juba siis, kui Pirogov elas lesk Rehberi juures. Ühel õhtul kostsid väljast läbi akna sisse mingisuguse imeliku tämbriga muusikariista helid, kuid pala ise oli lapseeest tuttav vene lauluviis. Kõik kolm — Sihhovskoi, Kornuhh-Trotski ja Pirogov — jooksid akna juurde. Nad nägid, et akna all seisis mundris üliõpilane, kes hoidis midagi suus ja mängis: «Tere, minu kena, armas».

Üliõpilane mängis ega pööranud kellelegi tähelepanu. Pillimehel oli tohtu suur nina ja väikesed targad hallid silmad. Ta mängis suupilli, mängis suurepäraselt.

Kuidas siis pillimeest mitte sisse kutsuda ja teega kostitada? Nii saadigi tuttavaks. Üliõpilane ütles, et ta nimi on Vladimir Ivanovitš Dal. Millegipärast ei meeldinud uus seltsimees algul Pirogovile just väga, kuid, nagu seda sageli juhtub, esimene mulje osutus ekslikuks ja Dal ning Pirogov said varsti suurteks sõpradeks.

Vladimir Dal oli meister igal alal. Ta lõbustas Nikolaid sageli oma imetusväärse imiteerimisandega. Näiteks kujutab Dal Inozemtsevit, kes astub salongi, kus istuvad neiud. Ta keerutab raugelt silmi, hakkab midagi oma sametise baritoniga kudrutama. Siis võtab ta kätte kuld-uuriketi ja justkui ebateadlikult mängib sellega, et vaadake, missugune keigar ma olen. Möödub sekund, ja äkki kuulevad kõik, et toas lendab sääsk, hetk hiljem sumiseb maamesilane. Kuskil kõlab koera haukumine; võimas möirgamine vapustab seinu — lõvi läheb jahti pidama.

Kui Dal luges Pirogovile kauneid vene muinasjutte, siis selgus, et tal oli veel üks anne — kirjanduslik. Kazak Luganski nime all läks ta vene kirjanduse ajalukku. Veelgi suurema kuuluse omandas Dal palju aastaid kestnud tööga — sõnaseletustega elava suurvene keele sõnaraamatu koostamisel.

Vladimir Dal oli Nikolai Pirogovist üheksa aastat vanem. Enne Tartu tulekut oli ta teeninud sõjalaevastikus, kuid lahkunud mereväeteenistusest, sest et oli kutsunud esile väejuhatuse raevu ühe admiralisti vastu sihitud värsspamfletiga. Nelja aasta möödudes sai meremehest arst. Ta sooritas eksami väga hästi ja hakkas sõjaväearstiks.

Dal tegi koos Pirogoviga kirurgiakliinikus palju tööd.

... 1828. aastal puhkes sõda Türgiga. Üksteise järel vallutati Türgi kindlused Anapa, Suhhum-Kale, Poti; Vene väed asusid 90 kilomeetri kaugusel Erzerumist. Bulgaarias kihutati türklased Varna sadamalinnast välja. Vladimir Dal sõitis sõjatandrile, et

rakendada seal oma teadmisi arstina-kirurgina. Tema kirjade kaudu sai Pirogov teada vene relvade võitudest. 1829. aastal vallutati Burgase linn. Sama aasta augustis langes Adrianoopol. Konstantinoopolini jäi ainult mõni kilomeeter maad. Inglismaa ja Prantsusmaa valitsevad ringid sattusid äärmisse ärevusse ja püüdsid kiiresti veenda Venemaad rahulepingule alla kirjutama. Sellest ajast peale kuulub Venemaale Doonau suue ja Musta mere idarannik Kubanist kuni Püha Nikolai sadamani Poti linnast lõuna pool. Bosporus ja Dardanellid olid Vene laevadele avatud.

Vene-Türgi sõda ei olnud veel jõudnud lõppeda, kui algas poola patriootide ülestõus. Prantsusmaa oli jälle haaratud revolutsioonileegist. Oli tormine 1830. aasta. Need sündmused ei jätnud Pirogovi saatusele mõju avaldamata. Professori-instituudi kõigi kasvandike enesetäiendamissoit välismaale lükati määramata aja peale edasi.

1831. aasta kevadel saabus Venemaale kohutav külaline — koolera. Kuulmatul sammul lähenes ta Saksamaalt ja jõudis Tartu. Haigestus üks professori-instituudi kasvandikke, harkovlane farmakoloog Šramkov.

See oli vaikne ja flegmaatiline, kollaka varjundiga tõmmu näoga noormees. Ühel õhtul tundis ta end äkki halvasti ja kohalekutsutud arstide diagnoos oli — aasia koolera tüüpiline vorm. Pirogov ei lahkunud haige voodi juurest. Ta ei hoolinud koolerasse nakatumise ohust ja hõõrus seltsimehe keha, pani talle kuumi kotte, tegi kõik, mida suutis. Šramkov suri öösel, kuus tundi pärast haiguse algust. Järgmise päeva hommikul läks Pirogov invaliidide laatsaretti, kus andis koolerahaigetele abi ja lahkas koolerasse surnute laipu.

Kord tulid tuppa, kus Pirogov teostas lahangut, võõrad inimesed. Nendega kaasas oli laatsareti peaarst. Need olid prantsuse arstid, esmakordselt elus viibisid nad koolerasse surnute laipade lahangul. Lääne-Euroopas polnud keegi seda teinud.

Nikolai Ivanovitš demonstreeris kõike, mida ta haigusest tabatud elundeis tähtsat leidis. Hoolikalt nagu õpilased kirjutasid auväärse ees arstid Pirogovi seletusi üles.

Talle omase osavusega, mille ta oli saavutanud palju kuid kestnud tööga anatoomikumis, prepareeris Pirogov soolestiku närvisõlmi; närvipõimikud eraldusid osava patoloogi-anatoomi käe all nagu pits.

Meenutades hiljem seda välismaalaste külaskäiku, kirjutas Pirogov: «Prantslased ei oodanud, et venelane suudab nende ees kergesti ja kiiresti peaaegu kõik tähtsamad rinna ja kõhu närvisõlmed uurimiseks üles otsida. Nad avaldasid mulle oma rahulolu sellega, et hakkasid mind Pariisi kutsuma.»

Pirogov lahkas sadu koolerasse surnute laipu, püüdes leida vastust koolera tekkimise küsimusele. Kuid tal ei õnnestunud hirmsa haiguse saladust avastada.

Doktorieksamid lähenesid ja Pirogovil tuli uurimised kõrvale jätta.

Ivan Filippovitš Moyer vananes silmanähtavalt. Järjest harvemini võttis ta kätte kirurginoa. Seepärast tuli Pirogovil teaduslike uurimiste kõrval üha sagedamini ilmuda haigevoodite juurde.

Ta ei tundnud end enam nii abituna nagu esimestel päevadel pärast ülikooli lõpetamist. Koos teadmistega tuli julgus, ilma milleta kirurgil pole lõikuslaua juures midagi peale hakata.

Moyeri juures käis haigeid paljude sadade verstade tagant, neid tõmbas ligi vana kirurgi kuulsus. Esines raskeid lõikusi. Ivan Filippovitš tegi Pirogovile ülesandeks ligeerida reiearter, eemaldada oimuarteri pulseeriv aneurüsm (laienemus), teha keerulisi operatsioone lõmastatud käsivarreluude või huulevähi eemaldamiseks — kõik need olid väga tõsised lõikused ja Nikolai Ivanovitš teostas neid edukalt.

Moyer nägi, et õpilane kasvab õpetajast üle. Õhtuti pärast väsitavat tööpäeva armastas Ivan Filippovitš seada end mugavalt tugitooli ja jutustada Pirogovile oma pikast arsti-kirurgi elust. Sedavõrd kui Moyeri käsi muutus ebakindlamaks, hakkas ta vältima pahaloomuliste kasvajate lõikusi. Kirurgi praktikas olid need lõikused eriti rasked. Nad nõudsid kirurgilt kõigi ta vaimsete ja kehaliste jõudude pingutust.

Mitteametlikult Moyeri vanemaks assistendiks saanud Pirogovi poole pöördus kord keegi haige palvega opereerida tal kaelalt kasvaja. Juhtum oli tõsine ja Pirogov palus loomulikult professor Moyerit, et ta ise teostaks selle operatsiooni. Moyer ei andnud Pirogovile kindlat vastust, õhtul aga, istudes oma armastatud õpilasega kabinetis, jutustas talle ühe loo.

«Kuulake, jutustan teile, mis juhtus kord Rustiga, tuntud saksa kirurgiga. Ma tulin Rusti poole Itaaliast Scarpa juurest. Haiglavisiiidi ajal astus Rust ühe haige ette, tõstis teki üles ja näitas mulle kasvajat põlveõndlas.

«Mida teeks sel puhul vana Scarpa?» küsis Rust minult ...»

Moyer vaatas Pirogovi otsa, kes kuulas tähelepanelikult, ning jätkas oma jutustust:

«Ma uurisin kasvajat ja vastasin, et vana Scarpa pakuks selisel juhul haigele jäseme eemaldamist, amputatsiooni. «Aga mina lõikan kasvaja välja ja jätan jala alles,» ütles mulle Rust. Šefi ümber seisvad assistendid hakkasid nagu ühest suust Rusti ülistama ja teda veinma, et ta Scarpa õpilasele viivitamata oma kunsti demonstreeriks.»

Ivan Filippovitš jutustas elavalt Pirogovile, kuidas Rust hakkas tema (Moyeri) juuresolekul lõikust tegema. Juba esimeste sisselõigetega selgus, et kasvaja oli tihedalt luu küljes kinni. Verd purskas pritsmetena igalt poolt. Haige oli jõudu kaotamas. Assistentid, kes olid äsja nii sõjakalt meelestatud, kadusid üksteise järel lõikustoast.

«Ma aitasin segadusse sattunud Rustil liigerida artereid haava sügavuses, kuid haige oli juba täiesti nõrkenud, näost valgeks läinud ja näis, et ta vaevalt lõikuse lõpuni vastu peab. Siis ütles Rust mulle:

«Ma poleks pidanud neid alatuid kuulama — ohtu märgates põgenesid nad esimestena nagu rotid uppuvalt laevalt. Teie aga hoiatasite mind, kuid ometi ei jätnud mind maha; ma ei unusta seda iialgi.»»

Ivan Filippovitš jäi vait. Nagu voogav laine haarasid mälestused vanamehe oma võimusesse.

Kaela kasvaja lõikusest keeldus Moyer siiski, ja Pirogov viis selle edukalt läbi.

Suvevaheajal otsustasid kolm noormeest — Pirogov, Šihhovskoi ja Kotelnikov teha reisi mere äärde, Tartust Tallinna.

Üüriti puldaniga kaetud pikk vanker, ja reis algas. Tallinnas käisid sõbrad esmakordselt elus meres suplemas. Nende õnneks polnud Balti mere vesi külm nagu harilikult. Vanaaegne Eesti linn, väga erinev Vene linnadest, pakkus reisijatele palju huvitavat. Noormehed külastasid muuseumi, kus tutvusid selle maa ajalooa. Kõndisid mööda kitsaid tänavaid, vaatlesid järskude kivikatustega, ajast tumedaks läinud maju.

Noored reisijad tutvusid Tallinnas doktor Winkleri perekonnaga. Selles perekonnas pärandati arstimiskunsti põlvest põlve. Isa ja poeg olid arstid. Nooremal Winkleril oli üks veidrus. Haige juuresolekul, keda ta läbi vaatas, arutles ta harilikult valjul häälel iseendaga nii haiguse kui ka selle üle, mida tuleks haige raviks ette võtta. Pärast haige küsitlemist ja üksikasjalist läbi-vaatust hakkas Winkler üldiseks imestuseks valjusti arutlema ravimeetodit:

«Mida ma siis pean teile välja kirjutama? Kui ma teile nüüd näiteks kamprit annan, siis kutsun võib-olla endale häda kaela; aga kui, vastupidi, kalomeli välja kirjutan, siis võib ehk veelgi hullem lugu juhtuda. Mis? Eks ole nii? Mis te arvate? Parem ootame, või, pidage, proovime õige seda vanaaegset vahendit; isa armastab seda väga.»

Winkleri juures ravil olnud haiged pidasid neist suurt lugu. Pirogov nimetas oma uusi tuttavaid ääretult ausateks ja kohuse-truudeks arstideks.

Nikolai Ivanovič Pirogovi vaenlane, professori-instituudi direktor Perevoštšikov tagandati ühel ilusal päeval oma ametikohalt. Perevoštšikovi lahkumist tinginud põhjaste hulka kuulus ka üliõpilaste vaenulikkus tema vastu. Pirogov hingas kergemalt, kui oli lahkunud pealekaebaja ja spioon, kes polnud kaugel sellest, et tõugata noor andekas teadlane samale teele, millel samus oma hukkumisele vastu Aleksandr Poležajev.

Väikesse Eesti linnakesse ulatusid kohutavate sündmuste järelkajad.

1830. ja 1831. aasta jooksul järgnesid üksteisele revolutsioonilised pahvatused Venemaal. Sevastopoolis tõusid üles madrused. Tambovis ja selle ümbruses oli samuti rahutusi. Riigi pealinnas Peterburis purustas Sennaja väljakul hulk käsitöölisi, töölisi ja mõisateenijaid koolerahaigla, kihutas minema kohale saabunud Peterburi kindralkuberner ja keeldus politsei nõudmisel laiali minemast. Tsaari valitsusel tuli kaardivägi välja kutsuda, see piiras Sennaja väljaku ümber ja surus ülestõusu maha.

Suur ülestõus puhkes Poola kuningriigis. Sellest sündmusest sai Nikolai Pirogov teada ühel sombusel talvehommikul, kui ta tuli ülikooli peahoonesse, et esitada rektorile palve võimaldada talle kuuajaline puhkus sõiduks Moskva. Õed olid oma kirjas Pirogovile teatanud, et ema, Jelizaveta Ivanovna, on haigestunud.

Nikolai Pirogov kavatses sõita sedasama teed, mida mööda ta oli juba kord sõitnud Moskvast Peterburi. Kui ta oleks sõitnud Moskva kõigest viis kuud varem, siis oleks ta saanud tunnistajaks sündmustele, millest oli prohvetlikult kirjutanud Radištšev. «Mässasid» vene sõdurid Novgorodi sõjaväelistes asundustes. Hädakella kõmisedes tõusis üles kümnes sõjaväe-tööpataljon. püssid käes. Novgorodi linnaväljakul korraldati avalik kohus ohvitseride üle. Tõusis üles veel 12 grenaderipolku. Reameeste ja allohvitseride hulgast valiti komiteed. Tehti katseid õhutada pärisorje mõisnike vastu.

«Mäss Novgorodis on tähtsam kui Leedu mäss,» kirjutas ärevusse sattunud tsaar Nikolai I Leedus asuvate Vene vägede juhatajale. «Sel võivad olla hirmsad tagajärjed.» Suurte raskustega läks valitsusel korda sõdurite ülestõususud maha suruda.

Neli aastat oli möödunud sellest ajast, kui Nikolai Pirogov Tartu õppima tuli. Ees seisis veel kaheaastane välismaa-reis. Üha enam andis end tunda igatsus kodulinna Moskva järele, kõige järele, mis oli südamelähedane ja omane. Jelizaveta Ivanovna vananes, nõrgenes, vajas poja toetust. Luba Moskva sõiduks on käes. Oli veel väike takistus: tuli koguda küllaldane summa raha teekonna jaoks. Võis võtta kuu aja stipendiumi ette, kuid seda oli vähe, selle summaga ei võinud teele asuda. Mida siis välja mõelda? Keegi tegi naljatades ettepaneku korraldada Pirogovi heaks loterii. See kavatsus meeldis kõigile. Loterii jaoks koguti

asju kokku. Vana hõbekell, mis kuulsa kellaasjanduse-tundja Grigori Sokolski ütluse järgi ei väärinud kiitvat sõna, Homerose «Ilias» Greditši tõlkes — Jekaterina Afanasjevna Protassova kingitus. Vana samovar, mittevajalikud raamatud. Loteriipileteid tehti seitsmekümne rubla suuruse summa ulatuses. Valmistati pidusöök ja avati ukсед pärani kõigile, kes Pirogovi tundsid. Piletid osteti kiiresti ära.

Nikolai Ivanovitši taskus oli nüüd üle saja rubla paberraha. Õnnestus leida ka odav viis sõiduks Tartust Moskva. Frey sisse-sõiduhoovist tuli Pirogovi juurde küüdimees. Ta käis voores ja tõi Moskva kubermangust üht-teist Baltimaadele. Nüüd kavatses ta tühjalt tagasi sõita ja pakkus oma teeneid. Tal on kolm hobust. Sõidukiks on harilik kibitka reejalastega.

«Katame teid kinni ja toimetame õnnelikult Moskva,» kinnitas jutukas küüdimees.

«Mis hinnaks tuleb?» küsis Pirogov.

«Et on paras juhus, siis ei võta palju: kakskümmend rubla.»

«Oleme rääkinud!»

Sombusel niiskel detsembrikuu päeval asus Nikolai Ivanovitš teele.

Saan laskus pikkamisi Toomemäelt jõe äärde ja kihutas sisse-sõidetud teel mööda jõeorgu Pskovi suunas.

Ilm läks ruttu pimedaks, kuupaisteta õöl jõuti Peipsi järve jääle. Pilved kihutasid madalalt üle lumise lagendiku. Järve jää pragunes raginal ja jäässe tekkisid lahvandused. Äkki saan peatus, hobused haistsid ohtu ja hakkasid nooskuma. Küüdimees hüppas saanist maha ja pidi peaaegu vette kukkuma. Tohtu suur lahvandus kadus pimedusse. Küüdimees ütles:

«Küllap vist kurat segab jälgi: oleme teelt eksinud, mina aga olen nii palju kordi seda teed sõitnud... Kuid mis seal parata? Lähen otsin teed, see peaks siin ligidal olema.»

Nikolai Ivanovitš jäi üksi hobuste juurde. Tuul ulgus järjest tugevamini. Oli hirmus istuda saanis pidevalt suureneva lahvanduse serval. Kuskil üsna lähedal kuuldus jää ragisemist. Äkki viirastusid Pirogovile pilkases pimeduses liikuvad tulukesed. «Ega ometi hundid?» mõtles ta ja hüppas kibitkast välja. Ta tõstis kisa ja hakkas kepiga vastu saani taguma, et kiskjaid eemale peletada.

Küüdimees ei tulnud ikka veel tagasi. Polnud veel tundigi möödas sellest ajast, kui ta läks teed otsima, kuid see tund tundus Pirogovile lõpmata pikana. Viimaks kostis kuskilt kaugelt inimese hääl. Nikolai Ivanovitš hüüdis vastu. Hääl lähenes ja varsti ilmus nähtavale väsimusest hingeldav küüdimees.

«Noh, kuidas on?» küsis Pirogov temalt.

«Mis seal's ikka, ei leidnud teed. Käänama tagasi. Sõidame pisut kõrvale, jõuame kaldale, seal on väike küla.»

«Mis kaldale? Kas oleme juba Pskovi jõudnud?» küsis Pirogov.

«Kus nüüd Pskov, härra! Keerutasime siin ühe koha peal ringi, pole kalda juurest kaugemale saanudki. Nägin kaldal üht külakest, jääme kuni aovalgeni sinna.»

Vähemalt tund aega kulus, enne kui teelised mingisuguse asula juurde jõudsid. Koputati esimese hurtsiku uksele. Lämmatav hais lõi Pirogovile näkku. Metsikuis läbipääsmatuis soodes Peipsi järve kaldal elasid inimesed väga vaeselt.

Külm tugevnes, kuid Pirogov ei suutnud hurtsikusse jääda. Mustus ja hais tegid elamust põrgu. Eestlaste ja venelaste suutsutared olid toredad majad, võrreldes sellega, mida Pirogov nägi Peipsi järve kaldal.

Hommik hakkas tuhmilt koitma. Pirogovi ees laius mõõtmatu tasandikuna järv, hiiglasuured praod jääväljadel. Vareste parved lendlesid saaki otsides ja kähedalt häälitsedes lahvan-
duste kohal.

Ainult uljas küüdimees Makar, tõeline vene loomus, julgus öösel mööda jääd üle Peipsi järve sõita. Heasüdamlik Makar tunnistas Pirogovile üles, et ainult üks kord elus oli ta üle järve jää sõitnud, ning sedagi vastassuunas, Pskovist Tartu.

Peipsi järve jääi hukkumisest õnnelikult pääsenud, tuli Makar siiski toime sellega, et ujutas oma reisijat mingi jõekese jäises vees.

Teekond vahetuseta hobustel läks aeglaselt. Hobused vajasisid puhkust, seepärast olid pikaajalised peatused paratamatud. Alles kahe nädala pärast lähenes Pirogovi kibitka Moskva-
vale.

Pikk teekond oli lõppenud. Jõuti kodulinna Moskva. Seal ongi emakese korter.

Pirogovide perekonna elu oli pisut parem kui tookord, kui Nikolai Ivanovitš Moskvast lahkus. Üks õde oli vaevaga leidnud endale töökoha järelevaatajana tütarlaste-orbude kodus. Teine õde andis õpilastele järeleaitamistunde, Jelizaveta Ivanovna sai lesepensioni.

Jelizaveta Ivanovna pidas väikest kolmetoalist korterit ja elas seal koos Nikolai ühe õega ja kahe pärisorjast teenijaga.

Nende pärisorjade saatus oli Tartust koju tulnud Nikolai Ivanovitši esimeseks mureks. Ta käis Jelizaveta Ivanovnale peale, et neile antaks vabaduskiri.

«Meil, vaestel ja ausatel inimestel, ei kõlba oma kodus orjasisid pidada!» ütles Pirogov.

«Ma oleksin nad ammu vabaks lasknud,» vastas Jelizaveta Ivanovna, «kuid kardan kohtu alla sattuda.»

«Kuidas? Mille eest?» imestas Nikolai Ivanovitš.

«Selle eest, et mul ei ole pärisorjade kohta mingeid dokumente. Jumal teab, kuhu need on kadunud, ja kust neid nüüd võtta!»

Nikolai Ivanovitš läks teadlike inimestega nõu pidama. Need kinnitasid Jelizaveta Ivanovna kartusi. Perekondlikul nõupidamisel otsustati ametlikku asjaajamist mitte alustada, vaid anda kahele pärisorjast naisele tegelik vabadus, õigus ise oma tuleviku üle otsustada. Noor teenija läks varsti mehele ja elas vabalt Moskvast. Vanake Praskovja Kirillovna aga jäi edasi Pirogovide perekonda. Alles kaheksa aasta pärast sai Nikolai Ivanovitš Peterburis politseiyaoskonna ülemale makstud raha abil viimaks Praskovja Kirillovnaele anda vabaduskirja.

«Niisugune oli pärisorjus, ja need, kelle palavamaks sooviks oli sellest lahti saada, ei saavutanud seda kergesti!» ütles Nikolai Ivanovitš ülaltoodud loo lõpuks.

Pirogov külastas kirurgi professor Alfonskit, kes oli teda ülikooli lõpetamisel eksamineerinud. Vanal professoril oli rõõm oma hiljutist üliõpilast näha saada. Vestluses tuletasid nad lahke sõnaga meelde kadunud Mudrovi. Väljapaistev vene teadlane, Moskva ülikooli uhkus, oli kahe aasta eest andnud oma elu nane sõdur tuleliinil.

1831. aasta koolerataudi ajal kutsuti Matvei Jakovlevitš Mudrov Moskvast Peterburi, kus ta juhtis võitlust koolera vastu. Ennastsalgavalt, nagu tõeline teaduse kangelane, tegi Mudrov kõik selleks, et taudi likvideerida, ega hoolinud oma tervisest. Ta nakatus koolerasse ja hukkus ebavõõrdses lahingus surmatoova tõvega.

Mudrov, kes oli õpetanud oma noori sõpru innukalt teaduse areenil töötama, näitas kogu oma elu kangelasteoga, kuidas rahva hulgast võrsunud teadlane peab rahvast teenima. Mudrovi kangelastegu jäi Pirogovile alaliseks rahva teenimise helgeks eeskujuks.

Alfonskiga vesteldes puudutas Pirogov teda tol ajal erutanud teemat — suurte arterite ligeerimist.

«Teate, ma ei usu kõiki neid lugusid kubemearteri või rangluualuse arteri ligeerimisest. Paber kannatab kõike,» ütles Alfonski.

«Lubage, Arkadi Aleksejevitš, teie sõnade järgi tuleb välja, et need lõikused ei ole võimalikud. Siis olen minagi teie arvates luiskaja? Ma kirjutan väitekirja kõhuaordi ligeerimisest ja olen ise seda koertel mitu korda edukalt ligeerinud.»

Vestlus katkes, sest professor kutsuti kiires korras kliinikusse.

Nikolai Ivanovitš läks üliõpilaste ühiselamusse. Seal oligi peahoone Mohhovajal, trepp, mida mööda tuli minna kolmandale korrusele, pikk koridor ja teiste tubade hulgas «kümnes number». Nikolai Ivanovitš koputas uksele. Keegi vastas: «Sisse!»

Siin polnud midagi muutunud. Needsamad hallide tekkidega hooletult kaetud voodid, öökapid raamatutega värvilisest — sinisest, rohelisest ja punasest paberist kaante vahel. Suur laud keset tuba. Kõik oli tuttav ja lähedane. Kuid üliõpilased olid teised.

Nikolai Ivanovitš otsis pilguga kas või üht tuttavat nägu. Ja leidis: voodi peal istus Tšistov. Tema kõrval lebas üliõpilasmüts, mille vooder kandis kuulsat pealkirja.

Klassikute kummardaja oli jäänud igaveseks üliõpilaseks. Pirogov ulatas Tšistovile käe:

«Tervitus ja sügav kummardus viimasele tublide kohordist!»

Tšistov ärkas sügavast mõtiskelust, nägi Pirogovi, hüppas üles ja tormas teda sülelema:

«Sõber, meedikus, kui pika aja tagant! Oled vanaks jäänud, seltsimees. Noh, istu, jutusta, mis vägi sind Mohhovajale tõi.»

«Tulin iidsest Tartust, vanast Jurjevist, nüüd jumalast hoitud Derpti linnast Moskvat ja armsat ülikooli tervitama,» vastas Pirogov naerdes.

Algas vestlus seltsimeestest, kes olid juba ammu kümnendast numbrist lahkunud, üle oma mõõtmatu kodumaa laiali lennanud Moskva ülikooli kasvandike teedest-radadest. Ühe üliõpilase saatus erutas Nikolai Ivanovitši eriti ja ta küsis Tšistovilt, kas ta teab midagi Aleksandr Poležajevist.

«Tean küll,» lausus Tšistov nukralt. «Meie Saša veetis neli aastat Kaukaasias. Võitles mägilastega. Tiisikus sööb teda. Ta kõhib verd, elupäevi pole tal enam kauaks...»

Tšistovi silmad valgusid pisaraid täis. Ta vaikis veidi ja siis ütles:

«Oli aeg, kus võisin kogu Ovidiust peast lugeda, nüüd aga ei mäleta enam midagi. Saška Poležajev ei lähe meelest.»

Tiisikus, kasarmud, üksikvangistus viisid Poležajevi varakult hauda. Tundmatu sõdur suri. Kui üks Poležajevi sõpradest tema surmast teada sai ja tuli sõduritehaiglasse paluma, et surnukeha matmiseks välja antaks, ei teadnud keegi sedagi, kas ta võiks olla. Pika otsimise peale leiti Poležajevi keha keldrist; ta lamas teiste laipade all ja rotid olid tal jala ära närinud.

Pärast poeedi surma avaldati ta teosed trükis. Raamatus oli autori portree sõduri sinelis. Tsensuur leidis selle ebasünda olevat ja Poležajev sai pärast surma ohvitseri pagunid.

... Puhkus hakkas lõppema. Oli aeg tagasiteele asuda. Kurb oli Moskvast lahkuda.

Sõit posthobustega Moskvast Tartu läks tunduvalt kiiremini kui reis vahetusteta hobustega Moskva.

Seal ongi Emajõgi, üle jõe viiv Kivisild. Pirogov on jälle üliõpilaste ja professorite linnas.

Doktoriväitekirj

Pirogov ise valis väitekirja teema. Kord leidis ta meditsiinilises kirjanduses inimese kõhuaordi ligeerimise kirjelduse. Kõhuaort on suur arteritüvi, mis varustab verega alajäsemeid ja kõhukoopa elundeid. See juhtum lõppes surmaga.

Oli vaja lahendada küsimus, kas on võimalik teha niisugust lõikust lootusega, et see õnnestub. Kas on võimalik kõhuaorti ligeerida, ilma et see kaasa tooks surma.

Kui Nikolai Ivanovič jutustas Moyerile oma väitekirja teemast, kiitis Moyer selle kõhklemata heaks. Algasid katsed koerte, vasikate ja oinastega. Need olid rasked, verised lõikused. Kõige kauem elas pärast lõikust oinas. Pirogov avastas, et kõhuaordi ligeerimise puhul ei lõpe vereringe alajäsemeis korrapealt. Kui kohe pärast kõhuaordi ligeerimist teha haav reiearterisse, hakkab sellest verd voolama. «Aga kust see veri tuleb? Alajäse saab verd ju kõhuaordist. Veri läheb reiearterisse aordist, kuid aort on ligeeritud, — kust on siis see veri pärit?» mõtiskles Pirogov. Pärast kauakestnud uurimisi tegi ta kindlaks tagavara-vereringe ehk, nagu ütlevad teadlased, kollateraalse vereringe olemasolu. Kõhuaordi ligeerimisel ei teki looma surm äkilisest vereringe aeglustumisest suurtes kõhuarterites, vaid seljaaju veretustumise (verest tühjaksjooksmise) tagajärjel. Küllaldase verevarustuse puudumisel lakkab seljaaju oma funktsioone täitmast ja siis tekib alajäsemete halvatus. Ühel ajal sellega täheldas Pirogov arterite ligeerimise puhul vere juurdevoolu looma südamesse ja kopsudesse. Kõigist neist tol ajal teaduses tundmatuist faktidest oli doktoriväitekirja jaoks küllalt. Pirogovi poolt kunstipäraselt tehtud värvilised joonised näitasid kujukalt kõhukoopa veresoonte ja elundite asetust. Nad olid täienduseks doktoriväitekirja tekstile.

Pirogovi sügav eksperimentaalne töö, mis sidus praktilise arstiteaduse küsimusi topograafilise anatoomia ja füsioloogiaga, oli põhimõtteliselt niivõrd uus ja silmapaistev, et pani endast kõnelema kogu Tartu teadusliku ringkonna.

Pirogov hakkas teostama eksperimente loomadega enne kui ükski teine kirurg maailmas. Selles oli tema suur teadusalane teene.

Doktoriväitekiri oli valmis. Teaduslik töö oli pühendatud kõhuaordi ligeerimisele kubemearteri aneurüsmi puhul. Pirogov tegi oma teaduslikud järeldused, tuginedes rohkearvulistele eksperimentidele loomadega ja mitmele lõikusele, mis ta oli inimestel aneurüsmi puhul läbi viinud.

1832. aasta suvi oli lõpule jõudmas. 31. augustil toimus doktoriväitekirja kaitsmine. Pirogov kaitses seda hiilgavalt. Noore kirurgi sügava teadusliku sisuga töö äratas nii kodumaa kui ka välismaa teadlaste tähelepanu. Kirurgiaprofessor L. Levšin kirjutas hiljem sellest Pirogovi tööst, et see võib «olla suurepäraseks eeskujuks, kuidas tuleb asuda praktilise arstiteaduse küsimuste lahendamisele».

Kui Pirogov mõne aasta pärast Berliinis oma väitekirja Saksamaal kuulsale kirurgile Opitzile näitas, käskis Opitz selle viivitamata saksa keelde tõlkida. Noor Pirogov oli juba siis peajagu kõrgem paljudest oma välismaistest kolleegidest.

Teadusliku töö kava Tartus oli lõpetatud, arstiteaduse doktori kraad saadud. Oli vaja välismaale sõita, kuid sõiduks puudus luba. Tuli oodata, kuni Nikolai I suvatseb lubada teaduslikke komandeerimisi välismaale.

Kuni Peterburis vaieldi selle üle, kas professori-instituudi kasvandikke välismaale lasta või mitte, elas Nikolai Ivanovitš Pirogov Moyeri suvilas.

Sel 1833. aasta suvel oli Jekaterina Afanasjevna Protassova juures peale Pirogovi külas veel tema teine lapselaps Katenka, luuletaja Vojeikovi tütar, oma sõbratari Lavrovaga.

Noored kogunevad aias ja heledajuukseline, sinisilmaline Katenka Moyer hakkab kõigi juuresolijate nimel Pirogovi paluma, et ta lõbustaks seltskonda naljakate lugudega ülikoolielust.

«Millest ma teile siis jutustan?» küsib Nikolai Ivanovitš naeratades ja abitult käsi laotades.

«Jutustage doktor Wachterist,» palub Katenka. Pirogov hakkab esitama lookest piltlikult nagu näitleja:

«Lugupeetud arst ei salli apteeki ega apteekreid. Ta eelistab haigetele kirjutada koduseid ravivahendeid, nende hulgast kõige sagedamini kummeliteed. Kord öösel koputatakse Wachteri uksele. Koputatakse kaua: ega auväärt arsti ole kuigi kerge äratada. Viimaks tõuseb meie sõber voodist, otsib pimedas üles oma riided, jõuab kobamisi läbi pimedas koridori välisukse juurde. Saanud teada, milles asi seisab, järgneb ta tõttamata haige sugulasele. Kõigeiks selleks kulub palju aega. Haige on

juba jõudnud looja karja minna. Wachter astub pimedas surnu voodi juurde ja lausub, nagu niisugustel juhtudel tavaliselt:

«Jooge õige kummeliteed, mu armas, küllap siis paranete.»

Selle reipa alguse järel võtab Wachter surnu kää, et pulssi katsuda, kuid märkab, et käsi on külm nagu jää ja raske nagu kivi. Olles viisakas inimene ja mõistes oma esimese lause ebasobivust, peab Wachter oma kohuseks end vabandada: «Ah nii on lood! Andke andeks, te olete juba surnud!...»

Jutustuse koomilisust suurendab Pirogovi absoluutselt tõsine toon. Kõige enam lagistab naerda Katenka. Rahunedes pöördub ta Nikolai Ivanovitši poole:

«Te tahate üle trumbata omakandi mehe Štšepkini. Milline kaotus vene teatrile! Teist oleks saanud suurepärane näitleja. Kas me ei looks endile ise teatri?»

See ettepanek leidis üldise heakskiidu. Organiseeriti kodune teater ja esimeseks lavastuseks oli Fonvizini näidend «Äbarik». Pirogov mängis Mitrofanuškati ja tema mänguga jäid kõik väga rahule.

Märkamatuult möödus see suvi, 1833. aasta suvi Moyeri suvilas, mis, nagu Pirogov hiljem ütles, oli tema nooruse kõige helgem ajajärk.

Pealinnast saabusid head teated: välismaale sõiduks anti luba.

Tartus veedetud viie aasta tulemusi kokku võttes leidis Nikolai Ivanovitš Pirogov, et ta on täiesti ette valmistatud edaspidiseks iseseisvaks töötamiseks kirurgia alal. Anatoomias oli ta nii palju töötanud, et vähesed tema kaasaegsetest võisid teda sellel alal ületada. Ka kirurgiat oli ta põhjalikult tundma õppinud. Pirogov sõitis välismaale väljakujunenud teadlasena, kes oli võimeline kriitiliselt hindama seda, mida ta näeb väljaspool oma kodumaa piire.

Väike Tartu oli kõiki professori-instituudi kasvandikke küllaltki ära tüüdanud. Nad asusid rõõmuga teele Riiga ja sealt edasisele teekonnale. Tulevik, roosilised lootused, meeldivad kaaslased, kaunis kevadine ilm, — kõik see lõbustas ja rõõmustas Nikolai Ivanovitši.

Pirogovi kaaslasteks olid matemaatik Kotelnikov ja Tartu arstiteaduse üliõpilane Himmelstern.

Raha sõiduks on käes. Sõiduk ootab reisijaid. Seal nad tulevadki ülikooli hoonest välja. Nikolai Ivanovitš on läinud tunduvalt tüsedamaks, tema värske näoilme on täielikuks vastandiks Kotelnikovi kurnatud, põdurale välimusele. Pirogov võtab sõidukis istet. Hobused hakkavad liikuma. Ela hästi, üliõpilaste ja professorite linn!

Retk mineviku teadusse

Toomemägi katedraali varemetega oli jäänud seljataha; tee lookles läbi salu. Põllud, smaragdroheline lehestikuga puud ja põõsad ning sinised järvelaigud saatsid reisijaid teel.

Pärast vaikset Tartut tundus Riia Pirogovile ja tema kaaslastele suure ning kärarikka linnana. Nad kõndisid mööda kitsaid tänavaid. Siin oli elanud Peeter I, siin oli ta mõelnud Venemaa võimsuse tugevdamisest.

Kaunitar Daugava veeretab uhkelt oma laineid läbi linna, kuskil Riia lähedal kohtub ta Balti merega. Mere lähedust on Riias kõikjal tunda. Daugava sadamas on terve laevamastide mets. Ohk on küllastatud meretuulte soolast. Mööda sadamakaid sammuvad pikkamisi presentkuubedes kalurid. Igaühel on piibunosu suus. Need mehed on näinud Balti mere marusid ja torme.

Riia tänavail võib kohata paljude maade esindajaid: sõnaahtraid norralasi, elavaloomulisi prantslasi, kõrgilt üleolevaid inglasi ja isegi väledaid mustajuukselisi türklasi, punased fesisid peas.

Noormehed istusid trossirõngastele ja hingasid mõnuga sisse tõrvalõhna. Daugava sadamakail tegi Pirogov ootmatu ettepaneku sõita Berliini mitte maad, vaid merd mööda.

«Kas me ei kihutaks sinna üle sinise mereavaruse, selle asemel et lohistada end tuhat versta mööda tolmust teed?»

Nikolai Ivanovitš Pirogovi ettepanek kiideti palavalt heaks. Sõbrad laskusid kalalõhnast läbiimbunud sadamasildade juurde ja said teada, et üks taani purjelaev läheb varsti Kopenhaageni. See sobis noormeeste teekonna suunaga. Kopenhaagenist sõidavad nad Hamburgi ja sealt maad mööda Berliini.

Õhtu eel asusid kaheksa reisijat purjeka pardale. Kõik nad võtsid esimest korda elus ette merereisi.

Kuni sõideti mööda Daugavat, valitses tulevaste professorite seltskonnas lõbus meeleolu, kuid merele jõudes hakkas laev tugeva meretuule käes tunduvalt õõtsuma. Näod kahvatasid,

jäädi merehaigeks. Kogenud meremeeste nõuandel katsusid Pirogov ja Kotelnikov magama jääda. Öö möödus vaevarikkas uinakus.

Jõudis kätte järgmise päeva hommik. Tuulest viiduna liikus laev kiiresti läände.

Pirogovi sõbrad lamasid silmili laevalael ja sajasid seda hetke, mil nad olid otsustanud merereisi ette võtta.

Möödus päev. Meri ei rahunenud. Balti merel möllas torm. Näis, et väike nõrk laevuke võib vastu neid kohutavaid laineid põrgates iga hetk praginal pilbasteks puruneda. Keegi palus härdalt kaptenit tagasi pöörduda või randuda.

Nikolai Ivanovitš harjus mere õõtsumisega vähehaaval. Ta seisis kaptenisillal kahvatu näoga, kuid seadis näo ilmse mõnuga vastu elastset tuulesurvet.

Jõudis kätte meresõidu teine öö, pime ja tormine öö. Laev möödus Bornholmi saarest. Pirogov ei heitnud magama. Ta jäi dekile ja vaatles vee ning tuule mässamist. Laev oli sattunud ohtlikku seisukorda, seda ütles Pirogovile kapten ise. Taglas ragises kahtlustäratavalt, lained veeresid üle laevalae vastu teist parrast. Purjekas sarnanes palliga, mida nähtamatud hiiglasel üksteisele vastastikku loopisid.

Läbi tiheda paduvihma oli võimatu midagi näha. Lõpmata kaua kestis see kohutav öö. Tuul ulgus ja vilistas, lainete laksumine kostis laevalaele, näis, et veel hetk — ja meresügavik neelab peotäie hulljulgeid inimesi.

Torm kestis kolm päeva ja ööd. Kajutisse suletud noored vene teadlased olid eluga hüvasti jätmas. Kuid torm lõppes ootamatult, justkui oleks keegi kõvasti sulgenud siibri, mille kaudu tuul sisse tungis. Tekkis tuulevaikus. Valged purjed jäid longu rippuma ja laeva õõtsumine lakkas.

Teekond Riiasse Kopenhaageni kestis terve nädala.

Esimene välismaa linn, esimesed muljed. Taani pealinn Kopenhaagen on puhas, tänavate ääres kasvavad kõrged silindritaolised paplid, majad on madalad, vanadusest tumedaks tõmbunud ja just nagu roheline samblaga kattunud. Ei olnud midagi, mis oleks võinud huvi pakkuda. Pirogov aga ei armastanud sihitult mööda tänavaid lonkida. Ta läks hospitali. Seal võeti noort vene teadlast lahkesti vastu. Ainult üks kirurg teatas jämedalt, et ta ei saa võõraid lõikuse juurde lubada.

Kopenhaagenis hämmastas Pirogovi taanlaste vihavaen sakslaste vastu. Hiljem mõistis Nikolai Ivanovitš, mis põhjustas selle vihavaenu preisi junkrute, tooreste kasarmusõdurite vastu, kes ihkasid muuta kogu Euroopa oma kasarmuks.

Berliini Vene saatkonnas valmistuti noorte teadlaste vastu võtuks. Professori-instituudi endiste kasvandike järelevaatajaks otsiti kaua sobivat kandidaati. Neid otsinguid kroonis edu. Ber-

liini ülikooli hügieeniprofessor Friedrich Wilhelm Georg Kranichfeld sobis täiesti pooleldi järelevaataja, pooleldi spiooni ossa.

Vene rahvahariduse minister Lieven oli Berliini professorite meelsusest hästi informeeritud. Kranichfeld, saksa pimedusejüngri klassikaline tüüp, oli vürst Lievenile meelega järele. Ministeriumis toimus kulisside vahetus. Lieveni asemele tuli Uvarov. Ta kinnitas Kranichfeldile tehtud ettepaneku olla Pirogovi ja tema kaaslaste järele valvajaks. Kranichfeld kirjutas Uvarovile kirja, milles esitas noorte vene teadlaste järele valvamise kava:

«... Olen kaua mõelnud vajalikust järelevalvest kasvandike üle ja selle tulemusena tekkis mul järgmine arvamus: kui neid kõiki ei saa paigutada ühte õppeasutusse, siis annaks väga häid tulemusi nende vastastikune valve üksteise järele. Ja nimelt: minu poolt nende hulgast välja valitud kaks kasvandikku peavad teiste järele valvama ja on kohustatud mulle teatama kõigest sellest, mida teised kasvandikud antud instruksiooni vastast korda saadavad.»

Meie kängelased ei võinud aimatagi, et nad niisuguse tüüpi hooldamise alla satuvad. Nad ei teadnud, et mõnele nende hulgast valmistatakse sugugi mitte kadestamisväärset osa spioneerida omaenda seltsimeeste järele.

Berliin. Hallid, sünged majade kvartaalid. Maitsevaesed kuningate mälestussambad väljakuil. Igavalt üksluised on kaugusse suunduvad tänavad, mis sarnanevad paraadiks rivistatud sõdurite ridadega.

Vaevalt olid meie reisijad Berliini jõudnud, kui nad sattusid Kranichfeldi sülelusse. Juba esimesel õhtul said nad käsu ilmuda professori juurde teed jooma. Pirogov ja ta kaaslasted pidid veetma õhtu Kranichfeldi naise — punase parukaga kõhetu eide, kolme-nelja ebamäärases vanuses daami ja kolme eaka isanda seltsis.

Pakuti teed — mingit kõrvetatud porgandi maitsega sodi. Vene tee on Berliinis harulduseks.

Pärast teejoomist pani Kranichfeld ette vaimulikke laule laulda.

Pirogovi ja ta sõprade näod venisid pikaks. Neile jagati mingid lehekesed vaimulike laulude tekstiga. Üks daamidest istus klaveri taha. Külalised laulsid kaasa. See jumalale meelepärane tegevus kestis kaks tundi. Nikolai Ivanoviitši valdas igavus, kuid polnud midagi parata: teaduse nimel kannatad hullematki välja. Sealt lahkudes töötasid vene teadlased, et iialgi enam ei lähe nad Kranichfeldi juurde «teed jooma».

Nikolai Ivanoviitš leidis endale kiiresti korteri. Preisi ametniku lesk loovutas talle väikese tasu eest eraldi sissekäiguga toa. Ta võttis enda peale ka lõunasöögi tegemise. Varsti veendus Pirogov, et berliinlaste arusaamise järgi tähendab lõunasöök

midagi hoopis muud kui seda, mida tema kodumaal lõunaks nimetatakse. Vesine maitsetu vedelik kandis siin supi nimetust. Praetud või keedetud «saapatalda» nimetati siin uhkelt praeks. Pärast niisugust lõunasööki tuli külastada kord üht, kord teist restorani, olgugi et tasku seetõttu kannatas.

Pirogov tundis tõsiselt kartust, et Kranichfeldist saab temale teine Perevoštšikov, kuid Nikolai Ivanovitši rõõmuks kirjutas sakslane oma ettekannetes noore kirurgi edusammudest, sellest, et ta käib hoolega hospitalides, anatoomikumis ja loengutel. Peale spiooni ülesannete täitmise pidas Kranichfeld ülikoolis hügieeniloenguid. Need kubisesid mõttetustest ja rumalustest.

«Loodus,» kinnitas Kranichfeld, «ilmutab meile kõikjal kolme põhilist kristlikku voorust: usku, lootust ja armastust. Nii on kogu imetajate klass neist esimese — usu — esindajaks, amfiibid kehastavad lootust ja linnud armastust.» Kranichfeldi säärased «teaduslikud» avastused olid iseloomulikud üsna suurele rühmale välismaa teadlastele, kellega professori-instituudi kasvandikel tuli välismaal kokku puutuda.

Kranichfeld, professorikutsega preisi politseinik, püüdis noorte vene teadlaste elu igati kibedaks teha. Ta keelas Pirogovil ja ta kaaslastel õppetöö vaheajal Berliinist lahkuda, kuid pörkas kokku ägeda vastupanuga. See põhjustaski Kranichfeldi errulaskmise.

Kasvandik Petšorin, kes uuris Berliinis antiikaja klassikuid, oli akadeemik Graefe lemmikõpilane. Graefel omakorda olid lähemad sidemed minister Uvaroviga. Vastuseks Berliinist lahkumise keelule kirjutas Petšorin akadeemik Graefele kirja, milles ta kirjeldas tulevaste vene professorite olukorda: need olid antud mingisuguse Berliini lurjuse järelevalve alla, kes võtab endale voli spioneerida isegi kasvandike korterites. Petšorini kiri saavutas eesmärgi. Kranichfeld vallandati. Noorte teadlaste eest hoolitsemine tehti ülesandeks kindral Mansurovile, kes oli nii laisk, et ei viitsinud neid väiklase hooldamisega tülitada.

Nikolai Ivanovitš Pirogov tuli Berliini kavatsusega kriitiliselt uurida kõike uut, mida võisid talle pakkuda saksa arstiteaduse väljapaistvamad esindajad. Noorele teadlasele sai peatselt osaks pettumus. Arstiteadus, eriti kirurgia, oli Saksamaal eraldatud oma põhialustest — anatoomiast ja füsioloogiast. Anatoomia ja füsioloogia — teadused inimese keha ehitusest ja tegevusest — eksisteerisid omaette ja arstiteadus omaette.

Kuulsat saksa ja mitte ainult saksa, vaid enamikul tolle aja kirurgidel oli ebaselge kujutlus sellest, mis ootab neid ees, kui nende nuga tungib sügavamale inimese ihusse. Ühel juhul peab kirurg eemaldama kusepõiest kivi, teisel — võtma kehast välja kuuli, kolmandal — opereerima pahaloomulise kasvaja, ja iga niisuguse lõikuse puhul tegutses Pirogovi kaasaegne

kirurg nagu tihedasse metsapadrikusse äraeksinud teekäija. Ta ei tundnud inimkeha, millesse tungis tema terav lantsett. Anatoomia, mille õppimisele noor Pirogov oli juba jõudnud pühendada aastaid kestnud pingelist tööd, oli välismaiste kirurgide juures hooletusse jäetud.

Salvava sarkasmiga, inimese kannatuste pärast valutava südamega kirjeldas Nikolai Ivanovitš arstiteaduse haletsemisväärset seisukorda välismaal.

Professor Rust, üks Saksamaa tuntumaid kirurge, mitte ainult ei tundnud, vaid ei tahtnudki tunda anatoomiat. Üliõpilastele kord loengul ühe operatsiooni käiku kirjeldades ütles Rust sügavamõtteliselt:

«Olen unustanud, kuidas neid kahte põialuud seal nimetatakse: üks on nagu rusikas kumer, teine liigese kohalt nõgus. Niisiis, nende kahe luu küljest võetaksegi põia eesmine osa ära.»

Kirurgiaprofessor ei teadnud isegi luude nimetust, mille varal ta õpetas üliõpilasi operatsioone teostama.

Teine niisama kuulus saksa kirurg Graefe tuli lõikusele anatoomi saatel. Sellal kui tema opereeris, ütles kõrvalseisev anatoom talle ette, kuhu tuleb nuga suunata, et hoiduda eluliselt tähtsat veresoont või elundit vigastamast.

Graefe küsis anatoomilt ühtepuhku: «Ega siit ei lähe arteri tüvi või haru?»

Pime kõnnib kuristiku serval ega tea, missugune oht teda igal sammul varitseb. Väär liigutus — ja ta lendab, pea ees, alla: see on hukkumine. Kuid pime riskib iseenda eluga, kirurg aga end tema hoolde usaldanud inimese eluga. Kui haige teaks, et professor oma võhikluse tõttu võib iga hetk suurt veresoont vigastada, et iga hetk võib kirurgi vea tõttu veri arterist joana purskama hakata ja surm oma irevil hambaid näidata, ei usaldaks ta iialgi oma elu võhiku kätte.

Anatoom-teejuht, kes talutab kinniseotud silmadega, kuid nuga käes hoidvat kirurgi, teejuht, kes aitab kirurgil inimese keha kallal tegutseda — see on tsiviliseeritud Euroopa ülistatud teaduse sümbol.

Nikolai Ivanovitš Pirogov käis ühest kliinikust teise, ühe kuulsuse juurest teise juurde ja kõikjal leidis ta eest kisendava võhikluse.

Näiteks professor Diffenbach, teda peetakse plastilise kirurgia alal meistriks. Ta opereerib songa ja keegi hoiatab teda, et on olemas oht vigastada noaga pindmist ülakõhuarterit, kuid härra professor tõrjub kutsumatud nõuandjad kõrvale ja hüüab südametäiega: «Teie arter on tühine väljamõeldis, kimäär, unistus, — seda ei ole siin olemas.»

Kui palju inimesi on saatnud hauda see ülakõhuarteri olemasolu eitaja, vähe lugupidamist vääriv professor!

Lugu polnud parem ka sisehaiguste ravimisega tegelevate saksa arstide-terapeutide õpingutega anatoomia, füsioloogia ja patoloogia alal.

Professorid-terapeutid ei lahanud laipu ega pidanud oma kohuseks viibida lahkamise juures. Muide, kui niisugune professor olekski tulnud lahkamisele, poleks ta midagi aru saanud, sest inimese haige organismi ja haigete elundite anatoomia (patoloogiline anatoomia) olid talle tundmatuks maaks.

Arst ravib maohaigust. Kuid ravi ei anna haigele inimesele abi, ta tunneb end järjest halvemini. Arst kaotab haige — inimese sureb. Iga niisugune juhtum on arsti südamele haavaks, mis kaua ei taha paraneda. Selleks, et tragöödia ei korduks, on vaja juhtunust õppust võtta. Miks inimene suri? See mõte ei anna arstile rahu. Kui arst on juurdleva mõistusega, siis peab ta anatoomikumi minema, seal surnu lahkama ja katsuma leida vastust üleskerkinud küsimusele, miks see inimene suri. Koos teiste meditsiiniharudega aitab patoloogiline anatoomia arstil mõistatuse lahendada.

Haige elund erineb tervest elundist. Surnud inimese sise-elundeid uurides veendub arst oma häbiks, et tema diagnoos — maohaigus — ja järelikult ka ravi oli ekslik. Ta ravis haiget magu, kuid lahkamisel selgus, et surnu magu ei erinenud milligagi terve inimese maost. See-eest leidis arst maksas klassikalise pildi haigusest tabatud elundist. Saksa terapeutid ei tundnud patoloogilist anatoomiat ja sarnanesid selles oma ametivendadega kirurgia alal: need ei tahtnud samuti tunda ei anatoomiat ega patoloogilist anatoomiat.

Oma suurepärasest «Vana arsti päevikus» naeris Nikolai Ivanovitš Pirogov kurjalt välja neid hädateadlasi, kellega tal tuli kokku puutuda Saksamaal ja hiljem ka teistes Lääne-Euroopa riikides.

«Kord nägin,» kirjutas Pirogov, «laipa lahkava üliõpilase käes suurepärasest näidist kopsuarteri aneurüsmist, mis muide oli laiba seest halvasti välja prepareeritud; ma juhtisin üliõpilase tähelepanu haruldasele juhtumile ja soovitasin talle esitada preparaat teraapiaprofessor Hornile, kelle kliinikus aneurüsmi all kannatanud inimene enne surma oli viibinud.

«Või siis meie Horn siit midagi aru saab!» vastas üliõpilane naiivselt.»

Kombed, mis valitsesid Berliini kliinikutes, mille eesotsas seisid suured saksa teadlased, olid Nikolai Ivanovitš Pirogovile väga vastumeelt. Igal sammul võis kohata šarlatane. Kui palju ütleb kas või üks rohketest näidetest, mis Pirogov on esitanud välismaistel teadlastel südametunnistuse puudumise kohta!

Professor Rusti kliinik. Poole tunni pärast peab algama professori loeng. Tava kohaselt tulevad šefi abilised enne loengu

algust tema kabinetti. Nad esitavad andmeid uute haigete kohta, teatavad, mida nad arstliku läbivaatuse teel on jõudnud teada saada.

Loeng algab, haiged tuuakse üliõpilastele demonstreerimiseks kohale ja kõigi juuresolijate üllatuseks määrab professor upsaka kergusega kindlaks haiguse diagnoosi just nagu üksnes väliste tunnuste järgi. Kellelegi ei tule ju pähe, et Rust on juba aegsasti oma abilistelt kõik teada saanud. Nii luuakse legend mõne saksa kuulsuse geniaalsusest. Kuid sellel ebaväärikal teel juhtub vahel ka häbiväärseid sissekukkumisi. Siis näitab professor end oma õpilaste ees rumalas ja naeruväärses valguses.

Kord teatas professor Rusti abiline temale, et kliinikusse on tulnud kaks uut haiget. Ühel oli rangluu murd, teisel õlavarre halvatus pikselöögi tagajärjel. Mõlemad haiged toodi loengu ajaks auditooriumi. Rust, madalat kasvu, pundunud tumepunase näoga, rohelistest kalevist nokkmütsi alt väljatungivate sassis hallide juustega vanamees, liikus kepile toetudes haigete poole.

«Mis see on?» küsis Rust praktikandilt ja näitas kepiga ühele haigele, kes toetas terve käega haige kää küünarnukki.

Praktikant astus haige juurde ja tahtis juba läbivaatamisele asuda.

«Pole siin vaja uurida!» hüüdis Rust. «Siin võib juba kaugelt, esimesest pilgust täpselt kindlaks teha, milles asi on.»

Kõik pingutasid tähelepanu, kuulasid ja vaatasid. Professor libistas üle auditooriumi tähendusriikka pilgu (tuletas meelde, mida abiline oli talle haige kohta teatanud) ja lausus kõrgilt:

«Vaadake keha asendit: pikemalt mõtlemata võib öelda, et see on rangluu murd.»

Sel hetkel astus professori juurde tema abiline ja sosistas talle midagi kõrva sisse. Professor hakkas mõttetult silmi pööritama, taipas äkki ja lisas:

«Jah... see tähendab, vaadake, härrased, see on too teine haige, see aga on pikselöögist halvatud.» Auditooriumis oli kuulda tagasihoidud naeru.

Niisuguseid häbiväärseid märgist möödalaskmisi juhtus Rustil võrdlemisi harva, tema oraakliväljendused aga, mis nagu oleksid määranud haiguse kindlaks üksnes väliste tunnuste järgi, jätsid üliõpilastesse sügava mulje.

Üheks suuremaks hospitaliks Berliinis oli Charité, mis tõlkes tähendab «halastus». Rusti kirurgiakliinik asus Charité hospitali juures. Kord läks Rusti õpilane Diefenbach oma šefiga tülli ja nimetas Charité'd hauaks. Ja tal oli õigus.

«Kogu meie sealviibimise ajal,» tõendas Pirogov, «oli Charité hospitaligangreeni ja mädase nakkuse reservuaariks.»

Et hospitalinakkust ära hoida, põletati selles Berliini peahospitalis pärast lõikust haavu keskaegsel viisil — hõõguva rauaga.

Haigete karjumine ja oigamine pani Charité seinad võppuma. Põletatava inimliha kibe suits täitis lõikustuba. Ja saksa teadlaste kinnituse järgi oli see kõige eeskujulikum kliinik Saksamaal. Nikolai Ivanovitš Pirogovile jäid eluks ajaks meelde vapustavad pildid kirurgilisest ravist Berliinis.

Pika otsimise järel leidis noor vene kirurg Berliinis siiski ühe teadlase, kellega tal olid ühised teaduslikud huvid.

«Juba esimesest kohtumisest peale hakkasime professor Schlemmiga teineteist armastama. Ta nägi minus välismaalast, kes teadis palju anatoomia sellest osast, millega tema oli vähe tegelnud. Ta kiitis väga minu töid. Schlemm oli mitte ainult suurepärane tehnik anatoomia alal, vaid ka opereeris laipu väga hästi.»

Pikki tunde töötas Nikolai Ivanovitš koos Schlemmiga Berliini anatoomikumi vanadusest lagunevas hoones. Rahulik, alati heatahtlik Schlemm hakkas sügavalt armastama andekat vene kirurgi, kes erinevalt saksa kirurgia hiilgetähtedest anatoomiat ja füsioloogiat uurides otsis ja leidis vastuseid sellele, kuidas ravida haiget inimest.

Kirjeldataval ajajärgul oli kirurgiline operatsioon piinarikas nii haigele kui ka arstile. Valutuks tegevaid vahendeid tol ajal ei olnud. Neist ei osatud unistadagi. Suur vene kirjanik L. N. Tolstoi oma surematuse teoses «Sõda ja rahu» näitab kirurgi tööd sel ajajärgul, mil Pirogov arstiteadust õppis.

«... Telkide ümber, enam kui kahe tiinu suurusel metsasel maa-alal lamas, istus ja seisis verega kaetud mehi mitmesuguseis riideis... Telkidest kuuldus kord valjusid, vihaseid kisenusi, kord haledaid oigeid...»

Telgis oli kolm lauda. Kaks olid kinni, kolmandale pandi vürst Andrei. Mõneks ajaks jäeti ta üksi, ja tahtmatult nägi ta, mida tehti kahel teisel laual. Lähemal laual istus tatarlane, tema kõrvale visatud mundri järgi otsustades arvatavasti kasakas. Neli soldatit hoidsid teda kinni. Prillidega arst teostas mingit lõikust tema pruuni lihaselise selja kallal.

«Uhh, uhh, uhh!...» otsekui rõhkis tatarlane, tõstis äkki oma tumeda laiade põsenukkidega ning nõsuninaga näo üles, ajas valged hambad paljaks ja hakkas rabelema, end lahti kiskuma ning vingus seejuures jäbilõikavalt, pikalt. Teisel laual, mille ümber tungles palju inimesi, lamas selili suur, tüse mees, pea tahapoole heidetud. Mitu velskrit rõhus selle mehe rinnale, et teda kinni hoida... Mees nuuksus kramplikult ja hingeldades. Kaks arsti — teine neist oli kahvatu ja värises — toimetasid vaikides midagi selle mehe jala kallal...»

Sel süngel ajajärgul tuli kiire, peaaegu äkiline surm sageli mitte haiguse, vaid talumatu valu tagajärjel kirurgilise lõikuse puhul.

Prantsuse kirurg Velpeau ütles: «Valuta opereerimine on teostamatu unistus, millest ei tohi mõteldagi; lõikeriist ja valu on haige arusaamas kaks lahutamatu asja.»

Loomulikuks vahendiks võitluses valu vastu, vahendiks, mis natukenegi suutis lõikusele määratud inimese kannatusi kergendada, oli kiirus, millega kirurg lõikusi teostas. Mõned saksa kirurgid, kelle tööd Nikolai Ivanovitš Pirogov oli jälginud, püüdsid hiljem oma haigeid võimalikult kiiresti opereerida. Kuid operatsiooni kiirus olenes paljudest tingimustest. Oli vaja omada laitmatut opereerimistehnikat, osavat kirurgikätt ja eelkõige teaduslikke teadmisi opereeritava piirkonna elundite ja kudede anatoomilise asendi kohta. Viimast tingimust ei suutnud enamik saksa kirurge täita. Me teame juba, et anatoomia oli neile seitsme pitsoriga suletud mõistatuseks. Haruldaseks erandiks sellest reeglist oli kirurg Langenbeck.

Nikolai Ivanovitš kirjutas, kuidas atleetilise kehaehitusega Langenbeck, sõna otseses mõttes hiiglane, kord «...üllatas üht inglise kirurgi Prantsuse kampaania ajal. See Albioni poeg ei tahtnud kuidagi uskuda, et Langenbeck eemaldab õlavarre liigesest omal meetodil ainult kolme minutiga. Pärast üht lahingut tuli paras juhus. Haavatud prantslane pandi toolile istuma. Inglise hakkas valmistuma vaatamiseks ja prille ette seadma. Sel hetkel lendas miski pealtvaataja nina eest mööda ja lõi tal prillid käest; see miski oli õlavars, mille Langenbeck oli juba eemaldanud ja uskmatu Tooma pihta virutanud».

Langenbecki töös oli palju, millega iseseisvalt mõtleb Pirogov ei nõustunud. Eriti ei meeldinud talle Langenbecki poolt leiutatud keerulised kirurgilised instrumendid. Kuid mõned tema tehnilised võtted väärivad tähelepanu. Näiteks õpetas Langenbeck, et operatsioonide puhul tuleb hoiduda nuga või saagi käega surumast:

«Tõelise kirurgi käes peab nuga olema nagu viiulipoogen. Siin pole vaja surumist, vaid tõmbamist.»

«Langenbeck õpetas mind,» kirjutas Pirogov, «nuga mitte täie peo või rusikaga hoidma, seda mitte suruma, vaid nagu viiulipoognat üle lahtilõigatava koe tõmbama.»

Otsides terahaaval kõike, mis võiks talle kasulik olla, suhtus Pirogov ka Langenbecki töödese suure tähelepanuga.

Kuid niisuguseid nagu Langenbeck oli vähe; enamik saksa kirurge sarnanes professor Textoriga, kellel aeglane tegutsemine operatsiooni puhul oli põhimõtteks. Tema auditoorium oli tihti kohutavate vaatamängude tunnistajaks. Haige lamab lõikuslaual, tal tuleb amputeerida reis. Ruttamata võtab professor noa, torkab selle pikkamisi nahasse ja siis sügavamale reielihastesse. Seejärel võtab professor käe noa küljest ära ning jätab noa inimese elava ihu sisse. Ise aga hakkab kuulajatele selgitama, mis

suuna ta kavatseb noale anda. Professor peab loengut aeglaselt, iga oma sõna üle mõnu tundes, haige aga kannatab ihusse torgatud noa pärast piinavat valu. Lõikus jätkub. Professor lõikab justkui mõõdu järgi reie nahast ühe lapi. Sellele järgneb uus seletus üliõpilastele teise nahalapi lõikamisest. Haige püüab tugevate velskrite käest lahti rabelda, ta ei jõua enam valu välja kannatada, ta nõretab verest. Professor aga kinnitab üliõpilastele mitu korda järjest:

«Nii peab lõikama . . . Nii peab lõikama . . .»

Nikolai Ivanovitš Pirogov ütles niisuguste südametute saksa kirurgide kohta raevuga:

«Ja seda kõike tehti anesteseerimata (tuimastamata), teaduse märtrite või õigemini totra doktrinäärsuse¹ märtrite kisa ja karjete saatel. Mis minusse puutub, siis on minu temperament ja kauaaegselt laipadel harjutamisest omandatud kindel käsi mulle selle õela, põhimõttest tingitud aegluse tõeliselt vastikuks teinud.»

Et saavutada veelgi kindlamat kätt ja kirurgilisi lõikusi eksimatult teha, töötab Pirogov väsimatult aasta aasta järel anatoomikumis nii Moskvas kui ka Tartus ja siin, Berliinis.

Välismaal viibimise aeg jõudis lõpule. Tuli kodumaale tagasi sõita ning Vene ülikoolis professorina teaduslikule ja pedagoogilisele tööle asuda. 1835. aasta algul saabus Peterburist minister Uvarovi järelepärimine: missugusesse ülikooli soovib iga välismaale saadetu kateedrit saada.

Pirogov vastas pikemalt mõtlemata: Moskva ülikooli. Ja samas kirjutas ta emale kirja ning palus hoolitseda korteri ja kõige muu eest, mis on seoses tema kojutulemisega.

Kaks päeva enne Berliinist ärasõitu ei tundnud Nikolai Ivanovitš end kuigi hästi, kuid ta ei tahtnud kodumaale sõitu edasi lükata.

Pirogov ja ta sõber Kotelnikov läksid postijaama, kust sõitis postitõld Königsbergi ja Meemeli.

Nikolai Ivanovitši tervis läks tund-tunnilt üha halvemaks. Ta arvas, et saab teel oma haigestumisest jagu, kuid asi kujunes teisiti. Tõlla kuumas umbses õhus hakkas tal üsna halb. Esimene öö reisil möödus uneta. Pea valutab järjest tugevamini, janu piinas. Teine öö oli veel raskem. Järgmisel hommikul aga ei olnud Pirogov enam suuteline reisi jätkama. Ühes väikeses Saksa linnakeses tõsteti haige tõllast maha. Kõik reisijad tõendasid, et Nikolai Ivanovitš tõepoolest oli haigestunud teekonna kestel. See oli vajalik selleks, et pilet ei kaotaks maksvust. Kotelnikov ei jättnud seltsimeest üksinda, vaid jäi koos Pirogoviga maha.

¹ Doktrinäär — inimene, kes peab kangekaelselt kinni tema poolt omaksvõetud teooriast, isegi siis, kui see on vastuolus tegelikkusega.

Postijaamas, kus kaks vene noormeest peatusid, pandi haige voodisse. Nikolai Ivanovitš palus, et talle antaks ruttu teed. Tee-kann toodi. Pirogov kallas endale kiiruga tassitäie ja tõstis selle ahnelt suu juurde. Ent ta ei olnud jõudnud poolt tassigi ära juua, kui tundis iiveldust ja õige vastikut maitset suus.

Tee asemel oli Pirogovile toodud mingit ravijooki mitmesugustest rohttaimedest, mida Saksamaal tuntakse apteegitee nime all.

Postijaama perenaine polnud kogu oma elu jooksul kordagi reisijatele tõelist teed pakkunud. Maitse järgi otsustades koosnes apteegitee kuivatatud kummeli, kuslapuu, pärnaõite, lagritsajuure ja muude taimede segust. Tahtes anda haigele tema poolt nõutud teed, saatis perenaine viivitamatult poodi, ent ka seal ei leidunud seda. Tuli rahulduda sooja limonaadiga.

Pärast kahte uneta ööd vajus Nikolai Ivanovitš viimaks ometi sügavasse unne. Uni kosutas teda niivõrd, et tema ja ta ustav sõber Kotelnikov võisid juba järgmise postitõllaga teekonda jät-kata.

Pärast lühikest puhkust Meemelis palgati küüdimees kuni Riiani. Sellele küüdimehele anti viimane raha. Teel jäi Pirogov uuesti haigeks — nii päeval kui ööl piinas teda kuiv, talumatu kõha.

Lohutus töös

Riias peatuti Daugava jõe taga sissesõiduhoovis. Siin jäi Nikolai Ivanovitš lõplikult maha. Oma päevikus jutustab Pirogov olukorrast, millesse ta kodumaale jõudmisel sattus.

«Tundsin, et edasi sõita ma ei suuda, sealjuures aga oli nii minul kui ka Kotelnikovil raha otsas, otsas viimase kopikani. Nagu teada, ei arvesta noorus ettenägematuid asjaolusid, või kui arvestab, siis ainult sõnades. Kuid Riias elas Tartu ülikooli kuraator, kes oli ühtlasi Baltimaade kindralkuberner. Kirjutasin talle kirja ja saatsin selle kirja ära Kotelnikovi endaga. Ei mäleta, mida ma kirjutasin, kuid tulemuste järgi otsustades ajasin vist midagi õige ränka kokku. Ei möödunud tundigi, kui kindralkubeneri poolt minu juurde lendas meditsiini-inspektor doktor Levi, kellel oli kästud minu olukorra kergendamiseks otsekohe kõik abinõud tarvitusele võtta.»

Doktor Levi andis Kotelnikovile raha edasilükkamatute vajaduste rahuldamiseks ja läks viivitamatult tõlda tooma, et viia Nikolai Ivanovitš suurde linnalähedasse sõjaväehospidali.

Hospidalis paigutati Pirogov eraldi ruumi, avarasse, valgesse, õhurikkasse tuppa. Tulid arstid, velskrid ja sanitarid. Igaüks neist tahtis noorele kirurgile kuidagi kasulik olla.

«Kui ma oleksin tahtnud, siis, arvan, oleks mulle kirjutatud välja kas või sada niisugust retsepti, mis polnud ette nähtud hospidali kataloogis. Kuid ma palusin ainult, et mind rahule jäetaks ja antaks piinava kuiva kõha vastu midagi rahustavat, näiteks mandlipiima ja kirssloorberivett.»

Mis haigust Pirogov Riias põdes? Sellele küsimusele oli temal endalgi raske vastata. Kuiv kramplik kõha, palaviku puudumine, see tähendab võrdlemisi madal temperatuur, suur nõrkus, täielik isutus — vastikus toidu ja joogi vastu, unepuudus öösel mitu nädalat järjest, — niisugused olid Pirogovi haiguse tundemärgid. See haigus kestis ligi kaks kuud. Kergendus algas sellega, et kõha muutus pehmemaks, jalgadesse löid tugevad

valud, isu piima järele hakkas kohutavalt kasvama ja jõudis selleni, et Nikolai Ivanovitš tõusis öö jooksul mitu korda üles ja jõi piima. Normis ettenähtud piimast ei jätkunud ammugi enam ja arstid, sanitarid ning velskrid hakkasid Pirogovi piimaga varustama.

Pirogovi haigusest kanti ette minister Uvarovile Peterburis. Kõrgel kohal olev tšinovnik veenis tsaari, et see annaks talle õiguse määrata välismaalt tagasitulevad noored professorid vakantsetele ülikoolikateedritele oma äranägemise järgi. See oli ülikoolide ammuaegsete privileegide rikkumine, sest ülikoolid valisid ise teadlasi vakantsetele kateedritele. Nikolai I-st polnud vaja kaua veenda, kui tuli kellegi õigusi rikkuda. Uvarovile anti võimalus määrata omal tahtel kateedritele need, keda ta soovis. Moskvalase Pirogovi asemel määras Uvarov Moskvasse kirurgia-kateedrile Fjodor Inozemtsevi, kellele taotlesid seda kateedrit keegi daam ning tema mees, kõrge aukandja. Uvarov rahuldus taotluse meelsasti. Haigusest vaevalt paranenud, ei teadnud Pirogov sellest midagi.

Pirogovi haiguse ajal teostas haigele mõningaid raviprotseidure üks Riia habemeajaja, oma ala meister.

Kord, kui Pirogov oli juba paranemas, tuli see habemeajaja hospitali ja palus Nikolai Ivanovitši täita talle antud lubadus.

«Mis lubadus?» küsis Pirogov imestusega.

«Härra doktor, te lubasite mulle nina teha...»

«Nojah, mis siis ikka! Kui lubasin, siis tuleb täita.»

Habemeajajal ei olnud tõepoolest nina peas, kuid ta marmorilise otsaesine töötas osavates kätes muutuda suurepäraseks ninaks.

Keeruline plastiline operatsioon — nina valmistamine otsaesise nahast, niinimetatud rinoplastika — õnnestus väga hästi. Pirogovi käte alt tuli Riia habemeajaja rõõmuks suurepärase nina. Pirogovil säilis kaua portree sellest esimesest ning kõige paremini õnnestunud ninast.

Nende väheste päevade jooksul, mil paranev Pirogov Riias viibis, tõusis kirurgilise praktika tase tunduvalt. Noore kirurgi hämmastavalt meisterlikke löikusi vaatas peaaegu kõik Riia arstid. Nikolai Ivanovitš eemaldas põiekive ja löikas välja kasvajaid; üks kasvajalõikus tekitas Riias sensatsiooni.

See oli kirurgilises praktikas haruldane juhtum: Peaaegu kogu Riia tundis üht naist, kes kannatas kasvaja all. Koletislikult rasvunud naisel oli tuhara piirkonnas tohutu suur mitmejärguline kasvaja. Kohalikud arstid kartsid nii tõsist lõikust ette võtta. Arste hirmutas kõhukelme vigastamise oht, kasvajaga liitunud siseelundite vigastamise oht, oht, et haige võib lõikuse ajal surra.

Pirogov võttis julgesti lõikuse ette ja teostas selle hiilgavalt. Peaaegu pool kasvajast, mis oli tubli kõrvitsa suurune, tuli välja

tuua haige vaagnast. Määratu suur sügav haav paranes ära veel enne, kui Nikolai Ivanovitš Riiasst lahkus.

Sõjaväehospitali ja Riia linna arstid palusid Pirogovi, et ta peaks neile loenguid kirurgilise anatoomia ja operatiivse kirurgia alal. Nikolai Ivanovitš nõustus. Loengutel oli suur menu. Üks hospitali vanemate arstide huilgast, kes olid lõpetanud õppekursuse Saksamaal, ütles kõigi Riia arstide, Pirogovi loengute kuulajate nimel:

«Te õpetasite meile seda, mida ei teadnud isegi meie õpetajad.»

Pirogov polnud tol ajal veel kahekümne viie aastanegi. Pärast ligi neli kuud kestnud Riias-viibimist sõitis ta 1835. aasta septembris Tartu kaudu Peterburi. Selle aja jooksul oli ta võitnud endale palju sõpru. Nikolai Ivanovitš kirjutas ühe kohta neist:

«Mu lõpmatu hea doktor Levi, kes oli kogu minu Riias-viibimise kestel minu kaitsevaimuks, ei tahtnud nüüdki mind ilma sooja riidetusega teele lubada; õhtud olid juba üsna vilud ja ta tõi mulle oma pesukarunahkse kasuka, mis oli küll vana, kuid nägi veel küllalt korralik välja, nii et teda võis pealinnaski kanda, ja nõudis minult, et ma selle tingimata vastu võtaksin ja teda selle tagasisaatmisega Peterburist ei solvaks.

Mind veendes ägestus Levi ja jooksis mulle nii ettevaatamatult mööda tuba järele, et ta jalg jäi millegi taha kinni ja ta kukkus täies pikkuses minu ette maha. See oli kuidagi naljakas ja ka liigutav, ma ruttasin teda üles tõstma, kaelustasin ning suudlesin teda, ja me lahkusime teineteisest pisarsilmil.»

Tartu on Riiasst käe ulatuses. Nikolai Ivanovitš ei jõudnud veel teekonnaga harjuda, kui juba ilmusid nähtavale linna majad, Toomemägi ja Emajõe hõbedane lint selle all.

Pirogov peatus vana sõbra, prosektori abi Schulzi juures, kes oli teda loomadega katsetamise puhul alati assisteerinud. Kohe pärast saabumist läks Nikolai Ivanovitš Moyerite, armsa Jekaterina Afanasjevna poole.

Ei tarvitse öelda, et Moyerite juures võeti Pirogov avasüli vastu. Algasid pärimised tervise järele, elu kohta välismaal. Äkki kuuleb Nikolai Ivanovitš Jekaterina Afanasjevna põlastavat hüüatust:

«Näete, missugune teie Inozemtsev on! Seal on teie südamesõber!»

«Ta pole kunagi mu sõber olnud, meil on liiga erinevad iseloomud ja vaated elule,» vastas Nikolai Ivanovitš ja imestas, miks Jekaterina Afanasjevna alustas juttu Inozemtsevist.

«Kuid ma siiski ei oodanud Fjodor Ivanovitšilt niisugust reetmist,» ei jäänud Jekaterina Afanasjevna rahule.

«Mida ta siis nii kurja on teinud?» küsis Pirogov.

«Kas te polegi veel kuulnud? Ta löi ju teilt üle kirurgia-
kateedri Moskva ülikoolis.»

Seda vapustavat uudist kuuldes Nikolai Ivanovitš kahvatas,
ei lausunud ainustki sõna, suudles Protassova kätt ja lahkus.

Pirogov katsus endale selgeks teha, mis siis oli juhtunud ja
millist osa kõiges selles oli etendanud Inozemtsev.

«Tema oli siis määratud selleks, kes pidi purustama minu
unistused ja minult, mu vaeselt emalt ja vaestelt õdedelt
röövima esimese õnne elus! Kui palju õnne pakkus neile ja mulle
mõtlemine sellest päevast, mil ma tulen viimaks nende juurde,
et elada koos nendega ja tasuda neile nende hoolitsused mu raske
orvupõlve ja vaesuse ajal! Ja äkki on kõik lootused, kõik õnne-
unelmad, kõik nurja läinud!

Ent milles on siis Inozemtsev süüdi?

Aga kas ta siis ei teadnud minu kavatsusi ja lootusi? Kas ta
polnud minult kuulnud, et vanake ema ja kaks õde mind kärsi-
tult Moskvasse ootavad? Kas talle polnud teada, mida ma Peter-
burist Berliini saadetud küsimusele vastasin? Tahan teenistus-
koha saada Moskvast.»

Möödus üks päev. Pirogov sai kokku oma vana sõbra Ivan
Filippovitš Moyeriga. Professor püüdis Nikolai Ivanovitši rahus-
tada.

«Ülemus otsustas, tema näeb paremini, mida on vaja teha...
Moskva ülikooli kuraator krahv Stroganov nõudis minister Uva-
rovilt Inozemtsevit ja talle anti Inozemtsev.»

Pirogov istus Moyeri kabinetis. Ivan Filippovitš istus tema
vastas nahktugitoolis. Ta oli märgatavalt vananenud. Pirogovi
äraoleku ajal oli professor Moyer valitud ülikooli rektoriks ja ta
pühendas järjest vähem aega kirurgiakateedri. Moyer tahtis, et
Pirogov asendaks teda kirurgiaprofessori kohal Tartus. See oli
tema salajane soov, Nikolai Ivanovitš ei tohtinud loomulikult
sellest esialgu midagi teada. Ivan Filippovitš kuulas Pirogovi
tähelepanelikult.

«Inozemtsev tahtis elada Moskvast ja, kuna ta oli loomult
meeldiv inimene, õnnestus tal oma eesmärgi saavutamiseks abi-
nõusid leida. Kas ei nõudnud südametunnistus ja aukohus seltsi-
mehelt, et ta ettepanekust loobuks, kui teisel oli sellele ettepane-
kule palju rohkem õigust kui temal?»

Kuid asi ei seisnud ainuüksi Inozemtsevis. Nikolai Ivanovitš
mõistis väga hästi, et temale osaks saanud ülekohus oli võima-
lik ainult sel süngel ajajärgul, mil ta elas. Kõik need hiilgused
Stroganovid ja Uvarovid tegid oma asutustes, mida tahtsid, just-
kui oleksid need nende pärusmõisad. Pirogovi ääretu kodumaa
territooriumil valitses kõikjal toores vägivald.

«Milline hoolitsus ülemuse poolt!» ütles Pirogov. «Ta ise
valib, ise määrab inimese, ise saab temalt teada, et ta tahab töö-

tada just selles ülikoolis, kus ta on hariduse saanud ja kus ta leiti olevat vääriline edasiseks täiustamiseks, — ja siis, niipea kui juhtub häda, haigus, ta unustatakse ja rutatakse teda teisega asendama! Jah, see teine hakkas meeldima, tal oli õnn tema hiilgusele meeldida; aga kes teab, kas mina oleksin veel meeldinud? Võib-olla oleks võinud juhtuda hullematki: kui ma oleksingi terve olnud ja Peterburi saabunud, oleks võimukas krahv võinud mu seltsimeest mulle eelistada. Kõikjal valitseb omavoli, lohutust pole kuskilt leida...» Pirogovi hääles kõlasid kibedus ja pettumus.

«Üks vaatus elulaval on lõppenud, eesriie on langenud. Puhkame läbielatud erutusest ja jääme kannatlikult ootama järgmist.»

Kuid Nikolai Ivanovitš ei kurvastanud kaua. Niisugused aktiivsed iseloomud nagu Pirogov leiavad elupettumustele kiiresti lohutust töös. Nikolai Ivanovitš hakkas töötama Moyeri kliinikus.

Ivan Filippovitš peaaegu ei käinudki oma kliinikus, tal oli küllalt tegemist ülikooli nõukogus. Ülikooli rektori amet oli äärmiselt ebameeldiv: tuli selgitada saksa üliõpilaste-korporantide skandaalseid vempe. Moyer oli õiglane inimene ja korporandid said temalt oma mürgeldamiste pärast rängalt karistada. Vihale aetud untsantsakad läksid niikaugele, et virutasid kord telliskivi Moyeri korteri aknast sisse ja hirmutasid tugevasti Jekaterina Afanasjevnat.

Ivan Filippovitš ootas kärsitult aega, millal tal saab teenitud 25 aastat, nii et ta võib hakata saama akadeemilist pensiooni ja sõita Tartust ära oma mõisa Orjoli kubermangus.

Nikolai Ivanovitš Pirogovist sai Moyeri kliinikus juhtiv kirurg. Sel ajal lamasid kliinikus teiste haigete hulgas neli patsienti, kelle saatuse võis otsustada ainult kogenud kirurg. Moyer peaaegu ei teinud lõikusi ja Nikolai Ivanovitšil tuli nende haigete ravi enda peale võtta. Ühel neist, umbes kolmeteistkümne-aastasel poisil, olid põiekivid, mida lapse juures peeti haruldaseks nähtuseks. Teisel haigel oli pahaloomuline kasvaja — sarkoom — haaranud kogu nina-neeluõõne. Kolmandal oli lõuaaluse näärme kasvaja, neljandal aga oli pärast tugevat põletust arenenud küünarvarre kuiv gangreen.

Koos Pirogoviga Berliinis olnud Strauch, kes oli enne Nikolai Ivanovitši Tartu tagasi jõudnud, jutustas vaimustusega kõigile, et Saksamaa pealinnas polnud kedagi, kes laipade juures tehtud lõikuste alal oleks olnud võrdne vene kirurgiga. Nii oli laipade puhul, aga kuidas tuleb noor kirurg toime elava inimese operatsiooniga?

Sel päeval kogunes lõikustuppa palju pealtvaatajaid — kohalikke arste, üliõpilasi ja ülikooli professoreid. Kõik nad tulid vaa-

tama, kui osavalt Pirogov teeb litotoomiat — põiekivide kõrvaldamise operatsiooni.

Nikolai Ivanovitš tuli lõikustuppa. Ta oli keskendunud ja sõnakehv. Kohalviibivaile kirurgidele oli uudiseks assistendile tehtud korraldus hoida sõrmede vahel valmis vajalikud kirurgilised instrumendid selles järjekorras, nagu kirurgil neid operatsiooni käigus tarvis läheb.

Paljud pealtvaatajad tõmbasid ettenägelikult kella taskust välja, et kindlaks teha, kui kaua operatsioon kestab.

Nikolai Ivanovitš astus haige poisi juurde ja ütles talle lahkelt ning veenvalt:

«Haigus on sind kaua piinanud. Kannata ainult kaks minutit, ja ma ajan su haiguse minema, nii et ta enam kunagi su juurde tagasi ei tule. Ma loodan, et need härrased, kes on tulnud meid vaatama, ei kuule sinult ühtegi häält. Mõttele millestki meeldivast, mina aga teen sind selle ajaga terveks.»

Sekundiosuti ei olnud jõudnud kaht ringigi teha, kui operatsioon oli lõpetatud.

Kirurg, pöördudes nii poisi kui ka pealtvaatajate poole, lausus ilmse heameelega:

«Ongi kõik! Enam me poissi ei piina.»

Operatsiooni juures viibinud Moyer oli üllatatud kiirusest, millega see läbi viidi. Moyeril endal kulus niisuguseks lõikuseks pool tundi ja rohkemgi.

«Kaks minutit . . . isegi vähem kui kaks minutit. See on imekspandav!» kuuldus igalt poolt.

Pirogov soovis lapsele head und ja lubas teda vaatama tulla, niipea kui operatsioonidest vabaneb.

Niisama hiilgavalt möödus ka teine operatsioon — kasvaja eemaldamine nina-neeluõõnest. Ninasse tehtud suure lõike kaudu kõrvaldati kogu kasvaja ühes luudega — ninakarbikutega ja ülalõuaurke seinaga.

Pärast Pirogovi Tartusse-tulekut elustus kirurgiakliinik. Kõik sissetulevad haiged läksid noore vene kirurgi osavaisse ja ettevaatlikesse kättesse.

Kord kutsus Moyer Nikolai Ivanovitši enda juurde kabinetti. Tavaliselt heatahtlik Ivan Filippovitš oli seekord armastusväärse kehasus. Ta võttis Pirogovil käe alt kinni ja pani ta istuma suurele nahkdiivanile enda kõrvale.

«Mu kallis Nikolai Ivanovitš,» ütles Moyer. «Kas te ei tahaks asuda kirurgiakateedrile Tartus?»

Pirogov jahmus. Moyeri ettepanek rabas teda väga.

«Kuidas see saab võimalik olla? Siin on ju üksainus kirurgiakateeder ja seda juhatate teie!»

«Ma tahan ainult teada, kas teie soovite,» kordas Moyer oma küsimust. «Mis minusse puutub, siis olen oma eluajal küllalt

tööd teinud, on juba aeg puhkama minna. Teile aga võin ma oma kateedri rahuliku südamega üle anda.»

«Mis siis ikka, Ivan Filippovitš,» lausus Pirogov tõsiselt. «Moskva kateeder on mulle juba kadunud. Nüüd on mul ükskõik, kus ma professoriks saan.»

«Sel juhul teen juba täna teie kohta ettepaneku meditsiinilisele fakulteedile ja teatan viivitamata ministrile; kui saame temalt nõusoleku, läheb ettepanek meie ülikooli nõukogusse. Jääge esialgu siia Tartu, hiljem aga sõitke Peterburi lõplikku otsust ootama.»

Meditsiinilise fakulteedi poolt võeti Moyeri ettepanek ühel häälel vastu. Pirogov valiti erakorraliseks kirurgiaprofessoriks. Ei lasknud end kaua oodata ka teade, et minister Uvarovil pole midagi Pirogovi valimise vastu Tartu ülikooli kirurgia-kateedritele.

Moyeri nõuandel valmistus Nikolai Ivanovitš sõiduks Peterburi, et end seal ministrile esitleda ja oodata ülikooli nõukogu lõplikku otsust kirurgiaprofessoriks valimise kohta.

Oli hea saanitee, kui Pirogov alustas sõitu Tartust Peterburi. Kaharate okstega, paksult lumega kaetud kuused ääristasid teed, mida mööda Nikolai Ivanovitš kellukeste kõlinal pealinna poole sõitis.

Peterburi jõuti öösel. Järgmisel päeval tuli Pirogovil teha visiit rahvahariduse ministrile Uvarovile. Tartu tagasi jõudnud, jutustas Pirogov oma kokkusaamisest haridusministriga:

«Uvarov võttis mind vastu hommikul. Ta oli täiesti riietatud, välja arvatud frakk, mille asemel tal oli seljas siidist hommikumantel.

...Minister näis mulle millegipärast murelikuna ja justkui hajameelsena. Vähemalt tema jutt, millega ta minu poole pöördus, oli seoseta. Ilma et ta oleks mulle poolt sõnagi lausunud selle kohta, miks mina, Moskva ülikooli kasvandik, kes ma tema enda [ministri] nõudmisel olin teatanud oma soovi saada profesuur Moskvas, olin jäetud koosseisust välja, hakkas minister mind kiitma, öeldes, et on igalt poolt kuulnud minu kohta häid hinnanguid. Miks ta siis ei oleks võinud pisut viivitada ja minule määratud koha teisele andmata jätta? Seejärel hakkas Uvarov kiruma Tartu ülikooli üliõpilasi ja ülistama professoreid...»

Vastuvõtt ministri juures jõudis lõpule. Hüvastijätuks pöördus minister Pirogovi poole järgmise manitsusega:

«Oma üuele tegevusalale asudes teadke, noormees, et Venemaa rahvahariduse minister ei ole mitte mina, Sergei Semjonovitš Uvarov, vaid keiser Nikolai Pavlovitš! Teadke seda ja pidage meeles. Nägemiseni!»

Pirogov jättis Uvaroviga hüvasti. Kabinetist väljudes ja külma õhu kätte pääsedes tõmbas Nikolai Ivanovitš mõnuga,

täiest rinnast hinge. Pimestavalt särava lume tõttu silmi pilu-
tades seisis ta kõnniteel ja arutles valjusti:

«Säh sulle! Mitte tema, vaid keiser on rahvahariduse minis-
ter! Mida see peaks tähendama? Milleks ta mulle seda nina alla
hõõrus?»

Kuid istuda siin, käed rüpes, on igav, paremat ilma tuleb
kaua oodata. On vaja hospitalidesse minna.

Nikolai Ivanovitš kutsus möödasõitva voorimehe ja käskis
sõita Obuhhovi haiglasse.

Pirogovi enda sõnade järgi oli Peterburis, erinevalt Berliinist,
«tolle aja arstiteadusel ning kirurgial üsna asjatundlikke esinda-
jaid: Busch, Arendt, Solomon, Bujalski, Seidlitz, Rauch, Spasski
— kõik nad olid nii rahva kui ka arstide hulgas teenitult kuul-
sad».

Rikkust taga ajades tuli välismaalt Venemaale kahtlase
reputatsiooniga kolmanda järgu arste. Mõned neist oska-
sid saada niinimetatud leibmeedikuteks — ihuarstideks, see
tähendab arstideks, kes ravisid keiserliku perekonna liik-
meid. Ühega nendest — Mandtiga — kohtus Pirogov Peter-
buris.

Aasta eest, kui Nikolai Ivanovitš elas Berliinis, tõi profes-
sor Schlemm kord Pirogovi korterisse pikakasvulise kõhna
tundmatu isanda, kelle silmad olid tuhmid ning tinakarva. Tund-
matut Nikolai Ivanovitšile tutvustades nimetas professor
Schlemm teda doktor Mandtiksi. Selgus, et sellele arstile oli teh-
tud ettepanek minna Venemaale tööle ja ta palub mõningaid and-
meid selle maa kohta, kuhu ta sõidab.

Pirogov, kes näpistas töö jaoks aega kust aga sai, võttis
külalised vastu, anatoomiline preparaat käes. Ta vabandas end,
läks käsi pesema, tuli tagasi ja andis end külaliste käsutusse.
Mandt võttis taskuraamatu välja ja esitas Pirogovile oma esi-
mese küsimuse:

«Mulle pakutakse Venemaal õuenõuniku auastet. Kas see
auaste tähendab ka midagi?»

«Kuidas teile öelda...» vastas Pirogov halvasti varjatud
irooniaga. «Kindlasti on riiginõunik küll kõrgem kui õuenõunik
ja, muidugi, au on suurem!»

«Noh, aga tasu mõttes?» jätkas sakslane Nikolai Ivanovitši
küsitlemist.

«Ma tunnen Peterburi elu vähe ega saa teile selles asjas
midagi kindlat öelda,» lausus Pirogov kuivalt.

Mandt mõistis, et siit ei saa ta kuigi palju teada, jättis hü-
vasti ja lahkus.

Ei olnud veel aastatki möödunud sellest tutvumisest kol-
manda järgu saksa arstiga, kui Nikolai Ivanovitš teda uuesti
apteeker Strauchi juures lõunalauas kohtas. Mandt tutvustas

Pirogovile oma kaunitari-naist ja teatas pidulikult, et ta on nüüd kõrguse suurvürstinna Jelena Pavlovna ihuarst.

Välismaine tegelinski arstiteaduse alal oli juba jõudnud end oma kroonitud patsientide ja nende õukondlaste juures maksma panna. Kõrgelseisvate isikute soosimist ära kasutades suhtusid Mandt ja temataolised võhikud vene teadlastesse jultunud üleolekuga.

Mandt, kes istus Pirogovi kõrval, ütles küüniliselt, et Venemaal ajavat kõik arstid auastmeid taga.

Nõrдинud Nikolai Ivanovitš tõusis püsti ja ütles:

«Nähtavasti ei vaja härra Mandt nüüd enam andmeid õue-nõuniku auastme tähtsuse kohta. Mulle ei paku mingit mõnu istuda ühes lauas isandaga, kes unustab, kelle leiba ta sööb.»

Nikolai Ivanovitš jättis hüvasti ja lahkus sedamaid apteeker Strauchi juurest.

...Nagu Riias, nii palusid ka Peterburis hospitali arstid Pirogovi, et ta peaks neile loenguid kirurgilisest anatoomiast. See teadus oli niisama noor kui selle looja Pirogov ise. Ja polnud ime, et Peterburis ei tundnud seda isegi paljud vanad arstid.

«Mis asi see kirurgiline anatoomia on?» küsis üks Meediko-Kirurgilise Akadeemia professor oma ametivennalt. «Ma pole kunagi kuulnud, ei tea...»

Nikolai I riigis ei tohtinud ka anatoomialoenguid pidada ilma tsaarilt endalt luba küsimata.

Ihuarst Arendt võttis enda peale Pirogovile loengute pidamiseks loa hankimise. Tsaar andis armulikult oma nõusoleku.

Pirogovi loengud keetsid umbes kuus nädalat. Ta pidas neid õige viletsas ruumis — Obuhhovi haigla räpases, raskesti tuulutatavas surnukambris. Mõned rasvaküünlad valgustasid laudu, millel lamasid laibad.

Nikolai Ivanovitš tuli siia päeval ja valmistus loenguteks. Kirurgilist anatoomiat lugedes kasutas Pirogov suurema näitlikkuse saavutamiseks esmakordselt oma isiklikku, algupärast meetodit. Ta valmistas aegsasti mitme laiba juures anatoomilisi preparaate. Kuulajad võisid näha, kuidas organismi sees mitmesuguses sügavuses asuvad ühed või teised lihased, veresooned, närvitüved, lihastevahelised sidekoelised kirmed — fastsiad. Sel viisil tekkis neil täielik ettekujutus käsitletava kehaosa anatoomilisest struktuurist.

Loengule tulid Obuhhovi haigla arstid, Meediko-Kirurgilise Akadeemia professorid ja teised Peterburi meditsiinilise maailma esindajad. Nad uurisid tähelepanelikult anatoomilisi preparaate. Eraldi laual lamas tavaliselt laip, millesse anatoomi nuga polnud veel puutunud; sellel tegi Nikolai Ivanovitš lõikusi loengu ajal.

Loenguid alates pidas Pirogov erutatult sissejuhatava kõne, milles ta rõhutas anatoomia õppimise tähtsust.

«Kes siin viibivate kolleegide hulgast usub, et ma niisugusel meile harituna näival maal, nagu seda on Saksamaa, korduvalt kohtasin kuulsaid professoreid, kes kateedrilt kõnelesid, et anatoomia-alased teadmised olevat kirurgile tarbetud! Kes usub, et nende viis otsida üht või teist arterit piirdub eranditult kompamisega: «Tuleb tunda arteri pulseerimist ja ligeerida kõik see, kust pürskab verd» — niisugune on nende õpetus!

Mina ise kuulsin oma kõrvaga, kuidas üks niisugune kuulus kirurg kinnitas, et anatoomia tundmine ei suuda kergendada õlavarre arteri leidmist, teine aga, keda ümbritses hulk kuulajaid, irvitas alumise ülakõhuarteri asendi kindlaksmääramise üle, nimetas seda «tühiseks lobaks» ja kinnitas, et ta olevat «songalõikuse puhul korduvalt sihilikult püüdnud seda arterit vigastada, kuid tagajärjetult!»

See ei ole isiklik vaen ega kadedus nende arstide teenete üle, mis sunnib mind nende eksimustest näiteid tooma. Mulje, mida nende sõnad mulle avaldasid, on ikka veel nii elav ja teravas vastuolus minu vaadetega teadusele ja minu tegevuse suunaga, nende teadlaste autoriteet ja nende mõju noortele arstiteadlastele aga on nii suur, et ma ei saa sellega ühenduses oma nõrdimust avaldamata jätta. Enne minu reisi Saksamaale ei tulnud mulle kordagi mõttesse, et haritud, oma ala põhjalikult tundev arst võiks kahelda anatoomia tundmise kasulikkuses kirurgile. Hea anatoomilis-kirurgiline preparaat või selle joonis peab kirurgile olema samaks, milleks kaart-teejuht on reisijale. Et arterini jõuda, peab kirurgi nuga läbima mitu kihti; iga kiht või vähemalt need, mis on arteriga vahetus kokkupuutes, peavad olema kujutatud kõige pedantsema täpsusega, nagu kõik arterit ümbritsevad osadki...»

Nikolai Ivanovitš astus laiba juurde ja näitas unearteri asukohta inimese kaelal. Minnes ühe laiba juurest teise juurde, tutvustas Pirogov arste üksikasjaliselt kõigi lihaste, veresoonte ja närvitüvede ning nende harude kihilise asetusega kaelal. Seejärel astus ta noast puutumata laiba juurde ja alustas lõikust — unearteri ligeerimist.

Kiht kihi järel avas kirurg-pedagoog naha, nahaaluse rasvkoet, kaelalihaste kiud, kaelafastsia eesmise kile. Arstide ees avanen teistkordselt pilt, mida nad äsja olid uurinud teiste laipade juures Pirogovi poolt aegsasti ettevalmistatud kaela anatoomiliste preparaatide varal.

Kirurgi iga liigutuse täpsus oli seletatav tema poolt opereeritava piirkonna põhjaliku tundmisega. Kuulajad olid vaimustatud tema tegutsemise teadlikkusest. Nikolai Ivanovitši poolt loengu algul väljendatud nõrdimus välismaiste võhikute vastu,

kes ei mõistnud anatoomia ja kirurgia vahelist seost, omandas nüüd erilise tähenduse ja kaalu.

Pirogovi aeg kulus hospitalide küllastamisele ja loenguteks ettevalmistumisele. Nende nädalate jooksul, mis Nikolai Ivanovitš pealinnas viibis, tegi ta palju operatsioone. Obuhhovi haiglas ja Maria-Magdaleena hospitalis võis Pirogovi sageli näha kõige keerulisemaid kirurgilisi lõikusi teostamas. Niisugune eluviis tundus nii töökaale inimesele, nagu seda oli Nikolai Ivanovitš, loomulikuna ja veetlevana.

Niipea kui pimedaks läks, tõttas noor kirurg haiglast Senaja väljaku nurgal asuvasse trahterisse; seal söi ta alati pirukaid kastmega ja tuli seejärel tagasi surnukambrisse, kuhu jäi keskööni.

Kord kutsus üks Pirogovi kuulajatest teda Viiburi poolel asuvat suurt maaväehospitali küllastama. Hospital jättis Nikolai Ivanovitšile omaette linna mulje. Siin oli tohutu suuri kivihooneid, puumaju ja majakesi, mis moodustasid terveid tänavaid. Kõik ruumid olid haigeid täis. Kivihoonete koridorides liikus inimeste vool, midagi kanti, veeti, lärmitseti ja kiruti. Hospitali peaarstiks oli itaallane Florio. Pirogovi sõnade järgi:

«...veeuputuseelne — ei, mitte veeuputuseelne, vaid lihtsalt võimatu tõbras...»

Nikolai Ivanovitš nägi, kuidas peaarst koos velskriga palatites visiiti teeb.

Doktor hoiab käes jämedat okslikku keppi, mille otsas ripub ta vormimüts. Ta keerutab keppi, lööb jalaga takti ja laulab valju häälega, milles kõlab itaalia aktsent, mingit kergemeelset laulukest. Ta ei vaata haigeile, vaid velskrile.

Laulu sekka ropendab Florio ja hüüab aeg-ajalt korraldusi: «Sellel lasta verd! Sellele panna kaanid!»

Võib-olla tekkis Pirogovil juba siis, esimese külaskäigu puhul maaväehospitalisse, soov see tohutu suur sõjameditsiiniline asutus välismaise võhiku käest ära kiskuda ja muuta hospital suureks, hästi organiseeritud kliinikuks, kus on võimalik ravida sõdureid ja õpetada noort meedikute põlvkonda.

Peterburi niiske ja külm kliima mõjus Nikolai Ivanovitši nõrgale tervisele halvasti. Ta haigestus ja lamas neli päeva voodis. Sel ajal tuli ministeeriumist teadaanne, et Pirogovil tuleb Teaduste Akadeemias pidada prooviloeng. Loengu teema võis noor professor valida ise.

Nikolai Ivanovitš otsustas pidada loengu rinoplastikast — nina taastamisest. Ta läks juukselõikaja juurde ja ostis temalt presspapist tehtud vana peamudeli. Pirogov lõikas sellel nina ära, tõmbas otsaesisele vana kummikalossi tüki ja läks selle näitliku vahendiga Teaduste Akadeemiasse.

Nikolai Ivanovitš lõi kas otsaesisele tõmmatud kummist välja kunstliku nina ja õmbles selle sobivasse kohta meisterlikult külge. Oma loengus tutvustas Pirogov akadeemikuid ninade õnnestunud taastamise juhtudega, mis olid esinenud tema kirurgilises praktikas Riias ja Tartus. Pirogovi loeng, mille ta Teaduste Akadeemias pidas, tekitas erinevaid muljeid: ühed suhtusid sellesse pooldavalt, teised (vanemad teadlased) — umbusklikult.

Ministerium venitas Nikolai Ivanovitši kinnitamisega kirurgiaprofessori kohale Tartus. Pirogov närvises, kaotas kannatuse ja kirjutas sellest Moyerile. Viimane tuli Peterburi, kuid ei suutnud küsimust surnud punktilt ära nihutada. Nikolai Ivanovitš kavatses juba vastu võtta ettepaneku asuda kirurgiakateedrile Harkovis.

Viivitus Pirogovi kinnitamisega Tartu ülikooli kirurgiaprofessori kohale oli tingitud vaidlustest, mis olid tekkinud ülikooli nõukogus. Professorid-teoloogid viitasid mingisugusele kesk-aegsele seadusele ja kinnitasid, et ülikooli professoriks võivad olla ainult luteriusulised (sakslased). Need vaidlused kestsid kuni 1836. aasta veebruari lõpuni, millal ülikooli nõukogu tegi otsuse Pirogovi valimise kohta kirurgiakateedrile ja minister kinnitas otsuse.

Kirurgiaprofessor

Nikolai Ivanovitš saabus Tartu 1836. aasta märtsi lõpul. Aprilli algul alustas ta oma kirurgialoenguid. Pirogov üüris korteri ülikooli vahetusse lähedusse — Gildi tänavasse majja nr. 3, lesknaise Meisteri juurde. See kahekordne maja on meie päevini säilinud. Pirogovi korter asus esimesel korrusel.

Nikolai Ivanovitš istus kirjutuslaua taga ja mõtles oma teaduslikust ning pedagoogilisest tegevusest. Temast oli saanud ainus kirurgiaõpetaja Tartus. Teoreetilise, operatiivse ja kliinilise kirurgia professor ühes isikus. Pirogov määras kindlaks oma tööpäeva jaotuse: vähemalt kolm tundi viibida kliinikus ja polikliinikus, üks tund päevas lugeda teoreetilist kirurgiat, operatiivseks kirurgiaks ja koos üliõpilastega tehtavateks harjutusteks laipadel — samuti üks tund päevas; oftalmoloogia (teadus silmahaigustest) ja silmakliinik — veel üks tund päevas, seega kokku seitse tundi. Seal aga, kus on seitse, tuleb arvestada kaheksa tundi. Niisama palju aega kulub puhkuseks. Ööpäevast jääb järele veel kaheksa tundi. Need kaheksa tundi lähevad loengute ettevalmistamiseks, loomadega katsetamiseks, teaduslikuks tööks vajalikeks anatoomilisteks uurimisteks ja viimaks väikeseks kirurgiliseks praktikaks linnas. Nähtavasti tuleb tihtilugu aega võtta kaheksa puhketunni arvelt.

Lõpetanud oma kaalutlused tööpäeva jaotuse üle, istus Nikolai Ivanovitš veel kaua sügavais mõtteis. Uus tegevusala — kirurgia õpetamine — tegi talle muret. Kirurgiks oli ta saanud juba nelja aasta eest, kui tegi oma esimesed õnnestunud lõikused. Ta oli edukalt omandanud teaduse alused ja miski ei takistanud teda olemast kirurg, kuid iseasi on olla kirurgiaõpetaja.

«Ma polnud nii kohusetundetu, et ei oleks mõistnud, kui suure vastutuse ühiskonna ja iseenda ees (jumalat ja Kristust mul ei olnud) võtab enda peale see, kes ühes arstidiplomiga saab teatava õiguse teise inimese elu ja surma peale ning ühtlasi

kohustuse anda seda õigust teistele,» ütles Nikolai Ivanovitš oma professoritegevuse alguse kohta.

Elu seadis noore kirurgi ette kümneid keerulisi teaduslikke ja moraalseid küsimusi. Kristallpuhta, ausa inimesena mõistis Pirogov hästi seda määratu suurt vastutust, mis oli langenud tema õlgadele:

«Kas võisin mina, noor, väheste kogemustega inimene, olla tõeline kirurgiaõpetaja? Muidugi mitte, — ja ma tundsin seda,» kirjutas Pirogov. «Kuid mida võisin teha, kui ma olin saatuse poolt sellele tegevusalale määratud? Loobuda? Selleks aga olin ma liiga noor, liiga uhke ja liiga enesekindel.

Ma valisin teise tee, et võimalikult lähemale jõuda sellele ideaalile, mille ma olin endale kirurgiaprofessori ülesannete suhtes loonud.

Oma välismaal-viibimise ajal veendusin ma selles, et kuulsatel klinitsistidel ja kirurgidel pole teaduslik tõde kaugeltki mitte peamiseks eesmärgiks.

Ma veendusin selles, et kuulsates kliinilistes asutustes võeti sageli abinõusid tarvitusele mitte selleks, et teaduslikku tõde avastada, vaid selleks, et teda varjata.

Kõikjal oli märgata püüdu näidata kaupa heast küljest. Sellest poleks veel viga. Kuid ühtlasi müüdi halba ning madalal kvaliteedilist kaupa hea pähe, ja kellele? Noorsoole, kes on vilumata, ei tunne asja, kuid vaistlikult otsib teaduslikku tõde.

Kõike seda nähes seadsin juba esimesel kateedril astumisel endale reeglisi, et ma oma õpilaste ees midagi ei salga, ja kui mitte kohe, siis hiljem ning viivitamata juhin nende tähelepanu minu poolt tehtud veale, puudutagu see haiguse diagnoosi või ravimist,» — niisuguste mõtetega alustas Pirogov oma professoritegevust.

Jah, kogemusi oli vähevõitu, kuigi ta oli möödunud kahe-teistkümne aasta vältel arstiteadust õppides sihikindlalt töötanud. Iga aastat neist kahe-teistkümnest võis Pirogovi loova töö pingsuse poolest võrrelda tavalise õppimise kahe-kolme aastaga.

Professuurist loobumine oleks tähendanud argust. See oleks tähendanud tegevusvälja jätmist vastutustundetuile meedikule, nagu olid need välismaalased, keda Pirogov piitsutas. Mitte loobuda õpetaja vastutusest, vaid võtta enda peale kogu selle raskus, teha oma tegevuse halastamatu kriitika kogu oma elu juhtmõtteks. Mitte endamisi kritiseerida, vaid nii, et seda teaksid ka õpilased ja töökaaslased teaduse alal.

Nikolai Ivanovitš Pirogov alustas kirurgia õpetamist puhta südamega ja selge mõistusega.

Arstiteaduse üliõpilased olid juba teraapia- ja sünnitusabi-loengud läbi kuulanud. Samuti olid nad lõpetanud praktika teraapia- ja sünnitusabi-kliinikus. Kirurgialoenguid aga polnud

nad peaaegu üldse kuulunud: polnud kedagi, kes oleks neid lugenud. Moyer oli koormatud rektori ülesannetega, kirurgia-loenguid ta ei pidanud, kliinikus ei käinud.

1836. aasta aprilli esimestel päevadel ilmus ülikooli peahoone vestibüüli seinale teadaanne erakorralise professori Nikolai Ivanovitš Pirogovi kirurgia-loengute algusest.

Üliõpilased tulid salgakaupa poolsõõrikujulisse anatoomikumi Toomemäel. Auditoorium oli juba inimesi täis; kostis palju naeru, mõni heitis nalja kirurgiaprofessori nooruse üle. Paljud üliõpilased olid tulnud siia mitte selleks, et loengut kuulata, vaid lihtsalt uut professorit vaatama. Pirogov tuli auditooriumi märkamatuks. Tema põskedel olid alles tärkamas põskhabeme udemed. Kõrge, järsult kaarduv mõtleja laup, väike, pisut ülespoole nina, lõua pehmed piirjooned ja tähelepanelikud, teineteisest kaugel asetsevad silmad, kogu ta nooruslik välimus oli haruldaselt veetlev.

Nikolai Ivanovitš astus katedrisse ja tõstis käe, manitsedes vaikimisele. Kursus algas õpetusega liigestest. Saksa keele raskest ja kohmakas lauseehitus eksides ja sellega üliõpilaste naeru ning muigeid esile kutsudes alustas Pirogov oma loengut. Loengut pidades demonstreeris ta ühtlasi anatoomilisi preparaate. See oli Tartu üliõpilastele uudiseks. Peatselt valitses auditooriumis vaikus. Üliõpilased kuulasid Nikolai Ivanovitši suure huviga.

Pirogov lõpetas esimese loengu järgmiste sõnadega:

«Härrased, te kuulete, et ma kõnelen saksa keelt halvasti. Minu emakeel on vene keel. Seepärast ei saa ma loomulikult ennast nii selgesti väljendada kui ma tahaksin. Seetõttu palun teid mulle iga kord pärast loengut öelda, millest te minu jutust täielikult aru ei saanud, ja ma olen valmis kordama ning selgitama kõike, mis on jäänud ebaselgeks. Soovitan samuti minuga eraviisil vestlemiseks harjutada rohkem vene keelt, milles ma olen valmis päeva jooksul igal ajal andma õppijaile täiendavaid teadmisi kirurgia alalt.»

Pirogovi järgmise loengu ajal ei naernud üliõpilased enam: tagasihoidlik Tartu ülikool polnud veel kunagi tundnud niisugust kirurgiaõpetajat.

Nädal aega pärast loengute algust avati kirurgiakliinik. Enne Pirogovi oli meditsiinilises fakultedis kehtinud järgmine reegel: algul kuulavad üliõpilased loenguid kirurgia teooriast, järgmisel semestril aga lubatakse neid haige voodi juurde, nad hakkavad praktikantideks. Nikolai Ivanovitš purustas need traditsioonid juba oma esimese visiidi ajal, mille ta tegi koos üliõpilastega. Ta astus ühe haige voodi juurde ja pöördus küsimusega voodi ümber seisvate üliõpilaste poole:

«Kes teist, härrased, võtab endale selle haige?»

Vastust ei järgnenud. Nikolai Ivanovitš küsis teist korda, kuid kõik vaikisid endiselt. Siis pöördus Nikolai Ivanovitš enda kõrval seisva üliõpilase poole:

«Noh, võtke teie!»

Üliõpilane kogus julgust ja vastas:

«Ma ei saa, keegi meist ei saa haiget võtta, sest keegi meist pole veel teoreetilist kirurgiat kuulanud. Meil pole veel kirurgiat mingit aimu.»

Nikolai Ivanovitš naeratas:

«Kuid teie, härrased, soovite ju kirurgiaga tegelda! Alustame praktilise ja teoreetilise kirurgiaga üheaegselt. Ma tean, et te kahe aasta jooksul ei saanud kirurgiat kuulata, ja loomulikult ma ei või teilt midagi nõuda.»

Pirogov võttis haige pealt teki ära ja küsis samalt üliõpilaselt:

«Noh, ütelge, mida te näete?»

Üliõpilane vastas kogeldes:

«Näen selili lamavat poolalasti inimest, kellel on ainult sark seljas.»

Üliõpilase vastus pidi Nikolai Ivanovitši peaaegu naerma ajama. Ta selgitas oma küsimust:

«Pange tähele alajäsemeid. Kas märkate nende vahel erinevust?»

Üliõpilased nägid: üks jalg oli teisest lühem ja väljapoole käänatud; reis polnud sirge, vaid kaardus ja paistetanud. Haigel oli reieluu murd keskmises kolmandikus.

Jõudnud kliinikust koju, uuris üliõpilane, kellele Pirogov oli haige voodi juures küsimuse esitanud, kogu õhtu ja öö hoolikalt kirurgiaõpikut. Ta luges tähelepanelikult kõike, mis puutus luumurdudesse ja eriti reieluumurdudesse. Järgmisel päeval ei tundnud ta end kliinikus enam nii abituna. Kõik üliõpilased töötasid nüüd palju rohkem kui siis, kui nad kuulasid ainult teoreetilisi loenguid.

Nad olid noorest kirurgiaprofessorist ja tema targast õppemeetodist vaimustatud.

Haige tuli kliinikusse. Pirogov määras kohe tema juurde ühe üliõpilase praktikale. Toodi näiteks mees, kel olid haavandid säärel, kaelal ja teistel kehaosadel. Üliõpilane-praktikant ei tohtinud haigelt midagi küsida. Ta pidi haigust endale ette kujutama objektiivsete tunnuste järgi, määrama kindlaks haavandi iseloomu, kas see oli skrofuloosne (näärmetiisikusest), reumaatiline, süfiliitiline või vähktõvest tingitud. Alles pärast haiguse objektiivse tundmaõppimise lõpetamist lubas Pirogov haigelt küsida, mis haigusi ta on enne haavandite tekkimist põdenud.

Nikolai Ivanovitš ei väsinud üliõpilastele rohkesti küsimusi esitamast. Igale üliõpilase poolt öeldud sõnale järgnes Pirogovi

halastamatu «Miks?» Üliõpilased harjusid vastama mitte umbropsu, vaid eelnevalt kaalutledes. Nad harjusid kasutama teadmisi, mida nad olid omandanud Pirogovi loengutest ja meditsiinilistest raamatutest. Need Pirogovi igapäevased eksamid ajasid üliõpilased algul ummikusse, hiljem aga õppisid nad õpetaja tavalisele küsimusele «Miks?» kas vastama selge ja aruka seletusega või ausalt üles tunnistama: «Ei tea!» Siis katsus Nikolai Ivanovitš üliõpilasi täiendavate küsimuste abil õige vastuse juurde juhtida. Kõik muutus arusaadavaks ja sööbis paljudeks aastateks mällu.

Lõikustoas nõudis Pirogov samuti oma õpilastelt ammenda-vaid seletusi selle kohta, mida nad kavatsevad teha. Iga lõikuse eel pidi üliõpilane Pirogovile üksikasjaliselt seletama opereerimisele kuuluva kehaosa kirurgilist anatoomiat. Ta pidi ilmutama kõigi väiksemategi operatsioonivõtete täpset tundmist, sest Pirogovi jaoks polnud miski teisejärguline seal, kus asi puutus inimese tervisesse.

Üks Pirogovi Tartu õpilasi jutustas, kuidas iga laupäeva õhtul kutsuti kümme-viisteist üliõpilast Nikolai Ivanovitši juurde teed jooma. Koduselt ja sundimatult arenesid elavad teaduslikud vestlused, jutustati lõbusaid ja teravmeelseid lugusid. Pirogov meenutas sageli oma välismaareisi. Ta kõneles välismaa kliinikutes valitsevast rutiinist. Ta jutustas sellest nii elavalt, niisuguse noorusliku hooga, et kuulajajale tundus, nagu oleksid nad ise välismaiste kirurgide kõigi «kunsttükide» pealtvaatajaks.

Olgu see loengu või haigevoodi juures peetava vestluse kujul, harjutuste ajal anatoomikumis või sõbralikus vestluses tassi tee juures — kõikjal püüdis Pirogov õpetada üliõpilastele teaduslikku lähenemist haigele inimesele, hoiatas vigade eest, mida oli teinud tema ise või teised kirurgid.

Sel professoritegevuse algperioodil asus Pirogov «Tartu Kirurgiakliiniku Annaalide» väljaandmisele. See oli Nikolai Ivanovitši arstipihitus: ta andis oma meditsiinilisele tegevusele karmi hinnangu.

Nüüd võisid juba mitte üksnes professor Pirogovi kuulanud üliõpilased tema ühest või teisest veast teada saada, vaid kogu meditsiiniline avalikkus sai noore kirurgi töö, peamiselt tema ebaõnnestumiste tunnistajaks. Pirogov ei tahtnud ühtki oma eksitust ravi alal varjata. Kogu eluaeg oli tal reegliski oma vigu paljastada, mitte aga neid varjata.

«Annaalide» esimene köide ilmus 1837. aastal, varsti pärast seda, kui oli lõppenud Pirogovi õppetegevuse esimene aasta Tartu ülikoolis.

«Igal kohusetruul inimesel, eriti õpetajal peab olema teatav sisemine soov oma vead võimalikult ruttu esile tuua, et teisi, vähem vilunuid, hoiatada. See töö võib-olla kubiseb algaja viga-

dest, kuid ta näitab kätte selle, millest noor arst peab hoiduma,» teatas Nikolai Ivanovitš oma sõpradele, kui tema «Annaalid» ootamatult trükist ilmusid.

Eessõnas sellele imetlusväärsele raamatule, millega vähegi sarnanevat polnud ilmunud enne ega ole ilmunud hiljem, kirjutas Pirogov oma palavast soovist kõnelda tõtt, ainult tõtt, olgu selle hinnaks tema kutsealase uhkuse ükspuha missugune solvamine, tema enda kui professori-kirurgi reputatsiooni ükspuha missugused katsumused.

«Ainult ühe aasta olen ma olnud Tartu kirurgiakliiniku juhataja,» kirjutas Pirogov, «ja juba julgen meditsiinilisele ringkonnale teatada juhtumitest selles kliinikus. Seepärast sisaldab minu raamat paratamatult palju ebaküpset ja vähe põhjalikku; ta on täis algajatele tegelikele kirurgidele omaseid vigu... Kõigest sellest hoolimata pidasin end õigustatuks seda raamatut välja andma, sest meil puuduvad teosed, mis sisaldaksid tegeliku arsti, eriti kirurgi avameelset pihtimust. Loen ausameelse õpetaja pühaks kohuseks oma vead viivitamata avalikkusele teatavaks teha.

... Kunstiõpilasele ei ole jõukohane kopeerida Raffaeli maali; ta peab alustama igapäevaste asjadega, maalima lihtsaid esemeid loodusest — ja alles pärast palju kordi esinenud vigu ning eksitusi saavutab ta paremaid tulemusi ja on lõpuks suuteline peaaegu eksimatult oma kunsti suurmeistrite õpetuse kohaselt tegutsema. Kas minu vaated on õiged või mitte, selle jätan teiste otsustada. Võin kinnitada ainult seda, et minu raamatus pole paika ei vale ega enesekiituse jaoks...»

Pirogovi «Annaalid» võeti tema õpilaste poolt vaimustusega vastu. Oma noore õpetaja aususest ja julgusest üllatatud üliõpilased kinkisid Nikolai Ivanovitšile sügava lugupidamisega tema portree. Pirogov kirjutas selle portree alla: «Minu südamelähe-
dasemaks sooviks on, et mu õpilased suhtuksid minusse kriitika-
kaga; minu eesmärk on saavutatud alles siis, kui nad jõuavad
veendumusele, et ma talitan järjekindlalt; kas ma talitan
õieti, see on juba teine küsimus, selle selgitavad aeg ja kogemused.»

Üliõpilased paigutasid Nikolai Ivanovitši portree kirurgia-
kliiniku lõikustuppa, et tema sõnad kriitika kohta saadaksid
kirurgide tulevase põlvkondi.

Pirogovi «Annaalid», mis ilmusid aastail 1837—1839 kahes
köites, sisaldasid 48 teemat kirurgia ja patoloogilise anatoomia
alalt.

«Annaalide» ilmumine avaldas arstide keskel samasugust
mõju nagu pommi lõhkemine. Noor kirurg rikkus kõige hooli-
matumal kombel arstide hulgas sajandeid püsinud traditsiooni
— oma vigu mitte suure kella külge siduda. Enne Pirogovi ei

võetud mitte kunagi ega mitte mingil tingimusel arsti-eeetika küsimuste käsitlemist, arsti ühe või teise eksituse kriitikat laialdase arutluse teemaks. Mitte kunagi ja mitte kusgil ei kritiseeritud trükisõnas ravimeetodeid, eriti veel oma isiklikke. Enamik arste võttis Pirogovi «Annaalid» vaenulikult vastu, aga oli ka niisuguseid arstiteadlasi, kes Pirogovi teguviisis nägid seda, millest nad ise võisid ainult unistada. Mitte igapähele ei olnud omane niisugune kartmatus ja enesekriitika, nagu seda ilmutas «Annaalide» autor.

Kord tuli ootamatult Pirogovi juurde koju kohalik tsensor, ülikooli mineraloogiaprofessor Engelhardt. Ta võttis taskust «Annaalide» korrektuuripoogna ja hakkas pisarsilmil, erutatud häälega rääkima:

«Kallis Nikolai Ivanovitš, kui kõik järgiksid teie õilsat eeskju, siis muutuks arstiteadus võitluses haiguste vastu tõeliselt võimsaks! Ainult puhas süda ja selge pea võisid seda kirjutada!»

Engelhardt surus Pirogovi kätt ja siis kaelustas teda.

«Ma ei unusta iial seda stseeni, see tegi mulle nii palju rõõmu,» ütles Pirogov.

Peaaegu ühel ajal «Annaalidega» ilmus Pirogovi teine klassikaline töö — «Arteritüvede ja fastsiate kirurgiline anatoomia». Nikolai Ivanovitš kirjutas raamatu eessõnas, et siin ta on «... esitanud avalikkusele seisukoha võtmiseks oma kaheksa aastat kestnud uurimistöö vilja».

Pirogov oli üks esimesi kirurge, kes hakkas igakülgset uurima fastsiaid, mis moodustavad vaheseina lihaste vahel ja haaravad endasse veresooned. Need on nagu ümbriseks lihaseile ja siseelundeile. Fastsiad koosnevad peamiselt sidekoekiududest. Nad on rikkad elastsetest kiududest ja sisaldavad endas rasvkude, närve, veene ja kapillaaride võrku. Lugeja on arvatavasti korduvalt näinud loomalihal läikivaid hallikaid kirmeid, mis lihaseid katavad, — need ongi fastsiad.

Fastsiate kirurgiline tähtsus on erakordselt suur ja mitmekesine. Põletik, ükskõik millest ta on põhjustatud, levib koheva sidekoe kihtide vahel kiiresti, kuid tihedat fastsiat kohates ei ületa sageli selle piire ja muudab oma suunda. Tugev fastsia suurendab oma rõhumisega valu põletikust tabatud kehaosas, soodustab põletikuliste ainete imendumist, tõstab palavikku ja kutsub mõnikord esile kudede kərbuse. Et haigust õieti diagnoosida ning lõikust teostada, peab kirurg põhjalikult tundma fastsiate asukohta inimkehas.

«Fastsiad,» kirjutas Pirogov, «etendavad erakordselt tähtsat osa songa, aneurüsmi, paisete jne. puhul; selge ja täieliku ettekujutuse nende haiguste arenemisest võib saada ainult see, kes, skalpell käes, on hoolikalt selgeks õppinud fastsiaalkirmete suhtelise paiknemise ja vastastikuse seose.»

Nikolai Ivanovitš Pirogov rõhutas fastsiate erilist tähtsust kirurgile vajalike arterite leidmisel ja ligeerimisel:

«Millise täpsuse ja lihtsusega, kui ratsionaalselt ja õigesti võib arteri leida, juhindudes nende fibroossete kirmete asendist! Skalpelli iga tõmbega lõigatakse teatav kiht läbi, ja kogu operatsioon lõpeb täpselt kindlaksmääratud ajal. Võrrelge nüüd sellega arterite ligeerimist umbkaudsete empiiriliste reeglite järgi. Teadmata, mida ta lõikab, kui sügavale on tema skalpell tunginud, katsub kirurg vahetpidamata haava sõrmega, lõhub sidekude ja lõpuks tõmbab arteri välja, ent kuna ta pole seda separeerinud [eraldanud lähedal asuvatest kihtidest], siis haarab ta ligatuuriga [niidiga] nii arteri kui ka fastsia üheskoos! Peale selle, ütelge, missugusel teisel viisil peale fastsia ja lihaskiudude suuna kindlakstegemise võib kergemini ja kiiremini veenduda selles, et te olete lõikekohaga eksinud (aga kes küll pole sellega eksinud), et olete lõiganud liiga mediaalselt või liiga lateraalselt¹.

Nendest seisukohtadest lähtudes pidasin vajalikuks iga ligeerimise illustreerimiseks valmistada kaks või kolm joonist: üks kujutab fastsiate asendit arterite suhtes, teine ja kolmas lihaste, veenide ja närvide suhet nendega. Närvid ja arteriharud, mõnikord lümfinaärmed ja fibroossed vaheseinad — ühe sõnaga kõik, mis iseloomustab ühe või teise piirkonna topograafiat, kõik, mis võiks olla teenäitajaks arterite otsimisel, on minu preparaatides alles jäetud...

... Nendele arstidele, kes on juba asjaga tuttavad, kuid tunnevad mõnikord lõikuse eel vajadust heita põgus pilk ühe või teise piirkonna topograafiaale, kus arter asub... selles mõttes esitan oma tagasihoidliku töö.»

Oma töö pühendas Nikolai Ivanovitš Peterburi arstidele, kellele ta oli Obuhhovi haigla surnukambris kuus nädalat pidanud kirurgilise anatoomia loenguid.

Pirogovi raamat «Arteritüvede ja fastsiate kirurgiline anatoomia» tõi autorile ülemaailmse kuulsuse.

Elu Tartus kulges oma rada. Üliõpilased õppisid, professorid õpetasid. Ilmus uus ülikooli kuraator kindral Kraftstroem. Ta alustas otsustavat võitlust akadeemilise distsipliini tugevdamise eest. Uus kuraator ründas eriti duellante. See oli Tartu rohkearvuliste üliõpilasduellide aeg.

Üks duell tõi Kraftstroemile eriti palju sekeldusi. Linnalähedasest metsast leiti üliõpilase laip. Tehti vastuvaidlematult kindlaks, et see oli järjekordse duelli ohver. Alustati süüdlaste otsimist. Otsiti kaua, kuid tagajärjetult. Neil päevil sõitis Tartu

¹ Mediaalselt — keha keskjoonele lähemal, lateraalselt — keha keskjoonest kaugemal. *Tõlk.*

kaudu välismaale tsaar Nikolai I. Pole raske kujutleda, kuidas vahva kindral kokkus. Ootamata, millal tsaar ülikooli ilmub, tõttas ta postijaama ja kandis kroonitud veltveebile juhtunust ette. Kuraatori küsimusele, mida teha duellantidega, kes polnud ikka veel avastatud, vastas tsaar pikemalt mõtlemata:

«Saada fakulteet laiali.»

«Säh sulle! Mis nüüd teha? Fakulteet laiali saata! Aga misugune — neid on ju tervelt neli. Kas siis kõik laiali saata? Aga pärast seda võib oodata, et ka kuraator ise aetakse minema,» arutas Kraftstroem endamisi.

Õnneks ei kestnud tsaari Tartus-viibimine üle poole tunni. Näis, et kõik oli hästi lahenenud. Kuid varsti pärast tsaari äraõitu toimus veel üks üliõpilasduell. Kraftstroemi kannatušekarikas sai ääreni täis.

Üliõpilane oli rinnast haavatud. Pirogov kutsuti tema juurde alles kolmandal päeval, kui oli juba jõudnud areneda tugev kopsukelmepõletik. Üliõpilast polnud enam võimalik päästa.

Pirogov kutsuti kuraatori kindral Kraftstroemi juurde.

«Kas teie ravisite duellil haavata saanut?»

«Mina.»

«Kas te teadsite, et ta sai haavata duellil?»

«Ma võiksin teile vastata, et ei teadnud, sest keegi ei saa tõestada, et ma teadsin. Kuid ma ei taha teile valetada ja see pärast ütlen: jah, teadsin.»

«Aga kui teadsite, miks te ei kandnud seda seaduslikus korras ette? Teie vastutate. Määratakse kohus, mitte ülikooli- või kodune, vaid kriminaalkohus! Head aegal!» lõpetas kuraator jämedalt.

Kohtulik juurdlus algas tõepoolest ja Pirogov võeti vastutusele.

Kohtus ütles Nikolai Ivanovitš sedasama, mis kuraatori kabinetiski. Ta tunnistas üles, et oli duellist teadlik. Ei kandnud kuraatorile ette, sest oli kindel, et duelli kohta on esitatud kaebus, teiseks — ja see oli peasi — pidas ta kohtulikku juurdlust haavatule kahjulikuks. Üliõpilase elu rippus niigi juuksekarva otsas.

Pirogov sai rahvahariduse ministrilt noomituse. Suhted kuraatoriga muutusid pinevaks. Kindralit tänaval kohates ei teritanud Pirogov teda. Selline olukord kestis mitu kuud.

Juhtus nii, et Pirogov kirjutas tol ajal artikli süüfilisest ja linnas rea sanitaarabinõude kasutusele võtmise vajadusest. See artikkel sattus Kraftstroemi kätte ja leidis temalt sooja heakskiidu. Kindral kiitis Nikolai Ivanovitši tõearmastuse ja otsekoheuse eest — noore teadlase nendesamade iseloomujoonte eest, mis duelliloo puhul põhjustasid kuraatori ja Pirogovi suhete jähinemise.

Ülikoolil oli teaduslike ekspeditsioonide jaoks ettenähtud fond. Nikolai Ivanovič otsustas taotleda summasid sõiduks Pariisi, et tutvuda Prantsuse hospitalidega. Kuraator võttis Nikolai Ivanoviči vastu ja lubas talle oma kaasabi.

1838. aasta jaanuaris sai Pirogov ülikoolilt abiraha ja alustas sõitu Pariisi.

Ta oli teel kolmteist päeva, enne kui jõudis Pariisi. Reisiväsimusest hoolimata läks Pirogov kohe pärast saabumist linna vaatama. Champs-Élysées', Place de la Concorde'i, Place de l'Étoile'i ja luksuslike majade ning kauplustega kesklinnatänavate Pariis kaotas Nikolai Ivanoviči silmis oma sära, kui ta tutvus töölisagulitega ja viletsuse kaaslastega — mustuse ja haigustega.

Kirurgina oli Pirogov eelkõige huvitatud Pariisi hospitalidest.

«Pariis ei avaldanud mulle kirurgia alal eriti soodsat muljet. Hospitalide välimus oli süнге; suremus hospitalides oli üsna suur,» jutustab Pirogov oma reisist.

Kõige meeldivamaks kohtumiseks Pariisis oli kohtumine prantsuse kirurgi Velpeau'ga.

Tohutu avaras, laeni raamaturiiuleid täis kabinetis istus suure laua taga paks kiilaspeega isand mustas mütsikeses. See oli Pariisi ülikooli meditsiinilise fakulteeidi kirurgiaprofessor Velpeau.

Professor oli kummardunud raamatu — mingi uue meditsiinilise teose — kohale ja luges seda tähelepanelikult. Ta nägu elavnes aeg-ajalt, ta naeratas rahulolevalt ja hõõrus oma väikesi käsi. Nähtavasti äratas raamat teadlases elavat huvi. Ta märkis punase pliiatsiga hoolikalt teksti, lehekülg lehekülje järel, nii et varsti olid kogu raamatu leheservad punase äärisega ümbritsetud. Kõik selles raamatus osutus tähendusrikkaks ning tähtsaks.

Professorile teatati külalise tulekust. Velpeau' juurde astus tundmatu mees kõrge otsaesise, ümmarguse näo ja pisut kõõrdivaatavate heledate silmadega.

«Olen vene arst,» esitles tundmatu end lühidalt. «Tulin Pariisi õppima.»

«Milleks te nii kaugele sõitsite, noormees! Väarikaid õpetajaid leidub mitte üksnes Prantsusmaal. Te leiate mu parajasti ühe teie auväärse kaasmaalase teost lugemas. Väga huvitav ja õpetlik raamat! Palun, istuge!»

Tundmatu istus tugitooli ja ilma et oleks jõudnud oma nime nimetada, hakkas jutukat prantslast viisakalt kuulama.

«Ütelge, noormees, kas te tunnete Tartu ülikooli kirurgiaprofessorit Pirogovi?»

Prantsuse kirurg luges Pirogovi raamatut. See oli «Arteriitüvede ja fastsiate kirurgiline anatoomia».

Silmanurgaga naeratades ütles külaline, et ta tunneb professor Pirogovi.

Velpeau hüppas toolilt püsti, jooksis külalise juurde ja talle punase pliitsiga täiskriipsutatud raamatut näidates ütles vaimustatult:

«See on suurepärane, et te olete nii väljapaistva teadlasega tuttav. Olge lahke — kui sõidate kodumaale tagasi, avaldage talle minu poolt tänu ja lugupidamist. See raamat võiks mistahes maa kirurgiateadusele au teha.»

«Täidan meelsasti teie ülesande, lugupeetud professor,» vastas tundmatu. «Seda enam, et selleks pole mul vaja Venemaale tagasi sõita. Kirurg Pirogov on teie ees.»

Nikolai Ivanovitš ulatas jahmunud Velpeau'le käe ja sattus samas prantslase sülelusse. Velpeau kiitis veel kaua Pirogovi teost.

Varsti pärast Pariisi jõudmist avaldas Nikolai Ivanovitš Pirogov aruandekirjas ülikooli nõukogule oma muljeid kirurgia-teaduse seisukorrast Prantsusmaal:

«Mulle oli ülimal määral meeldiv näha, et ükski prantsuse kirurgia uusimatest saavutustest polnud mulle tundmata. Ma olen need kõik juba praktikas läbi proovinud. Kuid pean puhtsüdamlikult tunnistama, et prantsuse kirurgid ise omistavad vähe tähtsust kõigele uuele, mida mina oma lihtsameelsuses teadusele väga tähtsaks olen pidanud...»

...Nii meditsiinilises kui ka mitmes muus suhtes on Pariis spekulatsiooni ja järelikult šarlatansuse linn. Seepärast ilutsevad igal tänaval ja tänavanurgal suurte tähtedega kirjutatud kuulutused igasugustest teaduslikest «kursustest». Kuigi ma olin nende tarbetuses juba ette kindel, veendusin sellegipärast mitu korda tegelikkude kogemuste alusel oma oletuste õigsuses.»

Pariisis sattus Nikolai Ivanovitš Pirogov kord ägedasse teaduslikku vaidlusse tuntud prantsuse kirurgi Amussat'ga inimese vaagnaelundite anatoomilise ehituse üle. Kangekaelselt oma eksi- arvamustel püsiv prantslane ründas Pirogovi teravalt. Siis tegi Nikolai Ivanovitš ettepaneku korraldada avalik diskussioon. See diskussioon, mis toimus ühes ülikooli auditooriumis, tõi noorele vene teadlasele võidu. Amussat' väidete mõttetus sai kõigile ilmsiks. Oma vastase purustamiseks ja teadusliku tõe jaluleseadmiseks valmistas Pirogov spetsiaalsed anatoomilised preparaadid, millesse ta sõna otseses tähenduses oma hädavaresest opo- nendi ninapidi sisse torkas.

Visadusega, mis oleks väärinud paremat rakendamist, ei nõustunud Amussat vene kirurgi silmanähtavalt õigete väidetega, hoolimata Pirogovi tõenduste näitlikkusest. Diskussioonil ütles Nikolai Ivanovitš Amussat'le järsult:

«Eelarvamustega inimesed ei tunnista kunagi oma vigu ja eksimusi!»

Kurva mulje jätsid Pirogovile ka teised Pariisi kirurgia-hiilgused — Roux ja Lisfranc. Nikolai Ivanovitš iseloomustas viimast kui «jõhkardit ning kisakõri», kes teotab oma teadusekaaslasti.

«Nad on ahvid arstiteaduses,» kisendas Lisfranc ühtede kirurgide kohta. Teisi nimetas ta «rannaröövliteks», kolmandaid «lurjusteks ja nõõrijateks».

Sellised kombad teadlaste ringkonnas panid Nikolai Ivanovitši jahmuma. Lisfranc oli hea kirurg, kuid ühtlasi toores inimene ja sageli varjas ta hoolega oma õpilaste ja ametivendade ees oma eksimusi ning vigu.

Mis puutub Roux'sse, siis peegeldas selle kirurgi tegevust temale antud tabav hüüdnimi «kirurgia tislere». Suur, poole sajandi pikkune praktika polnud Roux'le toonud mingit teaduslast autoriteeti.

Prantsusmaa pealinnas oma õpinguid lõpetades teatas Nikolai Ivanovitš Pirogov:

«Kõik privatissima [erakursused], mis ma Pariisi spetsialistide juures läbi tegin, ei väärinud krossigi ja ma kulutasin oma luidoorid ilmaaegu.»

Pariisis puutus Pirogov esmakordselt kokku «ameeriklaste tundmatute ja võõrastavate omadustega».

«Kord sõitsime koos ameeriklastega tapamajja,» jutustas Nikolai Ivanovitš pärast Pariisist tagasitulekut naerdes oma sõpradele, «et teha operatsioone loomadil. Sõidame mingist lihapoest mööda. «Pea kinni!» karjuvad ameeriklased voorimehele ja hüppavad maha, et tänaseid lihahindu vaadata. Hakkavad lihunikuga tingima ja vaidlema. Jõuame tapamajja, algab vaidlus voorimehega tasu pärast ja mul ei lubata kuidagi vaesele sõidukiomanikule natuke rohkem maksta.»

Kord aga tegi üks ameeriklane skandaali verepleki pärast, mille ma olin kogemata teinud tema boiriidest kuue varrukale. Suure vaevaga suutsin minu ettevaatamatuse pärast raevunud jänkit vaigistada, kinnitades talle, et mul polnud mingit kavatsust teda solvata või talle kahju tekitada ja et ma olen kohe valmis tasuma talle tekitatud kahju — pleki eest tumepruunist boiriidest kulunud kuue varrukal.»

Nikolai Ivanovitš Pirogovi teine välismaareis, samuti nagu esimene, näitas talle kujukalt, et meditsiin, eriti kirurgia oli jäänud kultuuriliselt kõige enam arenenud Lääne-Euroopa maades endiselt äärmiselt madalale teaduslikule tasemele.

Oma teaduslikku tegevust alustav Pirogov oli juba tookord kuulsatest välismaistest kirurgidest peajagu kõrgem.

Mudrovi, Muhhini ja teiste vehe teadlaste poolt juba Moskvas üliõpilasaastail õigele teele juhitud Pirogov liikus seitsmepeni-koormaliste sammudega edasi. Maha jäid kõik need, kes ei suutnud või ei tahtnud loobuda iganenud vaadetest teadusele, kõik need, kes ei mõistnud, et kirurgia tulevik seisab anatoomia, füsioloogia ja patoloogia põhjalikus tundmaõppimises, terve ja haige inimorganismi põhjalikus tundmaõppimises.

Pärast Pariisist Tartu tagasijõudmist töötas Nikolai Ivanovitš palju ja viljakalt kirurgiikliinikus ja anatoomikumis. Selleks, et inimese organismi hästi tundma õppida, oli olnud vaja palju aastaid innukat ning visa tööd. Ja nüüd hakkas see töö vilja kandma. Mitmesaja kilomeetri kauguselt tulid ja sõitsid haiged Pirogovi juurde Tartu, et terveks saada. Baltimaade paljudest linnadest ja küladest ning naaberkubermangudest paluti Pirogovi, et ta haigeid kliinikusse vastu võtaks. Kuid kliinikus oli kõigest kakskümmend kaks voodikohta. Enamikule kirurgilise ravi palujaist tuli ära öelda. Pirogovi teotahtelisele loomusele muutus selline olukord väljakannatamatuks. Ta pani ette suvevaheajal korraldada teaduslik-meditsiinilise eesmärgiga sõite mööda Baltimaid.

Kui jõudis kätte suvi ja lõppesid loengud ülikoolis, kui saabus puhkeaeg, tuli Pirogovile tema projekt meelde. Puhkamiseks pole mahti, tuleb rutata abi andma neile, kes seda ootavad. Nikolai Ivanovitš hakkas organiseerima ränd-kirurgiikliinikut. Ta on juba valinud kliiniku «koosseisu»: temaga ühes sõidavad ta lähemad abilised — kolm assistenti, doktor Aleksander Kiter ja kaks üliõpilast. Sõidu marsruut on juba kindlaks määratud.

Linnadesse, kuhu Pirogov pidi peatselt saabuma, olid vastavad teadaanded saadetud.

Pirogovi oodati kõikjal kannatamatult. Volmaris ja Võnnus teatasid kohalikud arstid laialdastele rahvahulkadele Pirogovi tulekust. Nende soovitusel teatasid pastorid linnalähedaste külade kirikutes oma koguduste liikmetele kuulsa kirurgi, imetlusväärse arsti oodatud saabumisest.

Kindlaksmääratud päeval kogunes väljakuulutatud kohta pimedaid, lonkajaid, kasvajate all kannatajaid ja teisi kõige mitmekesisemate tõbede käes vaevlevaid inimesi.

Nikolai Ivanovitš vestles iga haigega, tegi kindlaks haiguse iseloomu ja raskuse. Vahepeal seadsid assistendid korda välilõikustoa ja kirurgi töö algas. Esimeses linnas tegi Pirogov 50, teises 60 lõikust. Inimkonna sõber, suurepärane arst käis läbi Baltimaa linnad ja külad, tuues haigetele paranemist. Eemaldati kasvajaid, pimedatele anti tagasi nägemisvõime.

Sõidu lõpp-punktiks oli Riia. Suures sõjaväehospitalis, kus Pirogov oli mõne aasta eest viibinud haigena, oli ligi 1500 voodit. Hospitali peaarst Stšerba avaldas hospitali-käskkirja, mil-

lega andis Nikolai Ivanovitšile piiramatu tegevusvabaduse nii kirurgia- kui ka kõigis teistes osakondades.

Iga päev kell 7 hommikul läks Pirogov hospitali ja tegi seal visiidi haigetele. Tema järel käisid peaarst Štërba, hospitali vanemarst, korrapidajad ohvitserid, palatiarstid, velskrid ja all-ohvitserid. Pirogov vaatas haiged läbi ja tegi samas lühikesi korraldusi ravimite ja dieedi suhtes — kõige suhtes, mis võis soodustada hospitalis lamavate sõdurite edukat ravimist. Visiidi ajal valiti välja haiged, keda pidi opereerima Pirogov ise.

Riia sõjaväehospitalis võis Nikolai Ivanovitš oma arstitegevuse raame ulatuslikult laiendada. Need rikkaliku kirurgilise praktikaga suvised sõidud täiendasid märkimisväärselt Pirogovi teaduslik-pedagoogilist tööd ülikoolis sügis- ja talvekuudel.

Tallinn oli meresupluse kohana juba ammust ajast kuulus. Sellest ajast peale, kui Nikolai Ivanovitš Pirogov sai Tartu ülikooli professoriks, püüdis ta peaaegu igal aastal aega leida, et suvel lähedal asuvasse Tallinna sõita. Mereõhk ja suplemine mõjusid tema tervisele väga hästi. Ta võis väsimatult luusida linna maalilises ümbruses, ronida rannakaljudele, kuulata murdlainete kohinat, vaadata, kuidas kaugel merel liiguvad aeglaselt kaluripaatide valged purjed.

Vahetevahel häiris Pirogovi üksindust mere ääres mõni salk rannal puhkavaid peterburilasi või moskvalasi.

Doktor Ehrenbusch, kohalik arst, tutvustas Pirogovi supluskohas krahv Gurovskiga. See isand oli sandarmiülema salajasel korraldusel Peterburist Tallinna saadetud. Kord oli uus tuttav sisse võtnud liigse viinaannuse ja teatas Pirogovile:

«Teie kohta, mu sõber, olen juba kirjutanud sinna, kuhu vaja, Peterburi.»

«Küll on lurjus!» mõtles Pirogov vastikustundega ja vaatas krahvitiitlit kandva nuhi sinistesse prilliklaasidesse.

Gurovski lõpetas oma Tallinnas-viibimise sellega, et võttis doktor Ehrenbuschi vastutusel kauplustest suure summa peale võlgu igasuguseid asju ja kadus ühel ilusal hommikul teadmata kuhu. Niisuguseid isandaid saatis salapolitsei kõikjale, et tsaar Nikolai I-le ebasoovitavaid inimesi kinni nabida.

Nikolai Ivanovitš Pirogov veetis ligi kümme aastat oma elust Tartus, linnas, mille nimi — Dorpat — üksi juba pani mõtlema elanikkonna mitmesuguste kihtide elust-olust ja poliitilisest meelsusest. Linna kolmest nimest — Jurjev, Tartu, Dorpat — oli viimase kasutamine kõige vähem õigustatud.

Saksa aadli jultunud taotlustele vastu tulles seaduspärastas tsaarivalitsus Eesti linnade saksakeelsed nimed. Tallinn muutus seega Reveliks, Jurjev-Tartu — Derptiks.

Eesti ja läti elanikkonna privilegeeritud ringkondade saksastamine oli kestnud sajandeid ja jätkus ka Pirogovi ajal. Oma

keele ja kultuuri hülgamine balti rahvaste kodanlike kihtide poolt kutsus Pirogovis esile ägeda hukkamõistu. Ta kirjutas selle kohta:

«Niipea kui eestlane või lätlane sai linnakodanikuks, käsitööliseks, linnakooli õpilaseks, muutus ta või püüdis muutuda puhastverd sakslaseks. Ja kui palju tublisid ning andekaid saksa ja mittedaksa nimedega eesti ja läti rahvusest arste ja meistreid on juba saksa intelligentsi hulka üle läinud! Paljud neist, kes minu ajal üle läksid, on unustanud ja püüavad täiesti unustada oma päritolu, varjates seda või suhtudes üleolevalt oma rahvasse.»

Uheaegselt kohaliku kodanluse saksastumisprotsessiga ilmes üha tugevamini eesti lihtrahva vihavaen sakslastest mõisnike vastu. Kõiki neid, nii siin maal kasvanud kui ka väljast tulnud rõhujaid, nimetas rahvas saksteks.

Pirogovile, nagu ta kirjutas, ei võinud jääda märkamata «talurahva vihavaen või vähemalt vaenulikkus nende sakste vastu».

Suremus vaesuse ja haiguste tõttu oli Baltimaadel suurem kui üheski Kesk-Venemaa kubermangus. Talurahva vabastamine Baltimaadel, mis toimus varem kui riigi ülejäänud osas, oli teostatud nii, et kogu maa jäi saksa parunite-mõisnike kätte. Ajal, mil Pirogov elas Tartus, Nikolai I valitsemise süngel ajajärgul, ei lõppenud sellel maal nälg ja taudidena esinevad nakkushaigused.

*

Pealinnast saabus rõõmustav teade: Vene Teaduste Akadeemia on autasustanud Pirogovi teose «Arteritüvede ja fastsiate kirurgiline anatoomia» Demidovi preemiaga.

Tuttavad ja võõrad inimesed tulid Pirogovi juurde kirurgia-kliinikusse ja avaldasid talle oma poolehoidu. Nikolai Ivanovitš jätkas väsimatult tööd, ilma et oleks puhanud. Ta veetis endiselt iga päev palju tunde anatoomikumis. Ei lakanud ka katsed loomadega. Tartus ei jätkunud Pirogovi jaoks enam koeri, kasse ja küülikuid. Ta saatis oma abilisi linnalähedastesse küladesse loomi muretsema. Teadlase hiiglaslik töö lõppes uue raamatu — «Ahhilleuse kõõluse läbilõikamisest» — väljaandmisega.

Mõne aasta eest oli Nikolai Ivanovitš ühena esimestest maailma kirurgias teostanud ahhilleuse kõõluse läbilõikamise operatsiooni. Seda lõikust polnud julgenud teha kõigi rahvaste ja aegade suurimadki kirurgid.

Kanna juurest sääre lihaste juurde mineva tugeva kõõluse — ahhilleuse kõõluse — lõikas Pirogov ligi nelikümmend korda läbi. Ta tegi sadu katseid loomadega ja uuris läbilõigatud kõõluse kokkukasvamise protsessi nii põhjalikult, et vaevalt oleks tema uurimistele ka saja aasta pärast võidud midagi lisada.

Suure vaeva ja erakordse armastusega tehtud tööd ei kaota kunagi oma väärtust. Nii on ka Pirogovi tööga ahhilleuse kõõluse läbilõikamise alal.

Pirogovi kuulsus Tartus kasvas hämmastava kiirusega. Kuid imetlusväärne arst jäi üha sagedamini mõttesse oma tuleviku pärast. Kakskümmend kaks voodit kliinikus ei võimaldanud kirurgi andel kogu oma hiigeljõus areneda. Pirogov vajab suhtlemist laiemate teadlaste ringiga. Väike Tartu aheldas teda. Järjest teravamini tundis ta vajadust asuda elama suurde ülikoolilinna.

Meediko-Kirurgiline Akadeemia

Peterburis, veerikka Neeva jõe taga Viiburi poolel asetse-
sid piki kallast rohkearvulised hooned — Meediko-Kirurgiline Aka-
deemia, mis valmistas Vene armeele ette arste ja apteekreid.

Paljud suured kodumaise meditsiini tegelased olid pühenda-
nud akadeemiale kümneid aastaid oma elust. Olla akadeemia
professor, assistent, üliõpilane — see oli paljude vene patriootide
unistuseks. Sellest unistas niihästi kuulus vene kirurg Nikolai
Ivanovitš Pirogov kui ka kellelegi tundmatu velsker Sotšinski
ühes Lõuna-Venemaal asuvas sõjaväeosas.

Tsaari ihuarst, Meediko-Kirurgilise Akadeemia president
baronet Willie, kes viibis kord inspeksioonisõidul mööda Vene
armee väeosasid, kohtas ühes polgus tarka ja haritud velskrit.
Baronet, kellele noormees hakkas meeldima, soovitas talle õppida
aasta või kaks selleks, et astuda akadeemiasse. Kas tarvitseb
kirjutada, kui tänulikult kõrge aukandja nõuanne vastu võeti?
Nagu Willie ütles, nii ka toimus. Sotšinski astus akadeemiasse.
Juba esimesest päevast peale ei meeldinud üliõpilane millegipä-
rast akadeemia teaduslikule sekretärile keemiaprofessor Netšaje-
vile.

Üliõpilane Sotšinski õppis anatoomiat, õppis füüsikat, õppis
keemiat... Keemiaeksamil andis professor Netšajev talle eba-
rahuldava hinnangu. Sotšinski jäeti kursust kordama. Kuid see
polnud veel suur häda. Üliõpilane ei kaotanud aastat asjatult,
ta õppis hoolega. Kui oli möödas teine aasta, ilmus Sotšinski
uuesti keemiaprofessori juurde eksamit tegema. Netšajev vaa-
tas süngelt üliõpilase otsa ja ütles tigidalt:

«Teie ei meeldi mulle ja ma ei lase teil kursust lõpetada, see-
pärast minge, minge akadeemiast minema!»

Mida pidi Sotšinski tegema? Netšajev oli kõikvõimas. Baro-
net Willie oli õige vana ega näidanud end akadeemias. Profes-
sorite nõukogus ajas kõiki akadeemia asju keemiaprofessor
Netšajev. Polnud kedagi, kellele oleks võinud tema peale kae-
vata, ja kaebamine poleks andnud ka tulemusi.

Lähemal laupäeval pidi toimuma professorite nõukogu istung. Hommikul tegi Sotšinski otsuse, mis tõi ta akadeemia administratiivhõonesse, kus asus nõukogu istungitesaal. Siin võttis Sotšinski sisse suure annuse mürki — seatinasuhkrut. Seejärel tõmbas üliõpilane taskust väikese taskunoa ja läks saali. Ta pootas ukse ning nägi suure laua taga teiste professorite hulgas istumas ka oma tagakiusajat. Üliõpilane püsis vaevu jalul, mürk oli mõjunud kiiremini, kui oleks vaja olnud. Sotšinski sööstis rohelise laua poole, et Netšajevit surnuks pista, kuid ta värisev käsi, mis hoidis väikest nuga, tabas ebakindla ja nõrga löögiga mitte keemiaprofessorit, vaid viimase kõrval istuvat professor Kalinski. Samal hetkel varises üliõpilane meelemärkusetult maha. Kalinski oli saanud kergelt kriimustada. Professor-kirurg Bujalski tõttas mahakukkunud üliõpilase juurde ja süstis talle veenisisesi vastumürki. Sotšinski toodi tagasi ellu, kuid teda ootasid ees hirmsad piinad.

Harukordne juhtum. Meediko-Kirurgilises Akadeemias sai Peterburis teatavaks. Sellest kanti tsaarile ette. Krahv Kleinmichel kutsuti Nikolai I juurde ja saadeti tsaari käsul Viiburi poolele akadeemiasse juurdlust toimetama.

Selle timuka, tsaari lemmiku, kõikvõimsa Kleinmicheli kätte anti üliõpilane Sotšinski arvete õiendamiseks. Kahekümne nelja tunni pärast langetati otsus: «Ajada läbi kadalipu.»

Nende kohutavate sündmuste pealtnägija kirjutas Sotšinski viimsetest eluhetkedest:

«... Kui ta maha kukkus, olles võimetu kepilöökidest all edasi minema, pandi ta vankri peale ja veeti mööda rivi eest, kes peksmist jätkas. Paljud juuresolijad minestasid. Õnnetul Sotšinskil, kes hoopide all suri, löödi roietevahelised lihased läbi kuni kopsukelmeni, mis tuli nähtavale ja oli kohati purustatud kuni kopsudeni.»

Sotšinski metsik hukkamine teostati Nikolai I isiklikul käsul. See polnud haruldane juhtum, vaid tsaari harilik arvete õiendamine oma truude alamatega.

Keemiaprofessor Netšajevit, kes oli viinud Sotšinski traagilise hukkamiseni, autasustati Nikolai I käsul ordeniga.

Sotšinski hukati piinarikkalt, Peterburi Meediko-Kirurgiline Akadeemia aga anti korra loomiseks Kleinmicheli kätte.

«Ja see kindral, tolle aja mõiste järgi kõikvõimas vesiir,» kirjutas Pirogov, «tuli mõttele akadeemia oma soovi kohaselt ümber korraldada.»

Keegi sisendas akadeemia ümberkorraldamisest innustatud Kleinmichelile ühe väga kasuliku mõtte. Kindral andis käsu varem kehtinud tava vastaselt määrata kõigile vakantsetele ja uutele kateedritele akadeemias professorid, kes on saanud hariduse ülikoolis.

Moyerite kodus oli Nikolai Ivanovitš kord tutvunud Ivan Filippovitši sõbra doktor Seidlitziga. Varsti sõitis auväärne doktor pealinna ja asus Meediko-Kirurgilises Akadeemias sisehaiguste kateedrile. Kui Kleinmichel akadeemiasse ilmus, avanes kirurgiakateedris vakantne koht. Seidlitz tegi ettepaneku kutsuda vabanenud kohale professor Pirogov. Sellest teatati Kleinmichelile. «Kõikvõimas vesiir» teatas Pirogovile, et talle pakutakse kateedrit akadeemias. Kirurgiakateedri juures polnud kliinikut, kus oleks võinud üliõpilastele teooria kõrval õpetada ka kirurgia praktikat. Selle asjaolu tõttu ei olnud kateeder Pirogovile vastuvõetav, käis vastu tema tähtsamale põhimõttele — õpetada üliõpilasi haigevoodi juures. Kliinikuta kateeder polnud Pirogovile vajalik.

7. veebruaril 1840 Kleinmichelile saadetud kirjas avaldas Pirogov oma seisukoha kirurgia õpetamise suhtes:

«Miski ei saa soodustada meditsiiniliste ja eriti kirurgiliste teadmiste levikut õppijate keskel nii, nagu seda teeb rakenduslik suund õpetamises; teisest küljest ei saa miski viia teadust edasi nii, nagu seda teeb ainus positiivne vahend — hospital. Ainult hospitalis võib šarlatansust, pettust, pimedat eelarvamust ja tingimusteta usku õpetaja sõnadesse lahutada tõest, mis on teaduse aluseks: seda näeme eriti meie ajal, kus erapooletu vaatleja kurbusetundega märkab, et koos suurte avastuste ja hiilgavate leiutustega teaduses on kasuahnus, võltskuulsus ja kõik madalad kired justkui sihilikult ühinenud selleks, et tõkestada niigi kitsast teerada tõe poole. Meil meie kodumaal... seisab ees suur ülesanne päästa teadus inimkonna jaoks.»

Pirogovi kiri väljendas tema armastust kodumaa teaduse vastu ja vihavaenu inimeste suhtes, kes otsisid teadusest ainuüksi vahendit oma isiklike, kasuahnete püüdluste rahuldamiseks. Pirogov nõudis teaduse ja praktika tihedat ühtsust. Kirurgia alal oli see võimalik ainult hospitalikirurgia kateedri loomise teel, mida ei olnud veel kuskil.

Pirogovi valju häält kuulsid kõik Venemaa eesrindlikud inimesed.

«Noortel arstidel,» ütles suur kirurg, «kes tulevad meie õppeasutustest, pole peaaegu üldse praktilist meditsiinilist haridust, sest meie kliinikud on kohustatud andma neile ainult kõige üldisemaid teadmisi haiguste kindlakstegemisest, kulgemisest ja ravist. Meie noored arstid, astudes teenistusse ja alustades iseiseisvat tööd haigevoodite juures haiglates, sõjaväelaatsarettides ja erapraktikas, satuvad seepärast väga raskesse seisukorda, ei too neilt oodatud kasu ega saavuta oma eesmärki. Kavatsedes kõrvaldada seda tähtsat lünka, panen ette asutada peale harilike kliinikute veel hospitalkliinikud.»

Viiburi poolel, Meediko-Kirurgilise Akadeemia kõrval asus Teine Maaväehospital. Pirogov tegi ettepaneku see tohutu suur hospital ümber korraldada reaks hospitalkliinikuteks vastavate kateedrite juures.

Nikolai Ivanovitši suureks rõõmuks ja üllatuseks võttis Kleinmichel tema projekti vastu. Kõige tõenäolisem on see, et tsaari aukandja polnud lugenudki Pirogovi poolt aastaid mõttes kantud ettepanekut meditsiinilise hariduse reorganiseerimisest. Kleinmichel teadis, et Pirogov on kuulus kirurg, järelikult on vaja ta akadeemiasse üle tuua. See loetakse koguni tema, Kleinmicheli teeneks. Noh, aga kui see Pirogov peab vajalikuks seal mingisuguseid hospitalkliinikuid asutada, las asutab pealegi. Peaasi, et see ei kahjusta impeeriumi alustugesid.

Pirogovi poolt esmakordselt meditsiinilise hariduse ajaloos ettepanud hospitalkliinikute asutamine on suure teadlase määratu tähtis teene.

Pirogov teadis, et tal ei lähe kergesti korda lahkuda Tartu ülikoolist, mis kuulus rahvahariduse ministeeriumi süsteemi. Õppimise aastail saadud stipendiumi eest oli ta kohustatud töötama 12 aastat. Kuni selle küsimuse lahendamiseni otsustas Nikolai Ivanovitš vaba aja ära kasutada ja Moskvas omakseid külastada. Teel kodukohta peatus ta Peterburis ja esitles end Kleinmichelile.

«Ta oli minuga armastusväärne,» tuletas Nikolai Ivanovitš meelde. «Liigagi armastusväärne, mis talle ei sobinud; näol hõljuva lahke naeratuse tagant kõnelesid tinakarva silmad selgesti sellele, kes neid vaatas: «Vaata pealegi, kuid ära end unusta!»»

Pidades meeles vene vanasõna: «Lamava kivi alla vesi ei jookse», läks Nikolai Ivanovitš haridusminister Uvarovi voliniku Ivan Trofimovitš Spasski juurde. Pirogov kuulis temalt, et rahvahariduse ministeeriumis on juba teada Tartu kirurgiaprofessori soov akadeemiasse üle minna. Kuid Uvarov ei laskvat Pirogovi mingi hinna eest oma ametkonnast lahkuda.

Nikolai Ivanovitš selgitas kannatlikult Spasskile põhjusi, miks ta sooviks akadeemiasse üle minna. Spasski kuulas teda, kuid ei öelnud ega lubanud midagi kindlat. See-eest, saanud teada, et Pirogov järgmisel päeval Moskva sõidab, tegi Spasski professorile ettepaneku sõita «möödaminnes» Tuula kubermangu ühe mõisniku, departemangu direktori sõbra juurde, ja teha seal operatsioon. Pirogov nõustus, seepärast sai ta ainult mõne päeva Moskvas viibida. Kahe päevaga sõidutas postipoiss Pirogovi mõisniku juurde.

Lõikus oli lihtne. Pirogov kõrvaldas kaheksa-aastaselt tütarlapsel kurgumandlid ja sõitis järgmisel päeval mõisast minema.

Päev hiljem saabus Pirogov Ivan Filippovitš Moyeri mõisasse Orjoli kubermangus. Siin veetis vana professor oma eluõhtut. Katenka Moyer oli nüüd juba abiellumiseas. Neiu meeldis Pirogovile, kuid viimane polnud temaga tulevikust kunagi tõsiselt kõnelnud. Nikolai Ivanovitši kohtumised Jekaterina Moyeriga Tartus olid möödunud mängudes, lapselikes vallatustes ja sõbralikes vaidlustes.

Nikolai Ivanovitši seekordse külaskäigu ajal oli Katenka mõtlik ja sõnakehv, kuid Pirogovile tundus, et neiu on tema vastu endiselt lahke ja õrn.

Olles loomult tagasihoidlik, ei julgenud Nikolai Ivanovitš neiuale abielu-ettepanekut teha. Ta puistas oma südame välja kirjas Jekaterina Afanasjevna Protassovale, pärast Moyerite mõisast lahkumist.

Kiri tuli pikk ja segane, kuid peegeldas hästi Nikolai Ivanovitši tundeid:

«... Kes võib neist ridadest Pirogovi ära tunda? ... On see tõesti minu Mina, kes praegu mu sulge juhib? See minu kiri on nagu kõverpeegel: mida rohkem ma sellesse vaatan, seda vähem tunnen end ära. Külmaverelised käed, mis seni on ilma väri-
nata tunginud rauaga elu kõige salajasemate allikateni, väri-
sevad nüüd mingi varjatud tunde pärast. Mulle näib, et annaksin praegu poole oma elust, kui oleksin suuteline ühe sõnaga väljendada paberil kõiki oma tundeid.

... Minu saatuse, minu õnn on nüüd teie kätes ... mu kavatsused on puhtad ja selged nagu kevadine taevas, ma ei karda neid kogu maailma ees väljendada ... Tema ees, tema juuresolekul ei olnud mul sõnu tunnete avaldamiseks ... ma lootsin, et kuulekas sulg annab paremini edasi mu tunnete sügavuse ...

... Lühidalt — ma vannutan teid kõige nimel, mis maailmas on püha, kirjutage mulle, kas mul võiks olla lootust saada Jekaterina Ivanovna südant ja kätt ... Veel üks palve: kui Jekaterina Ivanovna mäletab meie sõprust ja tahab osutada mulle suuri-
mat vastutulekut, siis palun ma teda külastada minu hea vanakese-
ema üksildast elamut Moskvast; ta on teist kõigist kuulnud ja armastab teid kõiki ... ta ei suuda kunagi ilma pisarateta meelde tuletada, kuidas teie tema Nikolaid Tartus soosisite. «Armasta ja austa kuni surmani,» ütles ta mulle, «neid, kes sind võõrsil kodutu noorukina hellitasid.» Igavesti teie Pirogov.»

Kuu aja pärast sai Nikolai Ivanovitš Moyerilt oma kirjale vastuse. Tema abielu-ettepanekut ei võetud vastu. Katenka Moyer olevat juba ammu teisele lubatud. Pirogov kirjutas Jekaterina Afanasjevna Protassovale teise kirja, mis heidab valgust keeldumise tõelistele põhjustele.

«... Ma ei suuda leida sõnu oma õnnetuse väljendamiseks: ma kaotasin korraga selle, keda pidasin oma tulevaseks saatu-seks, ja eksisin kõige julmemal kombel ka selle inimese tunnetes, keda pidasin oma kõige paremaks sõbraks... Ma tean, et mu sõnad ei avalda nüüd mingit mõju, kuid ma ei saa end tagasi hoida: pean iga ausalt mõtleva inimese kohuseks vastata niisugusele kirjale, nagu ma Moyerilt sain. Kui ta oleks mulle lihtsalt «ei» öelnud, ilma põhjuse ja tervitusega, oleksin nurisemata seda hoopis talunud... kui ta tütar oleks mulle ära öelnud oma südame häält kuulates, oleksin pidanud seda niisuguseks õnnetuseks, mille üle ei tohi nuriseda, sest et südame hääl on püha. Kuid Moyer tahtis oma kirjas mulle tõendada, et ta pidi talitama nii, et ta ei saanud talitada teisiti. Ja just need põhjused, mis ta ette toob, ajavadki mu vere mäsama...

Kuulake, ta räägib, et ta on nõrk, ja seepärast tahab oma väimehes leida tuge, mina aga ei saa selleks toeks olla, sest meie eesmärgid on erinevad. Mis tuge ta oma väimehelt tahab? Loomulikult puhtmateriaalset, egoistlikku. Tema väimees peab olema mõisnik, peab olema maaomanik. Ütelge avameelselt, kas võib üllaste vaadetega, õilsa hingega inimesel, kunagi teadusega tegelnud inimesel, nagu seda on Moyer, olla niisuguseid nõudmisi oma ainsa tütre abikaasa suhtes? Kes etendab neis nõudmistes suuremat osa — kas isa või tütar? Ütelge, kas tugi isa nõrkusele seisab ainult selles, et ta tütar oleks jõukas, kas tõesti pakuvad inimesed üksteisele tuge ja lohutust ainult materiaalse kasu kaudu? ... Kui mu ema nimetab mind oma vanaduse toeks ja lohutuseks, siis on see õige mitte seepärast, et ma aitan teda oma rahaga. Mis saaks maailmast, kui me otsiksime üksteise juurest ainult praktilist kasu? Kas tõesti ei paku isale seesmist lohutust, mis on kõrgem materiaalsest toest, kui ta näeb oma tüdart abielus inimesega, kelle õilsad ning kõrged püüdlused on kõigile teada, kes on suuteline tema tüdart mõistma ja õnnelikuks tegema?

Ma näen, et olen üsna õnnetu, ma ei osanud tõestada, et suudan olla toeks inimesele, keda armastasin ja austasin. Tõsi küll, ma pole rikas; ma pole mõisnik, kuid arvan, et Ivan Filippovitšil on juba küllalt võimalusi selleks, et oma vanaduspäevad ilma mureta ja rahulikult lõpuni elada, tema tütrelt aga ei nõua ma ei mõisaid ega raha; Ivan Filippovitš võib kasutada neid oma huvides nii nagu soovib, ma ei vaja midagi peale tema tütre puhta südame, ta kauni hinge...»

Selle kibeda, südame põhjast tuleva kirjaga lõppes Nikolai Ivanovitš Pirogovi kurb armulugu Jekaterina Moyeriga.

Kantseleilik kirjavahetus seoses Pirogovi üleviimisega Tartu ülikoolist akadeemiasse jätkus. Pirogov hakkas kaotama lootust

selle peatsele lõppemisele. Uvarovile ei tähendanud see midagi, et Pirogov oli juba leidnud endale asetäitja kateedritele Tartus.

Suvi ja sügis möödusid. Novembri lõpul pöördus Nikolai Ivanovitš kirjalikult haridusministeeriumi departemangu direktori vürst Širinski-Sihmatovi poole, paludes aidata saada vastust minister Uvarovilt. Pirogov kirjutas:

«Julgen loota, et minu poolt üldsuse kasuks ettevõetud töö ja see ohvrimeelsus, millega ma ülikooli teenisin, annavad mulle teatava õiguse loota, et õiglasel ülemusel ei teki tahtmist viia minu segadusse aetud olukorda äärmuseni, määrates mind jääma Tartu, vastupidi minu kalduvustele ja soovidele.»

Pirogovi kirjale pani Širinski oma hoogsas, rõngakeste ja keerutustega käekirjas resolutsiooni: «Ette kanda Sergei Semjonovitšile» (s. o. Uvarovile).

Jällegi möödub üks nädal teise järel. Minister Uvarovile tuleb Tartust veel üks kiri.

«Nüüd on juba aasta, kus ma viibin äärmiselt halvas olukorras... see peab lõppema — ma näen seda ette — kas mõistuse kaotusega või täieliku roidumusega...»

Seegi ärapiinatud inimese kiri pannakse kalevi alla. Uvarovide ja Širinski-Sihmatovide juba ei saa mõistuse kaotusega üllatada. Julmad, südametud tšinovnikud, julm ajastu! Minister Uvarov vaikib endiselt.

Ootamatult astub teadlase eest välja Tartu ülikooli kuraator kindral Kraftstroem. Ta kirjutab ministrile kirja, kus osutab Pirogovi hädisele olukorrale, mida süvendab kirurgiaprofessori äge iseloom ja elav kujutlusvõime, mille tõttu ta on endale juba koostanud tulevaste suurte teaduslike tööde kavad ja aina unistab neist. Kuraator rõhutab Pirogovi kohusetruudust, kes «... siimaale täidab oma ülesandeid õilsa iseloomu tõttu niisama hoolsalt nagu ennegi, kuid kõige selle juures on märgata rahulolematust, mõtlikkust ja seltskonnast võõrdumist». Kindral Kraftstroem palub luba valida Pirogovi asemele keegi ülikooli poolt esitatud kandidaatidest.

Kraftstroemi kiri avaldas mõju.

18. jaanuaril 1841 kinnitas tsaar Pirogovi üleviimise Tartust Peterburi.

Veidi aega enne ärasõitu pidas Nikolai Ivanovitš mõnede oma õpilastega läbirääkimisi nende ületuleku asjus Peterburisse. Ta ütles oma abilisele Frobenile:

«Te olete juba neli aastat minuga koos töötanud, olen teiega harjunud ja sooviksin kasutada teie abi ka Peterburis.»

Analoogilise ettepaneku tegi Pirogov ka oma assistendile Pjotr Jurjevitš Nemmertile.

Nikolai Ivanovitš jättis oma kaaslaste ja sõpradega südamliselt hüvasti. Viimast korda käis ta läbi anatoomikumi ja kliiniku

hooned. Võib-olla olid siin, Tartus, möödunud ta elu parimad aastad, siin oli ta saanud kirurgiaõpetajaks. Üliõpilaste ja professorite linnake jääb Pirogovile kogu eluajaks meelde.

Ettevalmistused on lõppenud. Ela hästi, Tartu, asume teele . . .

Peterburis võttis Pirogovi linnavärvavas vastu pealinna meditsiinilise ühingu esindaja. Selle presidendi nimel andis ta Nikolai Ivanovitšile üle auliikme diplomi. Kohe pärast saabumist läks Nikolai Ivanovitš Teise Maaväehospitalisse. Ta võttis üle selle hospitali kirurgia-osakonna.

Tohutu suuri, 60—100 voodiga palateid ei õhustatud kunagi. Pärast Florio «ravimist» allesjäänud haigete välimus lõhestas Pirogovi südant. Nikolai Ivanovitši silma all surid sõdurid hospitalinakkustesse — roosi, mädaveresusse, gangreeni. Lõikustubadeks polnud antud ühtegi kas või viletsatki ruumi ja lõikusi teostati palatites teiste haigete juuresolekul. Tuimastamata opereeritavad hirmutasid oma kisa ja karjumisega lõikuste tahtmatuid tunnistajaid, kellel seisis samuti ees tutvus kirurgi noaga.

Hospitali velskrid, räpased kitlid seljas, sarnanesid prügi-vedajatega. Kaltse, mida nad kasutasid mähisteks ja kompressideks, pandi mädastelt haavadelt puhastele. Mädanakkus rändas takistamatult hospitalis ringi. Alati hõljus seal mädaneva inimekeha kerge, pead pööritava panev lehk.

Hospitali apteegist saadavad ravimid sarnanesid ükskõik millega, ainult mitte ravimitega. Kiniini asemel anti näiteks ühtepuhku harilikku härjasappi, kalamaksaõli asemel mingit halvasti lõhnavat õli.

«Hospitalis varastati mitte ainult öösel, vaid ka päise päeva ajal,» rääkis raevunult Nikolai Ivanovitš Pirogov. «Varas istus varga seljas ja sundis vargaga takka.»

Hospitali järelevaatajad kaotasid iga päev kaardimängus igaüks mitusada rubla. Need suured summad tulid kokku krossidest, mis määrati nende sõdurite raviks ja toiduks, kel oli olnud õnnetus hospitalisse sattuda.

Apteeker viis kõikide nähes välja äädikapudeleid ja kallihinnaliste ravimtaimede pakke. Ta müüs ravimeid ja võttis raha endale.

«Millest alustada, mida kõigepealt ette võtta?» arutles Nikolai Ivanovitš. «On vaja kohe alustada sõda varaste vastu, kes sõdureid riisuvad. Neid röövleid on palju ja võitlus nendega tuleb raske. On vaja tundigi viivitamata teostada kiireloomulisi lõikusi. Päästa need, keda Florio pole veel jõudnud hauda saata. Hulk haigeid vajab amputeerimist — jäsemete kõrvaldamist. On alanud gangreen ja ainult amputeerimine võib tuua kas või veidi lootust pääsemisele. Peab pühastama mädaseid haavandeid, lahti lõikama mädakanaleid, haavadest eemaldama mädanevate luude killukesi.»

Pirogov käärib varrukad üles ja asub lõikuslaua juurde. Ta katsub päästa haigeid sõdureid, kes on nakatatud mädavere-susse, kes halva toitmise tõttu põevad skorbuuti ja kelle operat-siooni-tähtajad on ammu mööda lastud.

«Kui nad surevad, kuulutame Pirogovi süüdlaseks. Kui ta poleks lõiganud, poleks nad surnud; ta lõikas, tähendab, tappis,» sisistavad ja laimavad Pirogovi tema vaenlased.

Hospidali peaarst Lossijevski suhtus vihavaenuga uuesse korrasse, mille Pirogov kirurgia-osakonnas maksma pani. Kord nägi Lossijevski palatis Pirogovi assistenti Nemmertit. Lossi-jevski peatas noore arsti ja küsis:

«Härra Nemmert, kas te ei märka professor Pirogovi käitu-mises midagi erilist?»

Selle küsimuse üle imestanud Nemmert vastas:

«Ei...»

«Aga miks määrab professor nii suuri annuseid narkoo-tilisi aineid: koerapöörirohu-ekstrakti kuni viis graani kor-raga?»

«Ma ei tea, mida te mõtlete. Parem oleks, kui te ise räägiksite sellest professoriga.»

Nähes, et Nemmert ei soovi kõnelust jätkata, võttis Lossi-jevski ülemusliku hoiaku ja käskis assistenti endaga kantseleisse kaasa tulla. Jõudnud oma kabinetti, läks Lossijevski kirjutuslaua juurde, võttis laekast pitseeritud ümbriku, ulatas selle assisten-dile ja ütles:

«Suvatsege, härra arst, salajane korraldus vastu võtta ja andke allkiri selle kättesaamise kohta.»

Ümbrikule oli suurte tähtedega kirjutatud «Salajane» ja number peale pandud. Nemmert võttis kirja ja palus luba lah-kuda. Salajasest paberist luges ta:

«Kuna mõnda aega on ilmnenud, et professor Pirogovi vaim-sed võimed ei ole normaalses seisukorras, panen teile ette mulle iga nädal laupäeviti teatada kõigist tema toimingutest, mis ei vasta tervele mõistusele. Peaarst Lossijevski.»

Hospidali kroonuvaraste peamees Lossijevski alustas Piro-govi vastu vaenutegevust. Ta hakkas Nikolai Ivanovitši pommi-tama kirjadega, nagu näiteks järgmine:

«Kuna teie osakonnas kulutatakse tohutul hulgal joodtink-tuuri, millega te ilmaaegu määrите näo- ja peanahka, teen teile korralduse lõpetada nii kalli ravimi tarvitamine ja asendada see odavamaga. Lossijevski.»

Pirogov saatis selle paberilipaka Lossijevskile tagasi ühes järgmise seletusega:

«Teie avalduse puhul... on mul au teie kõrgeaususele tea-tada, et teil pole õigust teha mulle mingisuguseid korraldusi minu tegevuse kohta haigevoodite juures.»

Kui te aga leiate, et ma kulutan ravimeid hospitali kataloogi vastaselt, siis tuleb teil sellekohase teadaandega pöörduda meie ühise ülemuse — Meediko-Kirurgilise Akadeemia presidendi poole.»

Narkootilise aine — koerapöörirohu-ekstrakti — kohta vastas Nikolai Ivanovitš Lossijevskile järgmiselt:

«Käskige oma ekstrakte valmistada tõelistest narkootilistest ainetest, mitte aga umbrohu tuhasta!»

Saanud salajase korralduse, läks Nemmert otsekohe Nikolai Ivanovitši juurde ja näitas talle Lossijevski paberit. Assistent küsis professorilt, mida ta peaks tegema.

«Minge akadeemia presidendi Schlegeli juurde ja küsige temalt.»

Niisugune oli Pirogovi vastus. Kohmetanud assistent läks akadeemia presidendi juurde. Kõrge ülemus võttis noore arsti lahkesti vastu ja küsis naeratades:

«Ja te pole ise midagi märganud? Noh, armas inimene, peitke siis paber ära ja ärge seda kellelegi näidake.»

Saanud teada akadeemia presidendi otsuse — jäljed kaotada, palus Pirogov oma abilist see korraldus üheks tunniks tema kätte anda ja lubas, et see mingil määral Nemmert teenistuslikku karjääri ei kahjusta.

Paber käes, läks Nikolai Ivanovitš viivitamatult akadeemia kuraatori kindral Weimarni juurde.

Kõhn, vimmas, närviliselt tõmblevate huultega ja pingelisest tööst põletikuliste silmadega Pirogov ilmus kuraatori ette. Raevu tagasi hoides katsus ta võimalikult rahulikumalt kõnelda:

«Kui sellele kisendavale asjale käiku ei anta, esitan viivitamatult lahkumispalve.»

Kindral, keda ilmselt ajas segadusse kindlameelsus, millega Pirogov hüvitust nõudis, püüdis Nikolai Ivanovitši rahustada:

«Juba homme katsun kõik joonde ajada. Kui see teid ei rahulda, olen valmis asjale seadusliku käigu andma.»

Kindrali staabist saadeti kuller paarist Lossijevski järele. Missugune kõnelus õukonna aukandja ja hospitali varga vahel toimus, seda pole raske öelda, sest järgmisel päeval saabus akadeemiasse käskkiri, mis kirjutas Lossijevskile ette akadeemia presidendi, assistent Nemmert, selle paberi kirjutanud isiku ja kõigi seda paberit näinud hospitali kantselei teenistujate juuresolekul professor Pirogovilt andestust paluda. Kui nimetatud professor Pirogov ei nõustu Lossijevski häbematu tegu vabandama, siis anda kogu asjale seaduslik käik.

«Järgmise päeva hommikul,» jutustas Nikolai Ivanovitš sõpradele, «kutsuti mind hospitali kantseleisse ja seal toimus tõesti häbiväärne ning seejuures lapsikult häbiväärne stseen. Lossijevski, paraadmunder seljas, palus minult pisarsilmi, väriseva

häälega, käsi üles tõstes oma mõtlematuse ja häbematusse pärast vabandust ning kinnitas, et edaspidi ei anna ta mulle vähimatki põhjust pahandamiseks.

Samas, presidendi juuresolekul, näitasin talle haigetele jagatud jälki leiba ja lähendasin, et tema otseseks ülesandeks on valvata hospitalis korra, toidu ja kogu asutuse administratsiooni järele.

Sellega lõppeski minu hullumeelsuse küsimus.»

Sellest ajast peale muutus Lossijevski vagaseks nagu hiir, mõni kuu hiljem aga viidi ta üle Varssavi.

Peaarst ei suutnud teotada Pirogovi, kuid see-eest maksis kätte suure kirurgi sõbrale — assistent Nemmertile, tehes talle noomituse ülemuse salajase korralduse avalikuks tegemise eest.

Lossijevskist oli kergem jagu saada kui sajast väikesest vargast. Vargajõuguga võitlemiseks ei jätkunud füüsilist ega vaimset jõudu, sest ennekõike tuli võidelda kohutavate hospitalinakkustega, mis põhjustasid palatites suurt suremust.

Pärast Peterburi saabumist tegi Pirogov aasta otsa päevast päeva lõikusi hospitali hirmsates ruumides ning lahkas laipu sama hospitali jälkides vanades saunades.

Talvine õhtu. Hoone luitunud seinte läheduses tuleb nina kinni pigistada haisu pärast, mida levib eeskojast, kus seisavad suured kastid laipadega. Mingit desinfitseerivat vedelikku ei ole. Pool-keldrikorrusel asuvas ruumis seisavad akende all kaldpinna lauad. Laudade kõrval on tünnid jäätmete jaoks. Toas seisab raudahi, selle ümber on asetatud sulama kõvaks külmunud laibad. Ähmaselt põlevad õlilambid. Nad põlevad nii halvasti, et kõik, kes seal tegutsevad, hoiavad käes rasvaküünlaid. Sinakas tubakasuits hõljub toa niiskes ja umbses õhus. Üliõpilased, mustad vahariidest põlled ees, lahkavad Nikolai Ivanoviitši juhtimisel laipu.

Novembris ja detsembris, kui Neeval liigub jää, on raske pääseda Viiburi poolele. Pirogov seisab kaldal ja palub kaua paadimeest, et see ta üle jõe viiks. Kui paadimehele, kes kardab jäämineku ajal üle jõe sõita, miski ei mõju, ütleb Nikolai Ivanoviitš talle oma nime ja selgitab, miks ta peab tingimata Neeva vastaskaldale jõudma. Siis ei lausu paadimees sõnagi, läheb sadama-sillale, päästab otsustavalt paadi lahti ja asub ohtlikule teele. Nõrk vene liigub vapralt jääpankade vahel. Alles Viiburi poolel ütleb paadimees Pirogovile etteheitvalt:

«Eks te oelnud kohe, kes olete! Ega ma mingi tuim loom ole, kes aru ei saa, et te olete Pirogov, keda hospitalis ootavad haiged, võib-olla surijad sõdurid!»

Mõnikord kulus Neevast üleminekuks kaks tundi. Et hospitali pääseda, sõitis Pirogov sageli elu kaalule pannes jää vahelt läbi.

Peterburis käis Nikolai Ivanovitš tihti Moyeri vanade sõprade Berezinite juures. Jekaterina Berezina oli Katenka Moyeri sõbratar. Berezinid elasid Vassili saarel. Tõsine ja lahke neiu hakkas üksildasele Nikolai Ivanovitšile järjest rohkem meeldima. Raskeil tööhetkil tuletas ta õrnusega meelde neiu peeni näojooni, heledaid juukseid, kauneid taevassiniseid silmi. Neiu oli kahekümne ja Pirogov kolmekümne aastane, kuid vanuse vahe ei seganud vastastikust arusaamist ja kiindumust, mis hiljem kujunes armastuseks.

Jekaterina Dmitrijevna Berezinast sai suure kirurgi naine. Olla abielus niisuguse mehega, nagu seda oli Nikolai Ivanovitš Pirogov, kes suhtus teadusse nagu kogu oma elu eesmärgisse, polnud Jekaterina Dmitrijevnal kerge. Karm ja nõudlik enda vastu, ootas Pirogov ka oma lähedastelt samasugust ellusuhtumist.

«Mis tähtsust on kõige rafineeritumail materiaalseil naudinguil võrreldes selle vaikse, rahuliku, kuid üleva tundega, mis täidab igaühe südant, kes armastab siiralt oma teadust. Mina armastan oma teadust, nagu poeg võib armastada oma õrna ema. Mis mõtet oleks olnud eluaastatel, kui neis poleks neid meeldivaid hetki ja tunde, mida pakkus mulle tegelemine teadusega. Olen valmis rahuliku meelega surema, kui seda peaks nõudma minule teaduse poolt pealepandud kohustus,» ütles ta.

Jekaterina Dmitrijevna kuulas oma meest pisut murelikult ja mõtles: «Kas ma suudaksin vastu pidada kas või sajandikule osale neist katsumustest, milleks on valmis Nikolai?»

Mõistes hästi seda, mis toimus noore naise südames, katsus Nikolai Ivanovitš teda julgustada ja veenda, et tema enese õnn teaduse alal on ka naise õnn. Raskel eluteel on tema oma mehe esimeseks abiliseks. Mis võib olla ülevam kui kutsumus inimese kannatusi kergendada!

Töö hospitalis ja akadeemias nõudis Pirogovilt kogu jõu pingutamist. Sõda tšinovnikute ja kroonuvarastega ei vaibunud. Lossijevski vallandati, kuid selgus, et Brunn, kes tuli tema asemele hospitali peaarstiks, polnud sugugi parem. Brunn kohtles Pirogovi veelgi väljakutsuvamalt kui minema kihutatud Lossijevski. Ta määras omavoliliselt ravimeid haigetele Pirogovi osakonnas ja keelas laipu lahata. Nikolai Ivanovitši teadmata kirjutas ta haigeid hospitalist välja väeosadesse.

Kõik need aastad, mil Pirogov akadeemias töötas, ei lakanud võitlus vene teaduse lämmatajatega. Võib ainult imetleda Nikolai Ivanovitši mehisust ja visadust, et ta suutis tagakiusamise olukorras rajada kaasaegse kirurgia alusmüüri ja suurte avastustega meditsiini alal teha kuulsaks nii enda kui ka oma kodumaa.

Uus ajajärk kirurgias

Oma kirurgilise tegevuse algusest peale mõtles Nikolai Ivanovitš Pirogov haige ja terve organismi sügavaimate saladuste üle. Raudse visadusega juurutas Pirogov kirurgiasse anatoomilist meetodit. Ilma anatoomia tundmiseta ei ole kirurgil õigust nuga kätte võtta.

See oli uus väljapaistev suund arstiteaduses, mida võiks nimetada morfoloogiliseks¹, kuid see ei andnud vastust Pirogovi-aegse kirurgia ja üldse arstiteaduse paljudele väga tõsistele küsimustele.

Juba antiikaja Hippokratesest peale esitasid paljude põlvkondade kirurgid endale küsimuse: miks lähevad peaaegu kõik haavad mädanema? Miks surevad haiged pärast paljusid õnnestunud lõikusi veremürgistuse ja gangreeni kätte?

Mis mõte sellel on, et kirurg, kes on väga hästi anatoomia selgeks õppinud ja tunneb suurepäraselt inimkeha topograafiat, viib operatsiooni hiilgavalt läbi, ei vala ühtegi tilka verd ülearu, kuid haige sureb ikkagi?

Haige viiakse lõikustoast palatisse. Mõne päeva pärast hakkab haav mädanema, termomeetri elavhõbedasammas roomab ähvardavalt ülespoole. Möödub veel pisut aega, ja haiget ei tunne äragi. Ta nägu sarnaneb koolja pealuuga, mis on üle tõmmatud halli pärgamendiga. Ninaots on teravaks muutunud, hingamine on katkendlik ja kiirenenud — see on agoonia, lähedase surma ennustaja.

Surija voodi juures istub murest murtud Pirogov, oivaline arst, kes on teinud haige heaks kõik, mis oli tema võimuses. See surm on salapärane. Keegi maailmas ei tea, miks hakkavad värsked haavad pärast lõikust mädanema ja viivad inimese häuda.

Esitati igasuguseid teooriaid, üks keerulisem kui teine. Teadlased püüdsid kergitada katet, mille taga peitus operatsioonijärgse

¹ Morfoloogia — õpetus organismide ja üksikute elundite kujust ja ehitusest.

perioodi miljonite ohvrite mõistatus. Oli kirurge, kes meeheitel viskasid nõa käest ja töötasid, et nad ei puuduta enam iial inimese keha. Kuidas nimetada neid arste? Kas araverelisteks, tundmatu ees pea langetajateks? Pirogov vastas sellele küsimusele südamest tulevate sõnadega:

«Kui ma heidan pilgu kalmistule, kuhu on maetud hospitalides nakatatud, siis ei tea ma, mida rohkem imeks panna: kas kirurgide stoilisust, kes tegelevad veel uute lõikuste leitamisega, või usaldust, mis hospitalidele saab endiselt osaks valitsuste ja ühiskonna poolt.»

See ei või enam niiviisi edasi kesta. Tuleb üles otsida nähtamatud mõrvarid, kes viivad opereeritud haiged halastamatult hauda ja muudavad kirurgi töö põrmuks.

Oma arstitegevuse esimestest aastatest peale otsib Nikolai Ivanovitš põlise mõistatuse lahendust. Ta uurib operatsioonijärgsete haiguste kulgemist.

Tartus esines võrdlemisi harva surmajuhtumeid, mis olid tingitud püeemiast (mädaveresusest), roosist või gaasgangreenist — operatsioonijärgsel perioodil arenevatest ja haige inimese surma põhjustavatest haigustest. Peterburis Maaväehospitali kirurgiaosakonnas aga hukkus opereeritud sõdureid ennenägematul hulgal.

«Ma nägin, et Maaväehospitali kirurgia-osakond on täis mädaseid haavandeid ja haavu . . .» ütles Pirogov kibedustundega. «Peaaegu igale lõikusele järgnes püeemia. Mina ise sidusin nii püeemia- kui ka gangreenihaigeid, ise lahkasin neid . . . Püeemiahaigete arv ei vähenenud.»

Nikolai Ivanovitš otsis piineldes väljapääsu. Ta mõistis, et peaasi on võitlus operatsioonijärgse nakkusega.

«Mitte ravida, luues meie teadmatust varjavaid julgeid hüpoteese, vaid katsuda kogemuste varal ja haigevoodi juures tehtud tähelepanekute abil sellest salapärasest pimedusest läbi tungida — see on iga mõtleva arsti kohus,» kordas Pirogov iseendale väsimatult. Ning ta tegutses vastavalt omaksvõetud reeglile — tähele panna, tähele panna, tähele panna.

Koos Nikolai Ivanovitšiga lahkas üks üliõpilane difteeriasse surnud sõdurit. Lõbus ning seltsiv noormees tahtis oma õpetajale igati meelega järele olla ja tõttas alalõualuud läbi saagima, et neeluõõnt uurida. Väikeste hammastega saag libises kiiresti edasi-tagasi. Luu oli kõva ega andnud järele. Ebakindl liigutus — ja sõrmele tekkis kriimustus. Üliõpilane ei märganud seda ning jätkas tööd. Ta urgitses sõrmega kurgumandlites, millel olid haavandid ja difteeriline kate. Alles pärast laiba lahkamise lõpuleviimist märkas üliõpilane kriimustust sõrmel ja süüdlasliku ilmega näitas seda Nikolai Ivanovitšile.

«Halb, halb!» ütles Pirogov murelikult. Silmapilk ajas ta piirituslambi tulel raudvarvakese hõõguma, et sellega haavakest põletada. Alles siis, kui ta oli põletamise lõpetanud, rahunes Nikolai Ivanovitš ja laskis üliõpilase koju.

Kolmandal päeval lamas üliõpilane hospitalis ägeda palavikuga. Ta käsi oli kuni küünarnukini punane. Pirogov oletas käsivarre roosi, kuid punetus levis peatselt üle kogu käe ja kändus ka kehale. Üliõpilase kurgumandlid paistetasid üles ja kattusid haavanditega. Ükski võim polnud enam suuteline noort arstiteadlast päästma. Ta suri haiguse kaheksandal päeval. Haiguse põhjus oli selge — üliõpilane oli saanud nakkuse sõrmel oleva kriimustuse kaudu.

Kliinikusse tuli haige pahaloomulise paisega. Mida Nikolai Ivanovitš ka ette võttis, miski ei aidanud. Haige suri veremürgistusse. Tema voodi seisis palati nurgas. Naaberkoikul asus teine haige, kel oli huulevähk. Kaks päeva pärast haige surma pahaloomulise paise tagajärjel löikas Pirogov teisel haigel huulevähi hoolikalt välja. Lõikus viidi läbi kõigi ettevaatus-abinõude tarvituselõõtmisega ja Pirogovile omase osavusega.

Möödus veel kaks päeva. Kogu selle aja jooksul ei lahkunud Nikolai Ivanovitš haige juurest. Kohkudes konstateeris ta haigel püemiat — veremürgistust. Nikolai Ivanovitši praktikas juhtus esmakordselt, et huulevähi lõikusele järgnes püemia.

Oletades seost esimese ja teise haige surma vahel, keelas Pirogov kasutada rida voodeid, mis asusid selle palatinurga läheduses, kus olid lamanud need kaks, kes surid.

Mitmel päeval ei saanud Nikolai Ivanovitš hospitali külastada. Tema äraolekul pandi uuesti sinna nurka haige küünarliigese luusööbijaga. Pärast küünarnuki lõikust suri see sõdur samuti veremürgistusse. Vaese sõduri haiguse kestel abistas teda vabatahtlikult tema naaber teisest palatist, heasüdamlik vanamees, kel oli kaelal rasvkoe-kasvaja — lipoom. Tuli aeg opereerida lipoomiga vanameest. See lõikus oli kerge ega kujutanud endast haige elule mingit ohtu. Lipoom eemaldati, vanamees aga suri veremürgistusse! Surnud kiskusid elavaid mulla alla...

Pärast seda, kui suri esimene haige, kel oli pahaloomuline paise kaelal, läksid hauda veel kolm inimest, kes olid viibinud palati hirmsas nurgas. Selles neetud kohas pesitses nakkus, mis kleepus inimestele külge otsekohe pärast seda, kui neile tehti lõikus. Vigastatud kehaosa kaudu tungis nakkus inimorganismi, kutsus esile veremürgistuse, ja haiget tabas surm.

Veremürgistus, roos ja gangreen kanduvad haigelt haigele. See fakt muutus Pirogovile absoluutselt vastuvaidlematuks. «Kuidas toimub nakatavate ainete ülekandumine ühelt haigelt teisele, see jääb meile enamikul juhtumitel veel mõistatuseks; peaaegu õige on ainult see, et kaks haiget, kes on ühte ruumi

paigutatud, nakatuvad teineteisest hoopis kergemini kui terved, kes elavad koos haigetega,» kirjutas Pirogov, mõtiskledes läbielatud sündmuste üle.

Pirogovi kliinikus esinenud pilti võis näha ükskõik missuguses hospitalis. Sajad ja tuhanded kirurgid nägid, kuidas püeemia haigeid maha niidab ja hospitalile tühjendab, kuid enne Pirogovi polnud mädase nakkuse laia leviku faktist keegi teinud praktilist järeldust. Arstid suhtusid püeemiast, roosist ja gangreenist tingitud massilistesse surmajuhtumitesse kui millessegi, mis kirurgilises praktikas on paratamatu.

Tulnud mõttele püeemia nakkavusest, veendudes selles, et nakkus pääseb haavasse lõikuse ajal või pärast lõikust, otsustas Pirogov surmale tee tõkestada!

1841. aastal, esmakordselt kirurgia ajaloos, käskis Pirogov nakatatud rangelt isoleerida — viia oma hospitali üldpalatitest välja kõik püeemia-, roosi- ja gangreenihaiged. See päev on kirjutatud meditsiini ajalukku kuldtähtedega.

Nikolai Ivanovitš paigutas kõik nakatatud ühte puust tiibhoo-nesse. Oli saavutatud esimene edusamm võitluses surmaga veremürgistuse tagajärjel. Pirogov ütles rahuldustundega sellest oma teadusliku tegevuse perioodist:

«Olen saavutanud selle, et viimased kaheksa aastat on minu kliinikust kadunud kõik hospitalinakkuse reljeefsed vormid, sellest hoolimata et lõikuste arv on suurenenud.»

Niisugune oli Nikolai Ivanovitš Pirogov, kes oskas oma tähelepanekute tulemuste varal teha geniaalseid, kaugeleulatuvaid praktilisi järeldusi. Tähelepanekud viisid Pirogovi hospitalinakkuste levimise fakti avastamisele. Ning viivitamatult rajas ta nakkusest tabatud haigetele eri osakonna, ei andnud nakkusele võimalust üle hospitali levida. Süvenedes mõtiskluse mädase nakkuse levimisteede üle, otsides paiku, kus nakkus pesitseb, jõudis Pirogov suurte avastuste teele. Need olid tõepoolest suured avastused. Igaüks neist oli võimeline päästma hulga inimeste elu. Siin on must pesu, lõuendikaabe, siin on madratsid, mille peal on lamanud nakkushaiged, siin on seinad, mille ääres on seisnud nende voodid, siin on käsnad, millega on pühitud mädaseid haavu, — kartke neid esemeid, neis pesitseb nähtamatu mõrvar. Hävitage nakkuse kandjad, tehke nad kahjutuks.

Millega teha mädased haavad nakkuse suhtes kahjutuks, kuidas võidelda nakkuse vastu?

Pirogov otsib ja leiab endale abilisi, kes aitavad tal surma vastu võidelda. Kõigile on teada, kui suurt osa etendavad sanitaar-alal klooriühendid. Neil kaugeil aastail kasutas Pirogov esmakordselt kloorvett desinfitseeriva ainaena. Esmakordselt viis ta kirurgiakliinikusse joodtinktuuri — tol ajal kallihinnalise ravimi.

«Joodtinktuur ühes suurema või vähema veelisandiga,» kirjutas Pirogov, «kuulub minu tähelepanekute järgi samuti suurepäraste sidumisvahendite hulka nii värskete haavade puhul kui ka seal, kus on käimas mädanemisprotsessid... Ma määrin tur sunud kohti sellega mitu korda päevas.»

Ei ole veel loodud kindlakujulist teooriat mädaste hospidali nakkuste kohta, ei ole veel nimetatud õige nimega aineid või olendeid, nähtamatuid salapäraseid mõrvareid, kes end haavadesse poetavad, kuid on juba avatud tee võitluseks kohutava vaenlase vastu.

•

1843. aasta novembris sündis Jekaterina Dmitrijevna poeg. Esimese lapse ilmaletulek oli Pirogovide peres rõõmsaks sündmuseks. Nikolai Ivanovitš ja ta naine jälgisid armastusega lapse arenemist. Hälli juures istudes unistas Pirogov tulevases maailmast, kus tema pojalt saab osaks elada. Tulevik peab olema parem olevikust.

Suvel sõitis Pirogovide pere Tallinna lähedale mereranda. See oli Nikolai Ivanovitši kõige armastatum puhkekoht. Ei olnud enam jälgegi järel Jekaterina Dmitrijevna tusasest meeleolust, mida oli tinginud pidev mure ületöötanud mehe pärast. Peterburis valdasid teda sageli terava kurvameelsuse hood, mis hirmutasid lähiskondseid. Tallinnas valitses perekonnas rõõm, noorte abikaasade tähelepanu keskpunktiks oli poeg Nikolai. Pirogov tegeles poisiga hommikust õhtuni. Mereõhk ja suplemine mõjusid kosutavalt Nikolai Ivanovitši ja ta naise tervisele.

Kolme aasta pärast sündis Pirogovidele teine poeg, Vladimir. Pärast sünnitust haigestus Jekaterina Dmitrijevna ajukelmepõletikku ja suri hirmsates piinades. Leseks jäänud Pirogov kannatas naise surma tõttu raskesti. Ta kirjutas nende süngete päevade kohta:

«Teda ei ole enam! Ei ole enam minu kahe vaese poja ema! Ta jättis mu maha nii kiiresti, nii ootamatult, et ma ei suuda veel harjuda selle mõttega, et olen maha jäetud, olen lehestunud, olen orb; kuhu ma ka pilgu heidan, kõik minu ümber tuletab mulle teda nii elavalt, nii liigutavalt meelde. Siin on tuba, mida ta ise koristas; siin valitseb tema lihtne, armas maitse; siin on akende ümber väänlev luuderohi, mille ta ise istutas. Kas oli see ammu, kui sellessamas toas, kus seisab tema kirst, seisis jõulupuu, mille ta ise Koko jaoks ehkis! Ma ei tea veel, mis saab minust, kui ma seda vaest last näen ja esimest korda pärast ema surma teda oma rinnale surun. Ma saatsin ta vanaema juurde; ta pole mitu päeva oma ema näinud ja räägitakse, et ta on lõbus ning mängib, teine aga magab rahulikult amme kätel. Nad ei tea, millest nad

on ilma jäänud, missugune haletsemisväärne saatus neid ootab: veeta oma esimesed eluaastad ilma ema hoolitsuseta, mitte näha enda ees ema ja veel missugust ema! See on valus, nii valus, et ma ei teagi, kas võib inimese elus olla midagi valusamat kui veeta oma noorpõlv ilma emata.

... Ma nutan mitte ainult enda, mitte ainult oma laste pärast; ma nutan ka tema pärast, keda ma leinan; ta tahtis veel elada. Mitu nädalat tagasi ärkas ta hommikul ja ütles mulle, et oli kogu öö nutnud: tal oli tekkinud äkki hirm, et ta võib surra ja Kolja maha jätta. Ta kutsus Kolja enda juurde ja suudles ning süleles teda nii, nagu oleks ta midagi aimanud; ja elu oli talle nii armis.

Mida ma ka ette võtan, mida ma ka vaatan — kõikjal on tema, kõikjal on tema möödunud elu jälgi: tema käega kirjutatud raamatu pealkiri minu raamatukogus, ka raamatud on tema käega kohale asetatud, ka gravüürid on tema poolt üles riputatud... Kurb, kurb, ütlemata kurb...»

Töö ei edenenu. Nikolai Ivanovitš ei suutnud kliinikuis käia, ei saanud loenguid pidada. Ta oli jäänud kõhnaks, kahvatuks, ta kõndis vaevaga, vaarus nõrkusest. Pirogovile pakuti komanderingut välismaale, et ta saaks end ravida ja ajada asju seoses anatoomia-instituudi organiseerimisega akadeemia juurde. Mõte anatoomia-instituudi rajamisest kuulus Pirogovile.

Ühel 1846. aasta märtsikuu õhtul pidi Pirogov Peterburist teele asuma. Lapsed jättis ta vanaema Jelizaveta Ivanovna ja oma õdede hoolde, kes sõitsid Pargolovosse suvitama.

Sõpradega hüvasti jättes ütles Nikolai Ivanovitš kurvalt:

«Kolmeteistkümne aasta eest sõitsin esimest korda Tartust võõrsile. Kui palju oli tookord lootusi, kui palju unistusi! Aga nüüd? ... Alles möödunud aastal kõnelesime Tallinnas sageli Jekaterina Dmitrijevnaaga välismaa-reisist. Hellitasin alati seda unistust — sõita koos armastatud inimesega Itaaliasse. Nüüd aga sõidan üksi, tühjusega südames, kurbade mälestustega...»

Nikolai Ivanovitš kõneles ja ta hääl muutus järjest kõlatumaks. Ta vaikis veidi, võttis end kokku ja lõpetas hüvastijätu sõnadega:

«Ei ole teist vahendit südame kaitsmiseks purustavate vapustuste eest kui see, et tuleb seista hädadest kõrgemal. Seda on raske saavutada. Kui sa ise kindla tahtejõuga ei lämmata eluhädasid, siis lämmatavad nemad sinu...»

Võit valu üle

Kaasaegne kirurgia ei ole mõeldav valutukstegemiseta. Me kutsume lugejad lõikustappa. Päikesevalgus täidab valgeks värvitud saali. Keset saali seisab säravate nikeldatud osadega massiivsel metallsambal lõikuslaud. Seda võib tõsta, alla lasta, igasse külge pöörata: see on eriline, hästi läbimõeldud konstruktsioon.

Laual lamab haige. Eemal, poolsõõrina asetatud pinkidel seisavad valgetes kitlites üliõpilased.

Kirurgi assistent on asunud haige peatsisse ja tilgutab rütmiliselt haige näole pandud marlist maskile teravalt lõhnavat vedelikku — eetrit. Haigel on kästud lugeda sajani. Ja me kuuleme, kuidas ta kuulekalt arvusid nimetab:

«Üks, kaks, kolm, neli, viis, kuus, seitse...» Kuskil kuuekümne ümber hakkab haige arvusid segi ajama: «Viiskümmend viis, viiskümmend kaheksa, kuuskümmend kolm...»

Viimaks jääb haige magama. Nüüd võib lõikuse juurde asuda — ta ei tunne enam valu.

Imeväärsest tänapäevast lendame mõtte tiivul minevikku. Tegevusaeg — sada seitse aastat tagasi... Tegevuskoht — Peterburi. Peategelane — Nikolai Ivanovitš Pirogov. Ta on äsja välismaalt tagasi jõudnud ja uue jõuga tööle asunud. Saavutanud esimese võidu kirurgide hirmsa vaenlase — hospitalinakkuste üle, heitis Pirogov väljakutse niisama kohutavale vastasele — valule.

Missugune virtuoos ka ollakse, kui kiiresti lõikust ka tehakse — ikkagi ei saa valu vältida. Tugevad velskrid hoiavad haiget kinni, haige lihased tõmbuvad kramplikult kokku, keha väänleb valust, lõikustoast kostab karjumist ja oigeid. Ei ole olemas niisuguseid kirurge, kes suudaksid seda hirmsat karjumist külma-vereliselt kannatada. Igal hetkel võib juhtuda, et arst teeb noaga eksliku löike, sest velskrid ei jõua käte vahelt lahtirabelevat haiget kinni hoida.

Ennenägematu energiaga asus Pirogov eetri tuimastavat toimet uurima.

Kirurgiakliinikusse Viiburi poolel toodi salk koeri — teadlase neljajalgseid abilisi. Pirogov tegi loomade kallal kuuskümme edukat katset. Näis, et oli võimalik asuda katsetele inimestega, ent kellest alata? Nikolai Ivanovitšile oli vastus selge: alustame iseendast.

Pirogov konstrueeris erilise maski, mis võimaldas tal sisse hingata täpselt kindlaksmääratud eetrihulga. Katse algas. Pirogov tundis peapööritust, vajus kummituste maailma ja suikus viimaks sügavasse unne. Ärkamisega käisid kaasas iiveldus, peavalu, roidumus. Kuid mitte see ei olnud tähtis. On iseenda varal tõestatud, et eeter kutsub välja sügava une ja täieliku tuimuse valu suhtes. Et aga enda kallal teostatud katsete seeria järel Pirogovi süda oli katkendlikult töötama hakanud ja jalad nõrkusest nõtkusid, see polnud veel kuigi suur häda. Inimeste heaolu nimel, teaduse nimel oli Nikolai Ivanovitš valmis andma tilkhaaval ära kogu oma vere, kogu oma elu.

«Ma olen nõrk sellepärast, et olen palju ja sageli eetrit sisse hinganud. Lõikuslaual hingab haige eetrit sisse ainult üks kord ja selle mõju möödub talle kahju tegemata. Äärmiseks juhuks on mul veel üks projektike, et eetrit mitte sisse hingata, vaid... noh, selle üle mõtleme hiljem,» arutles edust ergutatud Pirogov.

Pärast enda kallal tehtud katseid võttis Pirogov appi oma õpilased ja abilised; nad nõustusid meelsasti olema teadusliku uurimise objektiks. Lõpetanud katsed eetri toime uurimisega elava inimese juures, hakkas Pirogov valuvastast vahendit katsetama kliinikus.

See oli esimene lõikus eeternarkoosi kasutamiseks. Lõikuslaual lamas haigusest kurnatud naine. Tal oli rinnanäärme vähk. Valutukstegemiseta poleks ta lõikust välja kannatanud. Nikolai Ivanovitš rahustas haiget:

«Noh, kullake, sa jääd kohe magama, ja kui ärkad, siis oled terve. Mul on siin niisugust rohtu. Hingad seda natuke sisse, jääd magama ja näed ilusat und...»

Haige uinus kiiresti. Jõuetuks jäänud inimesele piisas mõnest eetritilgast. Nagu tavaliselt, tegi Pirogov operatsiooni väga kiiresti, kõigest kahe ja poole minutiga.

Nii toimus üks suurimaid sündmusi arstiteaduse ajaloos. Esmakordselt tehti inimesele väga keeruline kirurgiline operatsioon ilma valuta.

2. aprillil 1847 esines Nikolai Ivanovitš Teaduste Akadeemias ettekandega tema poolt leiutatud viisist — kasutada eetrit valu kaotamiseks kirurgiliste lõikuste puhul.

Pirogov uuris hoolikalt eetri toimet inimese ja loomade organismisse. Teadlane ei tahtnud tegutseda pimesi, tal oli tähtis

igakülgsest selgitada, kuidas eeter mõjub inimese organismile. Ta manustas loomadele eetrit niihästi vahetult verre kui ka pärasoole kaudu. Tema järeldused olid ümberlökkamatud. Uurimiste alusel jõudis Pirogov veendumusele, et tundlikkuse kaotuse põhjustab eetri toime vere kaudu kesknärvisüsteemisse. Vedela eetri manustamisel loomade verre hukkuvad viimased punaste vereliblede kortsumise tõttu. Kui aga gaasiline eeter pääseb verre kopsude või pärasoole kaudu, siis tekib sügav uni.

«Uimastus ja tundlikkuse kaotus ei teki enne, kui eeter pääseb arteriaalverre,» kirjutas Pirogov.

Pirogovi tohtu suur eksperimentaalne ja kliiniline töö eetri poolt loomade ja inimeste organismisse avaldatava toime uurimise alal hakkas lõpule jõudma. Neil kibeda loova töö kuudel oli Pirogov kõigi maade uurijatest ja arstidest paljude aastakümnete võrra ette jõudnud. Geniaalselt ette nähes, kui suure tähtsuse omandab üldine narkoos võitluses valu vastu, otsustab Pirogov oma avastust laias ulatuses rakendada lahingu-olukorras, sõjatandril.

Sultani-Türgimaa ja Inglismaa õhutasid sõja-tulekahju Kaukaasias. Sinna saadeti vahetpidamata inglise spioone, toodi kohale relvi ja laskemoona. Venelaste vastu peetava «püha sõja» lipu all unistasid Šamil ja tema välismaised toetajad Kaukaasia ärakiskumisest Venemaa küljest ja selle maa-ala üleandmisest Türgile. Kuid Kaukaasia rahvastele olid võõrad nii Šamil kui ka käputäis feodaale, kes müüsid kodumaad türgi orjastajatele.

Patrioot Pirogov tõttas vene sõduritele appi.

«Kellel muul kui kangelasel — vene sõduril on eesõigus kasutada uut avastust? Kellele muule kui isamaa kaitsjale olen ma kohustatud andma nüüdsama leitud vahendi valu vastu?» — nende mõtetega läks Pirogov sõjaministeriumi. Ta nõudis, et teda saadetaks viivitamatult Kaukaasiasse tegevvälkke.

Pealinna trükikojas oli parajasti lõpule viidud Pirogovi teose «Tähelepanekuid eetriauru kui valuvaigistava vahendi toimest kirurgiliste operatsioonide juures» trükkimine.

Äsja väljaantud, alles trükivärvi järele lõhnavas raamatus oli 74 lehekülge teksti ja hulk jooniseid. See raamat on tõendiks suure vene kirurgi prioriteedist kirurgiliste operatsioonide vältumise alal. On kadunud igavikku Lev Nikolajevitš Tolstoi poolt teoses «Sõda ja rahu» kirjeldatud kohutav pilt. Sammudes mööda Pirogovi poolt rajatud teed, on teadus saavutanud võidu valu üle.

...Turtši-Dag, tohtu suur kiltmaa, asetseb ligemale kahe tuhande meetri kõrgusel merepinnast. Turtši-Dagi kiltmaa järsult servalt avaneb ülev vaade suurele mägismaale — Dagestanile. Kauguses paistis Gunibi mägi, veel kaugemal Kohvrimägi,

nagu vene sõdurid seda nimetasid. Viimase jalamil asus Tilitli auul, Šamili ühe tähtsama väejuhi Kibit-Magoma asukoht.

Vene väed asusid laagris Turtši-Dagil. Mägedes ja orgudes määratses koolerataud, siin kiltmaal aga polnud ühtegi koolerasse haigestumise juhtu. Turtši-Dag oli vene vägedele mitte üksnes mugavaks sanitaarjaamaks, vaid sellelt oli ka kerge teostada igas suunas äkkrünnakuid vaenlase positsioonidele. Turtši-Dag oli Nikolai Ivanovitš Pirogovi reisi lõppsihiks teel Kaukaasia armee tegevväe juurde.

Jõudnud Kaukaasiasse, ühines Pirogov Samuri väesalgaga ning jäi Šamili kindluse Saltõ piiramise ajaks selle juurde.

Loodus soodustas Saltõ kindluse tugevamaks muutmist. Auuli kogu esikülj kujutas endast kõrget kolme torniga kivi-müüri. Mõlemalt poolt ulatusid kindluse müüriini sügavad kuristikud. Väike Sala jõgi, mis eraldas väesalga asukohta vaenlastest, varustas piiratud veega. Auuli taga laiusid aiad. Kindluse garnisoni moodustasid valitud müriidid — usufanaatikud, Šamili pooldajad.

Samuri väesalk jagunes kolme ossa ja asus tasandikule kindluse ette ning kõrgendikule sellest vasakul. Kindluse piiramine kestis 1847. aasta 27. juulist kuni 14. septembrini.

Mõne päeva jooksul, alates Samuri väesalga saabumisest Saltõ kindluse ette, jõudis Nikolai Ivanovitš organiseerida väli-laatsareti. See koosnes mõnest onnist, mis olid tehtud okstest ja kaetud õlgedega. Asemel haavatute jaoks olid tehtud kividest ning kaetud samuti õlgedega. Kividest oli laotud ka midagi lõikuslaua taolist. Pirogovil tuli teha lõikusi põlvili, kummardudes haavatu kohale. Väheste haavatud kasakate hulgas oli sotnik Juri Gagarin; ta oli saanud haavata jalast, kusjuures luu oli purustatud.

Gagarinile tehti eeternarkoos. Ta ei tundnud valu sel ajal, kui Pirogov ta jalga amputeeris. Lõikus päästis ta elu. Toodi esimesed haavatud müriidid. Mägilased surusid hambad kokku ja talusid vaikides kohutavat valu, mida haavad tekitasid. Nähes, et müriide ei saa mingisuguse veenmise abil viia niikaugemale, et nad nõustuksid laskma end opereerida, võttis Pirogov appi kavaluse. Ta astus ühe kõige rohkem kannatava mägilase juurde ja küsis kogu tõsidusega:

«Kunakk (sõber), kas sa ei tahaks pisut puhata? Mul on niisugust rohtu, mis võib sind mõneks ajaks viia taevasse, paradiisineitude juurde. Ütle ainult üks sõna, ja ma täidan oma lubaduse.» Müriidi silmad, mis väljendasid külma vihavaenu, soojenesid märgatavalt, sellele järgnes peanoogutus, mis tähendas nõusolekut.

Pirogov pani mägilase näole maski ja niisutas seda tilkhaaval eetriga. Haavatu uinus ruttu. Lõikus teostati välkkiiresti — võeti

kuul jalast ja amputeeriti käelt lõmastatud sõrmed. Eetri toime aeg möödus ja müriid ärkas. Ta tänas kogu südamest Pirogovi selle eest, et viimane teda ei petnud, vaid vähendas tal valuga seotud kannatusi.

Pärast seda juhtumit palusid haavatud mägilased üksteise võidu imelist arsti, et ta neid opereeriks.

Kõikjal toimusid kohutavad käsitsivõitlused. Lasti käiku täädid, pistodad, mõõgad.

Pirogovil algas kibe tegevus. Ta töötas 12 tundi päevas, unustades isegi söömise. Lahingu-olukorras kasutas kirurg ulatuslikult eeternarkoosi. Neil päevil tegi geniaalne teadlane veel ühe tähtsa avastuse. Luumurdude puhul hakkas ta pärnaniine asemel kasutama liikumatut tärklissidet. Tärklisega-läbiimmutatud pikad lõuenditükid pandi kiht kihi järel murtud jäsemele. Tärklis muutus kõvaks ja rahulikus seisundis olles kasvas luu aja jooksul kokku. Murru kohale tekkis tugev luumõhn.

Siin, laatsareti telkidest ülevihisevate kuulide all mõistis Nikolai Ivanovitš, kui suurt kasu võib tuua sõduritele õpetatud meedik. Pirogov sai haavatutele kõige kallimaks inimeseks.

Nikolai Ivanovitš Pirogov osutas oma kodumaale suure teene. Jagades sõduritega kõiki lahinguelu raskusi, tõi ta jäädavalt kirurgiasse valu kaotamise meetodi — eeternarkoosi. Pirogovi geenius ja töökus said võidu valu üle.

Sel ajal kui läänes vaieldi selle üle, kas kirurgilises praktikas on või ei ole võimalik kasutada narkoosi, tegi Nikolai Ivanovitš Pirogov lahinguväljal seitsesada lõikust üldnarkoosi all! Seitsesada lõikust põlvili, kiviaseme ees!

Tundes uhkust kodumaise teaduse üle, ütles suur kirurg:

«Venemaa on Euroopast ette jõudnud ja näitab kogu haritud maailmale mitte ainult eetri kasutamise võimalikkust, vaid ka otse lahinguväljal eetri kasutamise kahtlematult soodsat mõju haigetele. Loodame, et nüüdsest peale on eeternarkoosivahendid, samuti nagu kirurginuga, iga arsti hädavajalikuks varustuseks tema tegevuse ajal lahinguväljal.»

Tundega, et ta on oma kohuse täitnud, olles rahul teaduslike uurimiste edukate tulemustega sõjatingimustes, pöördus Pirogov tagasi Peterburi.

Ülevas meeleolus jõudis Nikolai Ivanovitš Pirogov pealinna. Nädalaid kestnud raske sõit vahetushobustega oli seljataga. Aega kaotamata tõttas Pirogov sõjaminister Tšernõšovi juurde ettekandega Vene armee sanitaarala seisukorrast.

«Piinarikkast tööst väsinud, lahinguväljal läbiviidud katsete tulemustest erutatud, käskisin sõjaministrile oma tulekust teatada... ega pannud tähele, missuguses riietuses ma olin tema juurde ilmunud,» jutustas Pirogov.

Suur kirurg on ministri kabinetis.

«Teie ekstsellents,» hüüab ta. «On tehtud avastus, mis paneb meie kodumaa rõõmustama!»

Nikolai Ivanovitš hakkas vaimustusega rääkima võidust valu üle, luumurdude ravimisest tärkliisidemete abil.

Minister kuulab Pirogovi hajameelselt ja heitis karne pilke tema riitele. Kui teadlane oli ettekande lõpetanud, ütles krahv Tšernõšov külmalt:

«Olen teie aruande ära kuulanud. Oma arvamuse ütlen lähemate päevade jooksul akadeemia kuraatorile kindral Annenkovile. Olete vaba. Järgmine kord suvatsege riietuda etiketi kohaselt, enne kui tulete ministri juurde vastuvõtule!»

Päev hiljem kutsus kindral Annenkov Pirogovi enda juurde. Ta võttis teadlase vastu raevukate sõnadega:

«Mis te teete, härra professor! Tulete Peterburi, ei kannan mulle ette oma tagasihoidmisest, tormate otsekohe ministri juurde ja sunnite mind kuulama noomitust teie hoolimatu suhtumise pärast teenistusse. Missuguse välimusega te eile krahv Tšernõšovi juurde ilmusite? Ministri kabinet pole tee-äärne kõrts. Suvatsege saada teenistus-alane noomitus. Võite minna...»

Nikolai Ivanovitš oli vapustatud: tänuavalduse asemel teaduses tehtud avastuse eest, üliinimliku töö eest mägiaste kuu-
lde all — noomitus.

«Ma ei unusta iialgi,» kõneles Pirogov, «missuguses meelesegaduses ma Annenkovi juurest ära tulin. Mul tekkis hüsteeriahoog pisarate ja nutuga. Ma otsustasin kindlalt, et esitan lahkumispalve ja jätan akadeemiaga hüvasti.»

Professor Pirogovi tagasitulek sõjatandriltsai teatavaks suurvürstinna Jelena Pavlovnale, kes püüdis endale kindlustada teaduse ja kunsti kaitsja kuulsust. Tema palees jutustas Nikolai Ivanovitš lihtsameelselt oma tegevusest Kaukaasias. Vürstinna tundis huvi Pirogovi teadusliku ekspeditsiooni kõigi üksikasjade vastu. Ta tahtis teada eeternarkoosi kasutamise tulemusi, tärkliisideme panemise meetodeid, — lühidalt, too õukonnadaam kohtles teda nii armastusväärselt, et see tusaseks jäänud Nikolai Ivanovitši koguni mõnevõrra ergutas.

Pirogov otsustas oma ülemuse kasarmulikule käitumisele käega heita, pidas seda tema tavaliseks lakeilikuks jämeduseks, mille pärast ei tarvitsenud armastatud tööst loobuda.

Niisi otsustas ta jätkata oma teaduslikku ja pedagoogilist tegevust Meediko-Kirurgilises Akadeemias.

Loenguid sisehaiguste alal pidas akadeemias professor Šipulinski. Ta ei paistnud silma mitte mingisuguste eriliste omaduste poolest. 1844. aastal esitati Šipulinski kandidatuur balloteerimiseks korralise professori ametikohale. See üleviimine oli seotud palgamäära tunduva kõrgendusega. Šipulinski taotles igal viisil enda valimist korraliseks professoriks. Ta külvas oma avalduste

ja palvekirjadega üle kõik, kes võisid talle kasulikud olla, tsaar kaasa arvatud. Ta püüdis hirmutada akadeemia nõukogu, organiseerides sellele survet väljastpoolt.

Karjerist Šipulinski mõistsid hukka paljud akadeemia professorid, sealhulgas ka Pirogov.

Bulgarin, salapolitsei agent, kirjanikukutsega spioon, otsis ettekäänat Pirogovi tagakiusamiseks. Ta segas end Šipulinski asjasse.

29. novembril 1847 ilmus följeton Peterburi ajalehes «Северная пчела»¹, mida toimetab Bulgarin. Följetonis kiideti ülemäära Šipulinski teeneid teaduse alal. Kahe ja poole kuu pärast ilmus uus följeton, mis jätkas Šipulinski ülistamist.

Akadeemia nõukogu istungil lugesid Šipulinski sõbrad mõlemad följetonid ette. Nikolai Ivanoviš Pirogov, kes oli nõrдинud professori teaduslike tööde niisuguse arutlemise pärast, tõsis püsti ja ütles:

«Mulle tundub tülgestavana professor Šipulinski teaduslike teenete arutamise reklaamilik iseloom. Härra Bulgarini leheke pole sobiv koht teaduslike retsensioonide jaoks. Ja üldse näitab kogu see lugu kahjuks liiga ilmselt, et sellest võtavad osa asjast huvitatud isikud...»

Päev pärast Pirogovi sõnavõttu ilmus «Северная пчела» järjekordses numbris veel üks Bulgarini följeton.

Salapolitsei agent püüdis heita varju kellelegi kirurgile, kes on «lõiganud palju ja kiiresti». Bulgarin avaldas oma eitava seisukoha meditsiinilise ühingu aruande suhtes, kus kõneldi Pirogovi teenetest eetri abil valu kaotamise alal. Ta püüdis vene kirurgi suurt avastust igati halvustada.

Algas Pirogovi häbitu tagakiusamine. Talle omase jultumusega pöördus Faddei Bulgarin kirjaga Meediko-Kirurgilise Akadeemia nõukogu poole. Mõned akadeemia professorid, kes tegutsesid temaga koos, nõudsid, et see kiri istungil ette loetaks.

Bulgarin püüdis Pirogovi võimalikult valusamalt nõelata. Ta vihjas sellele, et tunneb Pirogovi «mitmest küljest», mainides vana tutvust Pirogoviga Tartus.

Nikolai Ivanoviš ei suutnud vastikustundeta meelde tuletada oma kohtumisi Bulgariniga.

«Ma olen teda Moyeri juures korduvalt kohanud,» jutustas Pirogov. «Bulgarin püüdis tungida igale poole ja igaühega tuttavaks saada, kusjuures ta üllatas juuresolijaid ebameeldivalt oma sundimatusega, mis sarnanes jultumusega. Aastalaada ajal kõndis ta mööda sissesõitnud Peterburi ja Moskva kaupmeeste poode, ja kui nad talle hinnas alla ei jätnud, siis ähvardas kõigi kuuldes, et sõimab nad oma ajalehes «Северная пчела» läbi.»

¹ «Põhjamaa Mesilane».

Kõigile tuntud politseispiooni kirja ettelugemine akadeemia nõukogus oli solvav mitte üksnes Pirogovile, vaid ka kogu teaduslikule asutusele. Akadeemia kuraator kindral Annenkov oli sunnitud sõjaminister Tšernõšovile Bulgarini kirjast teatama ja sai noomituse: akadeemia professorite nõukogu ei ole koht teadusse mittepuutuvate ajakirjanike kirjutuste lugemiseks. Annenkov nõudis, et Bulgarin end vabandaks. Faddei Bulgarinil, inimesel ilma auta ja tõekspidamisteta, oli tühi asi «vabanduskiri» valmis septseda. Kuid Bulgarin ei jätnud ikkagi Pirogovi rahule. Ta jätkas suure kirurgi tagakiusamist veelgi ägedamalt.

Juba järgmisel päeval pärast vabandamist avaldas Bulgarin ajalehes neljanda fõljetoni, kus Pirogovi süüdistati plagiaadis. Jutt oli Pirogovi teosest «Inimkeha rakendusanatoomia täielik kursus», mis oli nelja aasta eest ilmunud ja Teaduste Akadeemia poolt Demidovi preemiaga autasustatud.

Laimaja püüdis geniaalset vene kirurgi süüdistada selles, et ta olevat võtnud inimkæe kirjelduse inglase Charles Bell'i raamatust. Bulgarin tahtis Venemaalt tema uhkust ära võtta, teha lõpu inimese teaduslikule tegevusele, kes oma töödega oli asetanud kodumaa kõigi maade etteotsa kirurgia alal.

Kuid Bulgarini mustad kavatsused nurjusid. Pirogovi kaitseks astus välja auväärne vene teadlane akadeemik Baer.

Teaduste Akadeemia väljaandel ilmuvast ajalehes «Санкт-Петербургские ведомости» avaldas Baer kirja, milles paljastas Bulgarinit kui laimajat ning kelmi. Baer osutas Pirogovi teose suurele teaduslikule tähtsusele.

On põhjust oletada, et Pirogovi tagakiusamise plaan valmis Bulgarinil salapolitseis, selle ülemate Benckendorffi ja Dubbelti teadmisel. Nikolai Ivanovitš kannatas rängalt selle rämpase laimukampaania pärast. Seda võis võrrelda Puškini tagakiusamisega, kus Bulgarin oli etendanud samasugust jälki osa.

Leidmata vajalikku kaitset akadeemia müüride vahel, kavatses Pirogov sealt lahkuda. Ta olekski seda teinud... kui ootamatu sündmus poleks sundinud teda oma otsust edasi lükkama. Peterburi linna tabas suur õnnetus.

1848. aastal algas kohutav koolerataud. Haigus tabas oma ohvreid nii hurtsikuis kui ka lossides. Võitlust kooleraga raskendas see, et polnud veel teada haiguse päritolu. Nähtamatu mõrvar — kooleravibrioon — polnud veel avastatud.

Koolera nakkavus ehk, nagu tol ajal öeldi, külgehakkavus, oli Nikolai Ivanovitšile väljaspool igasugust kahtlust. Peamiseks võitlusvahendiks surmatoova tõve vastu pidas ta koolerahaigete ranget isoleerimist ja profülaktilis-hügieenilisi abinõusid tervete suhtes.

Pealinnale ohtlikel päevadel seisis Nikolai Ivanovitš Pirogov võitluspostil. Ta organiseeris liikuvaid salku, kes avastasid epi-

deemiakoldeid, saatsid haigeid hospitalidesse ja õpetasid elanikkonnale, kuidas nakkust vältida.

Pirogovi kirurgiakliinik anti koolerahaigete ravilaks. Kartmata ohtu koolerasse nakatuda, veetsid Nikolai Ivanovitš ja tema rohkearvulised abilised ning õpilased päevi ja öid koolerapalattites. Pirogov ei loobunud katsetest selgitada ühe ohtlikuma tõve saladust. Ta lahkas palju koolerasse surnud inimeste laipu. Ent isegi niisugusel kindlameelsel surma vastu võitlejal, nagu seda oli Pirogov, kadus vahel lootus. Väikesel vaprate arstide salgal käis üle jõu peatada koolera laastavat edasisammumist.

Pirogov kirjutas kibestunult: «Ei patoloogilis-anatoomilised uurimised, ei keemiline analüüs ega tähelepanekud haigevoodite juures ei selgita meile arvatavasti veel kaua (võib-olla ka mitte kunagi) kooleraprotsessi olemust.»

Võib endale kujutleda, kui hirmus see epideemia oli, kui isegi Pirogov nii süngelt vaatas koolera olemuse selgitamise perspektiivile.

Möödus nelikümmend aastat, enne kui mikroskoopiline mõrvar — kooleravibrioon — tunnistati koolera tekitajaks. Ilja Iljitš Metšnikov, teine suur vene teadlane, aitas inimkonnal saada võitu koolera üle.

Nikolai Ivanovitš lahkas üle kaheksa koolerasse surnud inimese laiba. Ta uuris üksikasjaliselt, kuidas koolera kahjustab inimese eluliselt tähtsaid elundeid.

«See töö oleks täiesti tänamatu, kui ta ei annaks abi kõige tähtsamale — koolera ravimisele,» ütles Pirogov.

Inimeste päästmiseks riskis Pirogov oma eluga. Uurimiste tulemusena kirjutas ta klassikalise töö koolera kohta — «Koolera patoloogilise anatoomia».

Autor kirjutas, et see haigus kahjustab peamiselt inimese soolestikku. Ta juhtis tähelepanu soolehattude epiteeli pindmiste rakkude kärbumisele. Nende hattude kohta ütles ta kujukalt, et neid «ei saa paremini võrrelda millegi muuga kui äraõitsenud võilillede õisikutega».

Hulgaliste uurimiste alusel kirjeldas Pirogov muudatusi ka teistes elundites: põrnas, maksas, hingamiseldites, südames ja närvisüsteemis.

Äärmiselt tähtis on märkida, et koolerahaigete rooja mikroskoobi all uurides leidis Pirogov sellest kooleravibriooni. Ta kirjutas, et tema poolt leitud «paisuvaid loomi» (kooleravibriooni) leidub ka düsenteeriahaigete väljaheidetes. Kuid Pirogov ei omistanud sellele otsustavat tähtsust infektsiooni tekkimise suhtes. Tol ajal polnud veel teadust mikroobidest — paljude väga ohtlike haiguste tekitajatest.

Klassikalise teose eest koolera kohta sai Pirogov Teaduste Akadeemialt veel ühe Demidovi preemia.

Jää-anatoomia

1850. aasta talvel läks Nikolai Ivanovitš kord kange pakasega üle Sennaja väljaku. Lihapoodides olid müüjad riulitele välja pannud seakeresid, mis olid mitmes tasapinnas kirvega laitmatult tükeldatud. Külmutatud keret võis igas suunas tükideks saagida, ilma et selle koostisosade asend üksteise suhtes oleks muutunud. Nikolai Ivanovitš vaatles tähelepanelikult seakerede tükeldamispindu. Imeväärse selgusega kujutles ta, milliseid hiilgavaid võimalusi võib laipade külmutamine anda inimkeha uurimiseks. See oli ootamatu avastus. Pirógov tahtis ruttu Viiburi poolele jõuda ja selle praktikas kasutusele võtta.

Pärast pikka, väsitavat tööpäeva kirurgiakliinikus sõitis Nikolai Ivanovitš akadeemia anatoomikumi, kus ta oma väikeses kabinetis teostas külmutatud laipade lahtisaagimist.

Kaks või kolm päeva hoiti laipa 20-kraadises pakases. Laip külmutati puukõvaks. Uuritavate kehaosade loomulik vastastikune anatoomiline asend säilis. Õhurõhu tõttu ja gaasi ning vedelike väljumise tagajärjel anatoomi poolt lahtilõigatud piirkondadest muutub elundite vastastikune asend harilikult tunduvalt, võrreldes sellega, milles nad on elavas kehas. Külmutatud laibal võis õrnemaidki elundeid väga õhukesteks plaadikesteks lahti saagida. Uurija tähelepanelikule pilgule avanes tõeline, täiesti moonutamata pilt inimkeha ehitusest.

Teadlase pilk tungis inimkeha sügavustesse.

Siin on nahk, selle all rasvkude, veel sügavamal on õhuke fastsiavöödike, mis katab punast sibirikujulist lihaseribakest, siis jälle fastsia, selle järel jälle lihas, luuümbris, torukujulise luu läbilõige, luuüdi; läbilõikel on näha erinevas suuruses sõrrikesi — need on arterid, on näha ka veene ja närve.

Külmutatud laiba läbilõigetel jälgis Nikolai Ivanovitš kiht kihilt kõike seda, mida kirurg operatsiooni korral lõikab elaval inimesel noaga.

«Selle tegevuse ajal tuli autor õnnelikule mõttele uurida külmutatud laipade juures elundite asendit, kuju ja seost, mitte neid mitmes suunas lõigates, vaid paljastades neid külmutatud laibal nii, nagu seda tehakse ka harilikul viisil. Selleks otstarbeks külmutati laip kivikõvaks (temperatuuri -18° R toimetel 3 päeva jooksul) ja seejärel, peitli, haamri, sae ja kuuma vee abil, paljastati ning toodi nähtavale elundid, mis peitusid jäätanud kihtides. Nende võtete abil ongi saadud südame ja kõhuõõnelundite normaalse asendi kujutus,» kirjutas Pirogov. Oma tähelepanuväärse meetodiga saavutas Nikolai Ivanovič inimkeha elundeist skulptuurse kujutuse. Nii loodi Pirogovi geeniusel poolt «jää-anatoomia», mis tegi oma looja nime surematuks.

Huvitava võttega tegi Pirogov läbilõikest joonise. Lõigatud plaadike kaeti ruutudeks jagatud klaasiga. Enne seda hõõruti plaadikest külmas toas käsnaga, mis oli kastetud kuuma vette, mille tagajärjel plaadike kattus silmapilkselt üsna õhukese jääkorruga. Sileda jääpinna alt olid näha läbilõike kihid. Paber, millele joonis üle kanti, oli samuti ruutudeks jagatud. Kunstnikul jäi ainult üle kanda paberi ruutudesse needsamad kujud, mis paistsid läbi klaasi vastavate ruutude. Niisuguse joonistamisviisi juures saavutati kujutuse suurim täpsus.

Külmutatud laipade saagimine paralleelseteks plaadikesteks rikkas isegi niisuguse spetsialisti teadmisi inimkeha anatoomia alal, nagu seda oli Nikolai Ivanovič. Ta avastas, et «... välja arvatud neelu-, nina- ja trummiõõs, hingamisteed ning seedekanal, ei leidu üheski normaalse seisundiga kehaosas kunagi tühja ruumi. Teiste õõnte seinad liubuvad tihedalt neis asuvate elundite seinte vastu. Sedasama on märgata ka liigeste puhul: kui vähe kaks liigesepinda oma väliste piirjoonte poolest teineteisele ka vastaksid, ometi pole nende vahel kunagi mingit vaba ruumi.

Peaaju, nii nagu teisedki elundid, liubub tihedalt vastu kolju sisemist pinda katvat kõva kesta. Ainult külmutatud laipade läbilõigetel võib hästi näidata lüüsisamba tõelist suunda, tema mitmesuguseid kõverusi...

Rindkere ristiläbilõiked ja eriti skulptuuranatoomia näitavad, et südame piirjooned ja ta tipu suund on äärmiselt erinevad; seejuures selgus, kui suur mõju on ristikäärsoolel¹ südame asendile.

Kõhu läbilõiked ja skulptuuranatoomia näitavad, et tühi ning kokkusurutud magu on hobuserauakujuline ja nii painutatud, et

¹ Ristikäärsool — inimese jämesoole osa. See asub kõhuõõne ülemises osas ja toetab altpoolt diafragmat — lihastist vaheseina, mis eraldab kõhuõõnt rinnaõõnest. Pealtpoolt puutub diafragmaga kokku süda, seepärast avaldab toidujäämetega või gaasidega täidetud ning altpoolt diafragmale suruva ristikäärsoole asend mõju ka südame asendile ja tegevusele.

alumine kõverik suundub ettepoole. Mida enam on magu täidetud, seda sirgemaks ta muutub . . .»

Isegi meie päevil, mil arstiteaduse käsutuses on võimas vahend inimkeha ehituse ja elu saladustesse tungimiseks — fluoroograafia-meetod (organismi läbivalgustamine röntgenikiirtega), säilitavad oma suure tähtsuse arstiteaduses paljud Pirogovi anatoomia-alased avastused, mis ta tegi laipade külmutamise abil.

Kaheksa aasta jooksul, alates 1851. aastast, ilmusid «jää-anatoomia» atlase — «Külmutatud inimkeha kolmes suunas läbilõigete topograafiline anatoomia» — köited. Kogu maailma ülikoolide raamatukogud ruttasid ostma Pirogovi atlasit ja see muutus peagi bibliograafiliseks harulduseks. Teaduste Akadeemia määras suurele vene kirurgile ka selle geniaalse teose eest Demidovi suure preemia.

Otseselt imelisest ammendamatu allikast ilmusid üksteise järel Pirogovi silmapaistvad teosed, mis olid arstiteadusele hiiglasuure tähtsusega. Iga teos üksikult võetuna oli suuteline teadlase nime surematuks tegema. Seitsme aasta jooksul, aastast 1847 kuni 1854, juurutas Pirogov esmakordselt teaduse ajaloos kliinilisse meditsiini eeter- ja kloroformnarkoosi, teostas koolera võrratu uurimise, avastas uue viisi inimkeha uurimiseks — jää-anatoomia. Ja lõpuks rikastas ta kirurgiat geniaalse põiaoperatsiooniga luuplastika alal.

Nüüd on möödunud umbes sada aastat sellest ajast, kui Nikolai Ivanovi soovitas seda lõikust. Peaaegu terve sajandi kasutavad kirurgid seda suure eduga.

Astume, lugeja, veel kord lõikustuppa, viibime teist korda seal, kus kõik tuletab meelde suure Pirogovi nime. Nüüdsama on lõpetatud haigele Pirogovi meetodil eeternarkoosi andmine. Ta on magama jäänud. Tõsine lõikus jalal toimub täielikus rahus ja vaikuses.

Õnnetu juhtum tänaval põhjustas põialuude purunemise. Inimene sattus lõikuslauale. Enne Pirogovi oleks sellel inimesel jalg veidi altpoolt põlve ära lõigatud ja õnneliku paranemise puhul pärast lõikust, milleks oleks olnud küll vähe lootust, oleks soovitatud muretseda «protees» — puujalg pärnast kui kergest ning vastupidavast puust. Ta oleks pidanud puujalale toetuma põlvega, sest sääreluu kõnti kattev nahk poleks keha survele vastu pidanud ja sinna oleksid peatselt tekkinud haavandid.

Kirurgid alustavad praegu lõikust, mis, nagu palju muudki kirurgias, kannab Pirogovi nime. See oli tema, suur vene kirurg, kes esimesena maailmas soovitas teha luu siirdistutamist ühest kohast teise. Kandluu terveksjäänud kõbru ühes kanda katva nahaga tõstavad kirurgid siledaks saetud sääreluu ligi, ühendavad kokku ning säär liubub tihedasti kandluu kõbru vastu: tuge-

vad õmblused hoiavad seda siirdistutust koos. Pärast teatava aja möödumist kasvavad luud kokku ja inimene saab kõndida ilma proteesita, toetudes tugevale, paksu nahaga kaetud kannale.

... Lõikus on õnnelikult lõpule viidud. Sügavas unes viibiv haige viiakse lõikustoast palatisse. Tema haav kasvab kinni esmaspingsalt¹. See ei hakka mädanema: mikroobide pääs haava on tõkestatud. Niisugust kirurgiliste lõikuste meetodit, mil mikroobe ei lasta haavale lähedalegi, nimetatakse aseptiliseks, see tähendab haigusidude haava sattumist vältivaks. See meetod on samuti saanud alguse Nikolai Ivanovitš Pirogovi töödest.

Kui hästi, kui suurepäraselt lõppes väga keeruline lõikus. Kas tõesti niisama libedasti, ilma ühegi komistusega sünnivad maailma ka suured avastused teaduse alal? Ei, uus ei võida ilma võitlusega. Pirogovil tuli palju aastaid võidelda lõikuse kinnitamise ja tunnustamise eest, mis oma geniaalsuse ja lihtsuse tõttu on kõigile selge. Eriti kaua ja visalt keeldusid Pirogovi lõikust tunnustamast mõned välismaa teadlased. Nikolai Ivanovitš jutustas võitlusest, mida tal tuli pidada oma osteoplastika (luu siirdistutamise) meetodi eest.

«Prantsuse ja inglise kirurgide hulgas on niisuguseid, kes ei usu isegi seda, et osteoplastika on võimalik, või nad omistavad talle puudusi, mida keegi peale nende pole märganud; kogu häda seisab muidugi selles, et minu osteoplastika pole nende leiutatud. Nii näiteks suhtub Seym temasse kui «nõrkade ja kõikuvate kirurgia-algete tunnusesse» (!!).

Teine kuulus inglise kirurg Fergusson kinnitab oma lugejatele, et «ma olevat ise loobunud oma osteoplastikast». Kust ta seda võtab... Võib-olla otsustas ta seda minu kirja järgi ühele Londoni arstile, kes päris minult teateid tulemuste kohta. Ma vastasin: «Ma ei tunne nende pärast muret, las aeg otsustab, kas minu lõikus kõlbab või mitte.» Malgaigne, kes kordab seda, mida ta on Fergussonilt lugenud, ja kes pole nähtavasti kordagi minu lõikust proovinud, hirmutab oma operatiivse kirurgia lugejaid nahalapi kärbussega, kokkukasvamise võimatusega, uurisega ja valuga kõndimisel, — see tähendab just sellega, mida pole peaaegu kunagi esinenud. Kaasaegne saksa koolkond oli oma hinnanguga erapooletum... Minu lõikusel aga ei tarvitse karta võistlust. Tema väärtus ei seisa amputeerimise [põia ja osa sääre eemaldamise] meetodis, vaid osteoplastikas. Tähtis on põhimõte, mida ta on kahtlemata tõestanud, et ühe luu osa, olles ühenduses pehmete osadega, kasvab kokku teisega ja täidab nii liikme pikendamise kui ka selle talitluse ülesannet.»

¹ Ilma armita.

Õigustatud pahameelega kõneles Nikolai Ivanovitš oma ebausatest välismaistest kriitikutest. Kuri kadedus juhtis mõnesid prantsuse ja inglise kirurge siis, kui nad avaldasid oma arvamust Pirogovi uue lõikuse kohta. Jah, see polnud järjekordne, tavalist tüüpi lõikus, milliseid teostati tuhandetena.

Pirogovi luuplastika-lõikusest sai alguse taastav kirurgia, mis on eriti ulatuslikult levinud meie maal, kus hoolitsus inimese ja ta tervise eest on riigi tähtsamaks ülesandeks.

Pirogovi algatuse geniaalsust, selle tähtsust inimkonnale iseloomustame sõnadega, mida ütles väljapaistev nõukogude kirurg, teeneline teadlane, Stalini preemia laureaat, paljukõitelise teose «Taastav kirurgia» autor professor Nikolai Aleksejevõtš Bogoraz.

«Me eraldame,» ütleb professor Bogoraz, «vigastavat kirurgiat ja taastavat kirurgiat. Mis on vigastav kirurgia? Paljudel juhtudel tuleb kirurgil valutava südamega eemaldada inimkehast elund, et päästa inimese elu. Meile, arstidele, on aga inimeste elu päästmine kõige tähtsam. Meie ülesandeks pole mitte ainult päästa haige elu, vaid katsuda samuti aidata tal teha olemist talutavamaks. Taastav kirurgia just selle poolest erinebki vigastavast kirurgiast, et ta püüab luua inimesele rohkem võimalusi normaalseks eluks.»

Sellest, et mitte ainult päästa inimese elu, vaid katsuda aidata tal teha elu talutavamaks, mõtles ka suur vene kirurg Nikolai Ivanovitš Pirogov, soovitades oma klassikalist luuplastika-operatsiooni, mis oli esimeseks seda laadi lõikuseks taastava kirurgia alal. Tänu tema algatusele sai meie päevil võimalikuks teostada naha siirdistutamist ühest kohast teise, ravida keha vigastatud piirkondi, istutada luud sinna, kus neid on rohkem vaja, teha mitmekümneid üllatavaid lõikusi kuni silma sarvkesta siirdistutamiseni akadeemik V. P. Filatovi meetodil, mis võimaldab pimedatele nägemisvõime tagasi anda. Kõik see sai teaduses võimalikuks tänu Pirogovi innustatud tööle.

*

Pirogovi naise Jekaterina Dmitrijevna surmast oli möödas üle nelja aasta. Vanaema Jelizaveta Ivanovna asendas ema Pirogovi poegadele Nikolaile ja Vladimirile. Kuid 1850. aasta kevald vanema suri ja lapsed jäid teistkordselt orbudeks.

Nikolai Ivanovitšile tegi muret mõte oma lastest, kes kasvasid ilma ema hellitusega. Töötades akadeemias hommikust hilisõhtuni ei saanud ta lastele vajalikul määral tähelepanu osutada. Ja kui Nikolai Ivanovitši eluteele ilmus Aleksandra Antonovna Byström, oli ta seesmiselt ette valmistatud muutuseks oma isiklikus elus.

Aleksandra Antonovna sai Pirogovi naine. Nüüd oli Nikolai Ivanovitš poegade pärast mureta ja võis oma jõu täielikult teadusele pühendada.

Pirogovi võitlus tagurluse ja rutiini vastu teaduses, kasuahnuse ja bürokratismi vastu teda ümbritsevates inimestes teravnes üha enam. Nikolai Ivanovitši vaenlased sundisid teda loobuma konsulteerimisest ühes pealinna haiglas.

«Olen juba mitmel korral veendumusele jõudnud,» kirjutas Pirogov oma haiglaülemusele, «et teie usute inimeste sõnu, kes ei tunne asja, on teadusest maha jäänud ja põlgavad kõike, mis seisab kõrgemal nende piiratud arusaamadest. Teie usute neid, kellele haigla on lihtsalt kasarmuks, haige — igav põhjus paberite kirjutamiseks, kloroform ja kirurgilised riistad — kallid asjad hospitali majapidamisele. Otsustage ise, kas saab inimene, kellel mõistust, kes soovib teha head ja kasulikku, kes armastab teadust, olla ja jääda konsultandiks haiglas, mille on täielikult hävitanud peaarsti võhiklus.»

*

Oma geniaalseid avastusi tegi Pirogov vahel üsna ootamatute asjaolude tõttu. Sennaja väljakul tuli ta laipade külmutamise mõttele. Tuntud kujuri ateljees tekkis tal hiilgav idee rakendada kipsi luumurdude raviks.

Nikolai Ivanovitš sattus juhuslikult kuulsa Peterburi kujuri ateljeesse. Sügava lugupidamisega kunstniku töö vastu uuris Nikolai Ivanovitš marmorist, kipsist ja savist kujusid. Siin on poisi pea. Püstinake, kumer otsaesine, kivis tardunud juuksealvad. Seal on kõrk ning ülev väejuhi nägu. Ja see on lõpetamata rindkuju: paistavad tardunud alabastri tükid, mida meistri peitel polnud veel küljest ära lõõnud, põrandal seisab pang, mis on täis valget pulbrit — kipsi. Sellesse pulbrisse segatakse vett, tekib valge puder. Sellele võib anda igasuguse kuju, see tahkub ja kivistub õhu käes kiiresti.

Pirogov jälgib skulptori tööd. Kuid ta mõtted on kaugel. Kus Pirogov ka viibib, alati mõtleb ta oma haigetele. Ka siin äratasid tema huvi kipsi omadused. Pirogov otsib juba kaua niisugust materjali, mille abil võiks haavadele kindlustada rahu.

«Haav tuleb võimalikult hoida rahus ja mitte paljastada naha all olevaid vigastada saanud luid,» mõtles suur kirurg. «Eriti tähtis on sellest reeglist kinni pidada sõjas. Haavatu tuleb lahinguväljalt toimetada hospitali, kus kvalifitseeritud kirurg teeb talle lõikuse. Aga kuidas teda hospitalisse toimetada? Luukillud rebestavad, lõikavad pehmeid kudesid, tekitavad haavatu kohutavat valu. Kuidas luua sellised tingimused, et haav saaks paraneda täielikus rahus?»

Kaukaasias oli Pirogov juba kasutanud tärkliissidet. Aga mis oleks kui tärkliis asendada kipsiga? Määrida riie kipsiga kokku ja mässida jäseme ümber? Kips tahkub, haav on täielikus rahus. Juhuslikult kujuri ateljeesse sattunud kirurgi mõte hakkas palavikuliselt töötama. Oli vaja nende oletuste õigsust aega viitmata katsetega kontrollida. Ning juba järgmisel päeval ilmusid Pirogovi kliinikusse kotid kipsiga.

Nikolai Ivanovitš kääris varrukad üles ja segas vette valget pulbrit. Kõik läks väga hästi. Ei olnud tarvis kuuma vett, pappi lahaste jaoks ega sidemeid, — kips tahkus lihtsalt ja kiiresti, muutus kõvaks nagu kivi. Kips ei kuivanud kampa ega ligunenud pehmeks — selles oli ta paremus võrreldes tärkliisega. Haiget, kellel oli luumurd, võis julgesti kanda ühest kohast teise.

Oivalise töö juures tulid ka uued ideed. Nii tekkis mõte akna tegemisest kipssidemesse. Vastavas kohas, kus kirurgil oli vaja jälgida murtud luu otste asendit, haava või vigastuse paranemise käiku, löigati alles kõvaks muutumata kipsisse vajaliku suurusega aken.

Talle omase põhjalikkusega uuris Nikolai Ivanovitš hoolikalt kõike, mis puutus kipsi kasutamisse lahasena. Ta otsis kõige täiuslikumaid viise, kuidas teha kipssidemeid mitmesuguste vigastuste puhul, nagu käsivarre ja õlavarre luude, rangluu ja abaluude kinnised murrud, sääreluude, põlvekedra, reieluu ja vaagnaluude murrud. Teadlane taotles kipsisegu valmistamise paremate viiside leidmist, et selle kivistumist aeglustada, otsis abinõusid selleks, et teha side kergemaks ja elastsemaks.

Väljapaistev nõukogude kirurg, Sotsialistliku Töö Kangelane akadeemik Nikolai Nilovitš Burdenko, kes kogu oma elu jooksul loovalt arendas Pirogovi ideid, kirjutas kipssideme kohta järgmist: «Pirogov kirjeldab selgesti ja täpselt kipssideme rakendamise reegleid. Ta eraldab kaks olulist momenti: kipsside kui ohutu transportimise vahend ja kipssideme rakendamine ravimeetodina. Transportimise puhul on sidemel ajutine tähtsus kuni haavatu jõudmiseni statsionaarsesse raviasutusse, kus olenevalt olukorrast ja kehaliikme asendist võib sideme ära võtta, seda vahetada või asendada teise ravivahendiga. Õpetus kipssideme rakendamisest kui ravimeetodist on Pirogovi poolt nii üksikasjaliselt, niisuguste pisimate detailideni välja töötatud, näidustusi ja vastunäidustusi kipssideme rakendamiseks ning tema mitmesuguseid täiustusi on nii üksikasjaliselt kirjeldatud, et need Pirogovi seisukohad peaksid käesoleval ajal saama hoolika uurimise aineks mitte ainult selle geniaalse kirurgi poolt jäetud ajaloolise dokumendina.»

Suure Isamaasõja aastail aitas Pirogovi kipsside nõukogude sõjameditsiinil anda rivisse tagasi palju tuhandeid haavatud võitlejaid.

Kangelaslik Sevastoopol

1853. aasta algul saabus Peterburist Konstantinoopoli erakorraline saatkond vürst Menšikoviga eesotsas.

Menšikovile oli tehtud ülesandeks saavutada erilepingu sõlmimine, milles oleks tunnistatud Vene tsaari õigust kaitsta kõiki Türgi impeeriumis elavaid õigeusulisi ja õigeusu kiriku õigust Jeruusalema Petlemmi kiriku võtmetele. Inglise saadiku Stratfordi õhutusel keeldus Türgi sultan sellele lepingule alla kirjutamast. Menšikovi saatkond lahkus Konstantinoopolist.

1853. aasta juunis algas sõda Türgi ja Venemaa vahel. See sõda ei puhkenud muidugi «Palestiina pühamute» pärast. Tsaari-Venemaa püüdis kindlustada oma mõju Balkani poolsaarel. Tal oli vaja saada enda kätte kontroll Musta mere väinade üle. Türgi seljataga seisvad Inglismaa ja Prantsusmaa kartsid Venemaa tugevnemist. Nemad provotseerisidki Türgimaa sõtta Venemaa vastu. Türgi laevastiku ja Sinopi sadama saatuse pidi otsustama merelahing 17. novembril 1853.

Türgi laevastiku koosseisus oli kahekümne suurtükiga auru-laev «Taif», mida juhtis vana inglasest merekaru Adolphus Slad, kes oli enda mugavuse pärast Mušaver-paşaks ümber nimetanud. Nähes, et türklasi ähvardab lüüasaamine, põgenes «vapper» inglane kõige pingsamal lahinguhetkel Sinopi lahest Konstantinoopoli suunas minema. Vene laevad hakkasid «Taifi» taga ajama, kuid purjelaevadega oli võimatu aurulaevale järele jõuda. Nii saigi Sinopist põgenema Adolphus Slad, arg inglise kapten, kes jättis oma liitlased lahinguväljale maha.

Slad jõudis Konstantinoopoli ja teatas Osman-paša laevastiku hukkumisest. Ükski vene laev aga polnud Sinopi sadamas põhja läinud.

Röömuühõisetega võttis Venemaa vastu teate Sinopi võidust. Sinopi merelahingu võitja, Vene laevastiku juhataja Nahhimovi kuulsus levis kõikjal, kuid Nahhimov ise ei jaganud üldist rõõmu ja vaimustust. Ta kirjutab, et Sinopi lahing kiirendab

Inglismaa ja Prantsusmaa vahelesegamist Vene-Türgi sõtta. Tema kartused said peagi täieliku kinnituse.

Inglise-Prantsuse laevastik saabus Musta merre, et takistada Vene laevastiku edasist tegevust.

Vaenlaste laevade armaada lähenes Krimmi rannikule. 1. septembril 1854 nägid sevastoopollased silmapiiril sadu laevu. Vaenlaste laevastik liikus Jevpatooria suunas.

Samal ajal kui liitlased valmistusid dessandiks, ei uskunud Krimmi armee ülemjuhataja, et vaenlaste maaetulek Krimmi poolsaarel võib olla võimalik. Isegi siis, kui saadi teada, et Jevpatooria juures on dessant maale tulnud, jäi Menšikov tegevusetuks, kaks-kolm polku ühes suurtükiväega oleksid aga võinud meresõidust kurnatud vaenlasele purustava löögi anda.

1854. aasta 8. septembri keskpäeval algas Alma lahing.

Juba esimesest hetkest peale oli selge, et ülemjuhataja Menšikovil polnud mingit plaani ei pealetungiks ega kaitseks.

Pärast Alma lahingut ei hakanud liitlased taganevaid Vene polkusi taga ajama. Verest tühjaks jooksnud vaenlane ravis palju päevi oma haavu. See võimaldas Sevastopoli garnisonil püstitada esimesed kaitseliinid.

Lahingust osa võtnud inglise kirurg kirjeldas liitlaste «võitu» järgmiselt:

«Need kaks päeva olen tõeliselt veres supelnud. Ükski kirjeldus ei suuda edasi anda selle lahinguvälja kõiki õudusi: surnud ja surevad inimesed, hobused, püssid, suurtükkide alused, ilma peata, ilma jalgadeta kehad, niisugused haavad, et mul tardub veri soontes, niipea kui neid ainult meenutan... Tõesti, ma ei saa selle kaks päeva kestnud lahingu välja millegi muuga paremini võrrelda kui tapamajaga... Kantsides lamasid hunnikus üksteise otsas nii surnud kui ka haavatud. Kui ma haavatutest möödusin, lõhestasid nende palved minu südant, ja kuni ma ühega neist tegelesin, kutsusid mind kakskümmend teist haavatut enda juurde.»

Liitlaste armees oli niisama vähe arste kui Vene vägedeski. Paljude haavatud inglaste ja prantslaste esimene arstlik läbivaatus toimus alles kuus päeva pärast lahingut. Ka kaheksa aastat pärast seda, kui Pirogov hakkas ulatuslikult kasutama vältukstegevaid vahendeid, opereerisid auväärased inglise kirurgid ilma narkoosita. Haavade desinfitseerimise vahendeist polnud neil samuti mingit aimu, kuna Pirogov oli kirurgiliste infektsioonidega juba palju aastaid edukalt võidelnud. Liitlaste armee meditsiiniline teenindamine oli äärmiselt madalal tasemel.

Pärast Menšikovi armee taganemist Bahtšisarai suunas asus Sevastopoli kaitsmise etteotsa Musta mere laevastiku staabiülem admiral Kornilov. Tema paremaks käeks oli Sinopi kangelane viitseadmiral Nahhimov. Insener-polkovnik Totleben hakkas

ehitama Sevastopoli kindlustusi. Sevastopolis oodati iga päev vaenlast linna kindlustamata põhjaosa kaudu.

12. septembril ilmusid liitlaste kolonnid Sevastopoli põhjaosa läheduses nähtavale. Vaenlase rünnakut Sevastopolile võis oodata iga silmapilk. Kuid liitlaste äärmiselt jäme viga hoidis ära katastroofi: nad ei tunginud kallale linna kindlustamata põhjaosale, vaid möödusid sellest ja ilmusid linna lõunapoolsetele lähistele. Lõpmatud kolonnid Inglise, Prantsuse ja Türgi vägesid ja nende patareid möödusid kaitsetust põhjaosast.

Kirjeldamata rasketes tingimustes püstitasid Sevastopoli kaitsjad vaenlast ähvardavaid bastione.

Muretu ülemjuhataja Menšikovi süü läbi polnud linnas isegi raudlabidaid ja kirkasid. Bastionide kaitsjatel tuli Sevastopoli kivist maad kaevata puulabidatega!

Liitlased ehtasid kindlustusi, mis piirasid linna lõuna poolt. Järk-järgult tugevnes suurtükitali, mille eesmärgiks oli takistada kindlustuste ja kaitseliinide ehitamist.

5. oktoobril kell kuus hommikul algas äge pommitamine. Mõne minutiga mattus kõik nii paksu suitsu sisse, et päikest võis läbi hämaruse vaevu näha. Linnas algasid tulekahjud. Sevastopollased söötsid tulepesi kustutama. Nahhimov viibis pidevalt bastionidel. Ta õpetas noori sõdureid täpsemalt suurtükke sihtima. Korduvalt kõlas käsklus tulistada harvemini. Lahinguhoos ei lasknud meeskonnad suurtükidel puhata. Jahutamiseks tuli suurtükitorusid veega üle kallata. Prantsuse patareide asukohas kõlas põrgulik mürin ja tume suitsusammas tõusis taeva poole: lendas õhku püssirohukelder, sellele järgnes varsti teine. Prantsuse patareide tuli hakkas vähehaaval vaibuma. Kuid samas tugevdasid inglased Korabelnaja linnaosa pommitamist.

Sevastopoli kaitsjad ei lõõnud sel kohutava katsumuse päeval vankuma.

5. oktoobri pommitamise tulemused osutusid liitlastele väga haledaiks. Kindluse ründamisest ei võinud nad unistadagi. Selle pealetungi tagajärjel olid inglased ja prantslased kaotanud õhulastuna kolm püssirohuladu ja hulga suurtükke.

Vene patareide purustava tule läbi said tugevasti kannatada viis kõige suuremat Prantsuse ja mitu Inglise laeva. Ühtki jalatäit Sevastopoli maad polnud inglased ja prantslased linna kaitsjatelt vallutanud.

Kõige raskemaks kaotuseks Vene vägedele oli admiral Kornilovi surm.

Päevil, mil Sevastopolis käis ennenägematult äge lahing, jooksis Nikolai Ivanovitš Pirogov ühest pealinna kantseleist teise, taotledes enda saatmist tegevväkke. Kõrged ametiisikud ei tahtnud lasta Pirogovi sinna, kus tema terased silmad oleksid olnud ülearused.

Kui Sõjaministeeriumi sõjaväe-meditsiinilises departemangus saadi Pirogovi palve tema saatmiseks Sevastopoli, irvitati:

«Lase hunt karja sekka! Ta tapab ju kõik hospitaliülemad, viib hauda kõik intendandid ja apteekrid!»

Nikolai Ivanovitši avaldus pandi kalevi alla. Ta kirjutas ühe avalduse teise järel, tšinovnikud aga õmblesid need toimikusse ega vastanudki talle.

Arstiabita jäetud tuhanded haavatud hukkusid Sevastopolis, Venemaa suurim kirurg Pirogov aga pidi paluma nagu armu- andi, et teda saadetakse sõjatandritele.

Nikolai Ivanovitš hakkas juba lootust kaotama. Otsides võimalust Sevastopoliisse pääseda, läks Pirogov suurvürstinna Jeleni Pavlovna juurde.

Nikolai Ivanovitš selgitas vürstinnale oma mõtteid tööst Sevastopolis. Muu seas väljendas ta selles kõneluses esmakordselt oma kauaaegse mõtte, et oleks soovitav sõjas kasutada naiste tööd. Nikolai Ivanovitš oli hoogu sattunud ja kõneles sellest, kuidas halastajaõdede õrnad käed hakkavad sõdurite haavu siduma.

«Ma näen, kuidas silmad, täis pisaraid, jälgivad surija viimaseid liigutusi. Ma kuulen, kuidas sõdurid õnnistavad oma heategijaid. Haavatul on raske, ta tahaks uinuda, kuid haavad valutavad ja janu piinab teda. Õde läheb palatist läbi. Ta annab haavatule juua, istub veidi tema juures. Kannataval inimesel hakkab kergem, ta tunneb, et maailmas on inimesi, kes kaitsevad tema rahu.»

Pirogov väljendas edasi oma mõtteid naiste tööst lahinguväljal. Ta kõneles sellest, et halastajaõdedest saavad tema peamised abilised, kes hoolitsevad haavatute eest. Pirogovi erutatud sõnad avaldasid kõrgeastalt daamile vajalikku mõju. Ta töötas Nikolai Ivanovitšile, et ühe päevaga saab ta loa sõiduks Sevastopoli. Daami enesearmastus ja auahnus olid täielikult rahuldatud. Venemaa uhkus, suur kirurg, pöördus tema poole abi saamiseks. Suurvürstinna võtab halastajaõdede ühingu, millest Pirogov rääkis, oma patronaazi alla. Maailmas esimese lahinguväljale saadetavate halastajaõdede ühingu asutamise au ja kuulus seotakse ka tema nimega.

Järgmise päeva õhtul teatati Nikolai Ivanovitšile, et ta komandeeritakse «kõige kõrgemal käsul» Sevastopoli, «Krimmi sõjavägede ülemjuhataja käsutusse, et lähemalt jälgida haavatute edukat ravimist». Nikolai Ivanovitšil lubati valida talle vajalik meditsiiniline personal. Halastajaõdede salk anti samuti Pirogovi vahetusse alluvusse.

Nikolai Ivanovitš lõpetas viivitamatult kõik oma asjad Peterburis, jättis naise ja lastega hüvasti ning sõitis rongiga Peterburist Moskva.

Nikolai Ivanovitš saatis regulaarselt kirju Peterburi. Need kirjad polnud ainult perekondliku kirjavahetuse iseloomuga, vaid suuremal määral terava poliitilise tähtsusega dokumendid. Oma kirjades valgustas Pirogov eredalt Sevastopoli kaitsjate kangelaslikku võitlust inglaste, prantslaste, türklaste ja sardiinlaste ühendatud jõudude vastu, paljastas Krimmi armee ülemjuhatuses andetust, häbimärgistas marodööre, kroonuvargaid ja riisujaid. Pirogovi kirjad said pealinnas kiiresti üldtuntuks. Nad jõudsid isegi Sibéri, sundasumisele saadetud dekabristide juurde, kes veetsid seal oma eluõhtut. Need paljastavad kirjad selgitasid kujukalt põhjust, miks kõrge ülemus ei tahtnud Pirogovi Sevastopoli saata. Sevastopoli ei vajatud inimest, kes oleks võinud kritiseerida neid kohutavaid jõledusi, mida karjeristid ja sulid ülemjuhatuses kaitse all korda saatsid.

*

1854. aasta 2. novembri pimedal ööl lähenes Belgorodile Pirogovi sõiduk, mis liikus maanteel vaevaliselt, vajudes rattarummuni kleepuvasse tihkesse porri. Äkki puhkes orkaan. Tuulepööris virutas pikali teel olevaid, äravaevatud hobuseid, tõstis sõidukeid porist välja. Õnneks juhtus lähedal olema postijaam, kus Nikolai Ivanovitš ja ta kaaslased said viibida hommikuni.

Mida lähemale jõuti Krimmi poolsaarele, seda halvemaks läks tee.

Jõudnud Perekopi lähedal üle Dnepri, jäid teelised ühes kuuehobuserakendiga porri kinni. Nad oleksid seal hommikuni istunud, kui tühja härjavankriga möödasoitev ukraina tšumakk poleks hädasolevate arstide peale halastanud. Ta rakendas oma püstsarvedega härjad sõiduki ette ja aitas selle porist välja tõmata.

Nikolai Ivanovitš jõudis Krimmi. Simferopol oli juba jäänud seljataha. Bahtšisarais sai Pirogov kokku ohvitseriga, kellele oli ülesandeks tehtud Krimmi armee tagalarajoonis olevad ajutised hospitalid üle vaadata. Pirogov sõitis temaga kaasa ühte hospitali.

«Võimatu on kirjeldada seda, mis me selles hospitalis eest leidsime. Ääretu vaesus... meditsiini-alane võhiklus... ühinesid uskumatul määral kahes kasarmulogus, mis mahutasid 350 haiget, kes olid pandud naridel üksteise kõrvale ilma vahedeta, korratult, üksteisest eraldamata, mädased, haisvad haavad puhaste kõrval...»

Arst ja tema abi, kaks vastutusvõimetut nukku, tolknesid siinsamas ja olid elavaks etteheiteks arstiseisusele ja administratsioonile,» teatas Nikolai Ivanovitš oma kirjas.

Pirogovi kaaslane, noor mees, kes ei tundnud hospitali marodööre, veendus Pirogovi sõnadest, et ta polnud sattunud hospitali, vaid prügimäele, ja kukkus kiruma komissari (nii nimetati tol ajal armee intendante-majandusmehi), ähvardades, et alandab ta reameheks.

«Kuid lurjus oli oma alal kogenud mees,» ütleb Pirogov, «neelas kirumise alla, ilma et oleks silmagi pilgutanud, tõstis kaks sõrme mütsinoka juurde ja ütles endamisi: oleme sinusuguseid küllalt näinud!»

Sõitnud rohkem kui ööpäeva mudavoolus, mida nimetati teeks, lähenes Pirogov Sevastopoli.

«Ma ei unusta iial,» jutustas Nikolai Ivanovitš, «oma esmakordset saabumist Sevastopoli. See oli hilissügisel, 1854. aasta novembris. Kogu 30 versta pikkune tee oli Bahtšisaraist peale täis haavatute, suurtükkide ja moonavankrite voore. Vihma valas nagu oavarrest. Haiged, nende hulgas ka amputeeritud jäsemetega haavatud, lamasid vankritel kahe- ja kolmekaupa, oigasid ja lõdisesid niiskuse pärast; nii inimesed kui ka loomad sumasid vaevaliselt läbi põlvini ulatuva pori; igal sammul vedeles loomade korjuseid, sügavatest loikudest paistis välja lõpnud härjade puhitunud kõhtusid, mis paukudes lõhkesid; ühel ja samal ajal oli kuulda nii haavatute kisa kui ka saagist kohale meelitatud hulgaliste röövlinnuparvede kraaksumist, ärakurnatud hobusemeeste hõikeid ja Sevastopoli suurtükkide kauget kõminat. Tahestahtmata tuli mõttesse meie haigeid ootav saatus, ja see aimus ei olnud kuigi lohutav. Nii see kujuneski.»

12. novembri keskpäeva paiku jõudsid Pirogov ja ta teekaaslasel mäele, kust pilkudele kogu oma kauniduses avanes Sevastopoli panoraam.

«Pole kahtlust,» hüüdis Nikolai Ivanovitš, «et ma pole maailmas näinud midagi kaunimat Sevastopoli lahest. See on lai, kääruline, järskude kallastega, smaragdroheline veega ja igast küljest mägedega ümbritsetud.»

Juba teel, kuskil Jekaterinoslavi lähedal jutustas vastutulnud välikuller Nikolai Ivanovitšile, et meie vintpüssid — stutserid tulistavad paremini kui inglise omad, kuid stutsereid on ääretult vähe. Ta teatas samuti, et Menšikovi staap rändab ringi lageda taeva all, ilma telkideta, kuidas keegi saab: mõni asub sõidukis, mõni aga lihtsalt poris. Seda teadet arvestades otsustas Pirogov oma sõidukist mitte lahkuda, vaid selle seestpoolt vooderdada vildi ja vahariidega. Suur oli Pirogovi imestus, kui pool tundi pärast saabumist talle ja ta kaaslastele anti kasutada kaks tuba Põhjapatarei nr. 4 alumisel korrusel. Mõne päeva eest oli selles ruumis surnud haavatud kindral Soimonov. Patareisse olid paigutatud haiged ja haavatud, kelle läbivaatusele Pirogov viivimatult asus.

Hiljem külastas Nikolai Ivanovitš Krimmi armee staabiülemat. Keegi mereväearst pakkus end Pirogovile saatjaks.

Ülemjuhataja Menšikov, kes oli kõige kriitilisemal hetkel Sevastopoli maha jätnud ja oma armee Bahtšisaraisse ümber paigutanud, tuli sõjategevuse vaibudes uuesti Sevastopoli tagasi. Omavahelistes vestlustes nimetasid sõdurid Menšikovi «Izmenštšikoviks»¹.

Juba oma esimeste sammude juures Sevastopoli pinnal hakkas Pirogov pöörama tähelepanu sõjavägede juhtimise alal valitsevale korrale. Ta tundis huvi kõige vastu, mis puutus kindluse kaitsmisse. Lahe rannal märkas ta kümme-kond suurtükki, mille süüteavad olid kinni needitud ja mis vedelesid poris. Pirogovi küsimusele, mis see on, vastas mereväearst:

«See on arusaamatuse tagajärg. Kui vaenlane liikus põhjapoolsete kindlustuste juurest lõunasse, neediti suurtükkide süüteavad ja heideti nad merre, arvates, et vaenlane tingimata vallutab patarei ja hakkab linna tulistama. Kuna seda ei juhtunud, õngitsevad meie mehed nüüd omaenda suurtükke merest, toovad need välja ja needivad lahti.»

Ka pikemalt selgitamata oleks Pirogov mõistnud, et kui vaenlane oleks peatunud linnast põhja pool, oleks ta võrdlemisi kerge vaevaga linna vallutanud.

«Tarvitseb ainult põhjapoolsetelt kõrgustikelt Sevastopolile vaadata,» kirjutas Pirogov, «ja näed enda ees peaaegu kogu lahte ühes laevastikuga ja kogu linna justkui peopesal. Lollpead ei taibanud seda ja hiljem kelkisid ajalehes, kirjeldades rumalat ning vaearikast rännakut põhjast lõunasse, mis päästis linna. Rooma võlgneb oma pääsemise eest tänu hanede rumalale kisale, Sevastopol aga inglaste ja prantslaste rumalale rünnakule.»

Vajunud mitu korda porri, mis ulatus üle saapasääre, jõudis Pirogov viimaks staabiülema kindral Semjakini juurde. Pirogov esitles end, vastas küsimustele teekonna, halastajaõdede ja Bahtšisarais nähtud haavatute üle ning jättis staabiülemaga hüvasti.

Kella kuueks sama päeva õhtul määrati Pirogovile audients ülemjuhataja juures. Väikeses rāpase hooviga majas, kus Menšikov elas, nägi Pirogov mereväearsti, kes oli talle Sevastopolis juhiks olnud, — see osutus Menšikovi ihuarstiks. Taube, nii oli mereväearsti nimi, oli kunagi olnud Tartu ülikooli üliõpilane. Nikolai Ivanovitšile tuli meelde, kuidas see Taube oli eksameid kartnud.

«Hoolimata igasugustest seletustest, käskis teaduskonna dekaan Walter tuua Taube elusalt või surnult tema juurde koju

¹ Sõnast измена — reetmine. Tõlk.

eksamit sooritama,» jutustas Pirogov naerdes oma kaaselanikele patareis. «Ta toodi tõepoolest käe alt kinni hoides kohale, ja kuna ta teatas, et ei saa istudes eksamit teha, pandi ta diivanile pikali, seisti tema ümber ja hakati eksamineerima, värskendades tema kadunud jõudu aeg-ajalt külma veega. Ma ei võinud kuidagi aimata, et surnukahvatu ja Tartu ülikooli eksamist kurnatud üliõpilane on seesama isik, see Krimmi maa- ja merevägede ülemjuhataja priske, tähtis ja naeratav ihuarst.»

Niipea kui Pirogovist teatati, avanes uks ja ta võis astuda Menšikovi ette.

Peterburi saadetud kirjas jutustas Nikolai Ivanovič hävitava sarkasmiga, milline mulje talle oli jäänud Krimmi armee ülemjuhatajast:

«Ubrikus, mis oli umbes kolm arssinat pikk ja niisama lai, seisis kõssitõmbunult, mingis võidunud hommikukuuues, Sevastopoli saatus. Uhe seina ääres asus välivoodi ümmarguse nahkrulliga padja asemel; akna ees oli laud, mida valgustasid kaks steariinküünla-juppi, laua ääres aga istus suures tugitoolis kirjutaja, kes otsekohe väljus toast.

«Näete nüüd, kuidas ma teid vastu võtan — hurtsikus,» olid ülemjuhataja esimesed, tasase häälega lausunud sõnad. Sellele järgnes mingi krampliku, summutatud häälega: «Hihihii!»

«Palun, võtke istet,» jätkas ta ja nihutas lähemale tugitooli, kus oli istunud kirjutaja, ise aga istus voodi servale. «Olete minu juures käinud, kui ma oma roide murdsin, aga ma ei suuda kuidagi seda meelde tuletada.»

«Käisin küll, teie hiilgus, kuid lahkusin, niipea kui te hakkasite meelemärgusele tulema.»

Siis avas Menšikov talle ulatatud ümbriku, pani prillid ette, luges kiiresti paberid läbi ja küsis endise tasase ning kõlatu häälega, kas ma olen oma teekonnal hospidale näinud.

«Kahjuks nägin üht,» vastasin mina, «kuid niisuguses olukorras, et oleksin soovinud teda parem üldse mitte näha.»

«Jaa, lugu on olnud halvemgi, — kahekümne neljandal me ei teadnud, mida peale hakata, lamati palja maa peal vihasaju käes.»

On olemas kaht liiki eneseõigustajaid: üks inimene lihtsalt valetab, teine aga kõneleb tõtt, kirjeldades iseenda süüd võimalikult suurena; kuulad niisuguse tõearmastaja ära ning jääd mõttesse, ei jätku julgust öelda: kes siis, pagan võtku, on selles süüdi, kui mitte sina ise! Just seda ma mõtlesingi kuulates, kuidas vanamees tõi kuivalt ja kiretult ette eneseõigustusi, süüdistades iseennast.

Jah, 24. oktoobri lahing polnud ootamatu, seda nähti ette, see määrati kindlaks, kuid ei tundud muret. Rivist langes välja kümme, koguni üksteist tuhat meest, haavatuid oli üle kuue

tuhande, kuid nende haavatute jaoks polnud mitte kui midagi ette valmistatud, nad jäeti nagu koerad lamama palja maa peale, naridele, nädalate kaupa neid ei seotud ja isegi peaaegu ei toidetud... Kelleks siis sõdurit peetakse? Kes võitleb hästi, kui ta on kindel, et haavataasaamise korral jäetakse ta maha nagu koer?»

Menšikov küsis Pirogovilt, kuidas on ta lood elukohaga.

«Mulle juba anti korter, teie hiilgus, see on parem kui teie oma.»

«Hihihii!» naeris Menšikov sunnitult.

Nikolai Ivanovitš küsis viisakuse pärast, kuidas on ülemjuhataja tervis, ja tõttas umbsest, kuumaks kõetud hurtsikust välja.

«Hüvasti, me elame siin läheduses, teineteise kõrval,» ütles Menšikov lahkumiseks ja uuesti kostis kramplik «Hihihii!»

«Nii lõppes kohtamine Sevastopoli saatusega. Mis see siis on? Bluff või tõde? Mida tähendab see üksildusse tõmbumine, see teeseldud spartalikkus? Milleks elada hurtsikus ja sellega veel kelkida, kui võiks elada nii linnas kui ka patareis, kus meie praegu elame? Mida tähendab see alandlikkus, see tasane, katkendlik jutt?»

Edasi kirjutas Pirogov oma kirjas, kuidas Sevastopoli kaitsjad suhtusid oma ülemjuhatajasse Menšikovisse:

«Välja arvatud Taube, kes volens-nolens¹ pidi oma patsiendi juures kõike kiitma, tutvusin ainult ühe parteiga — vihkajatega, kelle hulka märkamatult asusin minagi pärast seda, kui olin külastanud Bahtšisarai ja Sevastopoli hospidali. Peakorter², vaikne ja sõnatu nagu haud — see pole juba, rääkige mis tahes, vene moodi, ja milleks? Hoolimatus sõdurite suhtes (keda ta, räägitakse, maapõhja vannub) ja ilmne halvakspanu kõige suhtes, mis soojendab ja elustab, — see ei või südameid kõita. Kas võib võimalik olla, et ülemjuhataja ei tule kordagi sõdurite juurde hospidali, ei ütle kordagi lahketa sõna neile, kes olid vastu läinud surmale? Aeg näitab, mis on Menšikov kui väejuht. Ent kui ta suudabki Sevastopolit kaitsta, ei pea ma seda kunagi tema teeneks. Ta ei saa või ei taha sõduritele kaasa tunda... Ta tahab oma puudusi varjata müstilise vaikimisega ja teeseldud spartalikkusega, kuid vaevalt on neid palju, keda ta suudab tüssata... Sõdurid ei tunne oma väejuhti, väejuht ei hoolitse sõdurite eest.»

Niisugune oli hävitav iseloomustus, mille andis Menšikovi kohta suur teadlane ning patrioot, ja see sai peagi teatavaks kaugel väljaspool Sevastopolit.

¹ Volens-nolens (lad. k.) — tahestahtmata.

² Menšikovi staap.

Pirogovi välikirurgia

Sevastopoli pärast peetud lahingute käigus selgus, et liitlastel ei maksnud loota sõja kiiret lõppu. 13. oktoobril Balaklava all toimunud lahing lõppes venelaste võiduga. Saadi palju trofeesid. Viissada valitud Inglise ratsaväelast langes orus, mida liitlased hakkasid nimetama «surmaoruks».

Balaklavale järgnes 24. oktoobril Inkerman — verine lahing, milles Vene väed said lüüa andetute kindralite reeturlik-mõttetute korralduste tõttu.

Venelaste taandumist Inkermani all võrdlesid inglased haavata saanud lõvi taandumisega.

*

Koos Nikolai Ivanovitšiga tulid Peterburist Sevastopoli arstid Tjurin, Tarassov, Kade, Pabo, Bekkers, Rehberg, Hlebnikov ja Obermiller. Peale selle komandeeriti tema käsutusse polkudest arstid Dobrov ja Pastuhhov. Kuulsa vene kirurgi meditsiinilist salka täiendasid arstiabid Kalašnikov ja Nikitin; viimane saatis Pirogovi juba Saltõs. Pirogovi käsutusse saabus kaks rühma halastajaõdesid.

... Kell seitse hommikul. Võlvitud laega toas algab elu. Noormehed hüppavad kõik korraga põrandalt üles, kus nad äsja magasid. Toas on raske end ringi pöörata: kõikjal on kohvleid ja kaste. Üks otsib saapaharja, mille ta olevat eile aknalauale pannud, teine on habemenoa ära kaotanud, kolmandal on põeaaskeldustega niivõrd segi, et ta on isegi unustanud, mida otsib.

Nikolai Ivanovitš tõuseb koos kõigi teistega. Ta peseb end jääkülma veega, tõmbab jalga suured jahisaapad, paneb selga oma alatise pika kuue ja istub kohvi jooma.

Kell üheksa toob arste teeniv kasakas neli ratsahobust. Nikolai Ivanovitš tõmbab selga lihtsa sõdurisineli, mille ta siin ühelt sõdurilt on ostnud, paneb pähe vormimütsi ja läheb hobuse juurde.

Pirogovi jutu järgi oli sõdurisinel Sevastopoolis mugavam kui mistahes muu üleriie.

Sel päeval töötasid Pirogov ja ta seltsimehed madruste kasarm-barakkides, mis asusid arstide korterist kilomeetri kaugusel. Vooditel lamavad haavatud, kelle haavad on infitseeritud. Mädanevad haavad levitavad kõikjale hingematvat lehka. Enamik haavatuid lamab naridel üksteise kõrval. Mäda ja verega läbiimbunud madratsid jäävad haigete alla neljaks ja viieks päevaks: ei jätku voodipesu ega isegi värskeid õlgi.

Kell kümme algab sidumine, mis kestab kuni kella kahekolmeni päeval. Seejärel opereerib Nikolai Ivanovitš haavatuid kuni pimedale tulekuni.

*

Pirogov ja ta seltsimehed nägid palju vaeva, et Inkermani ohvrite saatust kergendada. Oli vaja neid viivitamatult sorteerida, hoolitseda iga haavatu eest nende nelja tuhande hulgast, kes juba ammu abi ootasid. Inkermani lahing toimus 24. oktoobril, Pirogov aga asus tööle 12. novembril. Üle kahe nädala ootasid õnnetud sõdurid arste. Kui paljud neist ei jõudnud oivalise arsti tulekut ära oodata ja surid rasketes piinades!

Sevastopooli piiramise algusest peale seati pea-sidumispunkt sisse Sevastopooli lahe rannal asuvasse aadlikasiinosse. Avaras marmorsammastega saalis, kus alles hiljuti kõlas muusika ja tantsiti, lamasid nüüd põrandal haavatud. Endine piljardituba oli muudetud lõikustoaks.

Kui haavatute sorteerimine lõppes ja kui oli suudetud nad Sevastopoolist tagalahospitalidesse saata, tegi Pirogov korralduse aadlikasiino täiesti tühjendada selleks, et seda desinfitseerida ja tuulutada. Teist teed hirmsate haiguste — gangreeni, roosi, mädaveresuse — hospitalist väljaajamiseks ei olnud. Kõik mädaste haavadega haiged laskis Nikolai Ivanovitš viia kaupmees Guštšini majja, isoleerides nad infitseerimata haavadega haigetest.

«Kes ainult kuulduste järgi teab,» ütles Pirogov, «mida tähendab gangrenoosete ja lootuseta haigete osakond sõja ajal, see ei suuda endale kujutleda kannatajate õnnetu olukorra kõiki õudusi. Suured haisvad haavad, mis nakatavad õhku kahjulike eritistega, kisa ja kannatused aegavõtva sidumise juures, surijate oiged, surm igal sammul oma kõige mitmekesisemal: vastikul, koledal ja piinarikkal kujul, — kõik see erutab isegi kõige vilunumate, oma ülesannete täitmisel halliks läinud arstide südant. Mida siis rääkida naistest, kes on pühendanud end sellele tööle üksnes kaastundest ja omakasupüüdmatus halastusest!»

Sõdureid ja madruseid möödus tühjakstehtud aadlikasiino suurtest päraniavatud akendest.

«Doktor Pirogov ajab hospitalist nakkust välja,» ütlesid nad maja poole näidates. «Hoolitseb meiesuguste — sõdurite eest.»

Sevastoopollased nägid sageli peakirurgi pisut vimmas kogu. Seal ta seisab halastajaõdede keskel. Päev on kuum ja Pirogov võtab mütsi peast. Kõrget otsaesist katavad tuhanded tillukesed higipiisad. Nikolai Ivanovitš kuivatab nägu, mida ääristab kare põskhabe. Tähelepanelike, kõikenägevate silmade kohal on tihedad kahlus kulmud. Kitsad huuled on kõvasti kokku surutud. Nikolai Ivanovitšile ei meeldi miski vanem-õe ettekandes. Nüüd sama naeratanud silmad lähevad äkki karmiks, ninajuure kohale tekivad sügavad kortsud.

Sageli võis näha Pirogovi ratsutamas väikese karvase kasakahobuse seljas. Ratsmed ripuvad vabalt ta käes ja näib, nagu teaks hobune ise, kuhu mõttesse vajunud ratsanikku viia. Vaikus. Kuulid ei lõhke sillutisel. Tänaval on palju inimesi. Madrused, sõdurid, Sevastoopoli kaitsjate naised ja lapsed peatuvad aupaklikult ja tervitavad Pirogovi. Kellegi lapse hää l hõikab Nikolai Ivanovitši. Pirogov naeratab lahke, pisut kurva naeratusega. Eemal seisavad Sevastoopoli sõjamehed ja vaatavad armastusega Pirogovi poole.

Mürisevad suurtükipaugud, kostab kuulide vihin. Tänav tühjeneb kiiresti. Karvane kasakahobune hakkab pikkamisi edasi astuma. Uesti on Nikolai Ivanovitši kulmud kokku tõmbunud ja karmid heledad silmad suunduvad kaugusse.

... Hoolimata sellest, et punane lipp tähendab sidumispunkti või hospitali asukohta, tulistasid liitlased tugevasti just neid maju.

Pirogov jutustas juhtumist, kui üks hospitali pihta lastud rohkearvulistest pommidest kukkus kahe voodi vahele, kus lamasis raskesti haavatud sõdurid. Pomm lõhkes, kuid ei teinud kahju. Teine kord lendas pomm läbi sidumispunkti katuse tупpa, kus tehti lõikust, ja kiskus opereeritaval ära mõlemad käed.

Nikolai Ivanovitš lõi sõna tõsisel mõttes mitte millestki tolle aja kohta täiuslikema arstiabi andmise organisatsiooni tuhandeile Sevastoopoli kaitsel haavata saanud võitlejaile.

«Heade tulemuste saavutamiseks vajavad välihospitalid mitte niipalju teaduslikku kirurgiat ja ravimiskunsti, kui asjalikku ja hästi korraldatud administratsiooni,» ütles Pirogov.

Polgvarstide hulgas oli häid kirurge ka enne Nikolai Ivanovitši tulekut Sevastoopoli. Nad olid päästnud nii mõnegi saja Sevastoopoli kaitsja elu. Kuid mis kasu oli neist väheseist õnnestunud operatsioonidest, kui tuhanded haavatud, kes olid lageda taeva alla maha laotud või räpastesse ja kitsastesse ruumidesse kokku tuubitud, enne lõikusele jõudmist jooksid verest tühjaks,

N. I. Pirogov sidumispunktis Sevastopoli aadlikasiinos aastal 1854.

N. K. Kotšergini maali järgi.

nakatusid surmatoovatesse hospitali-infektsioonidesse. Oli vaja niisugust süsteemi, mis võimaldab teenindada mitte ainult peotäit haavatuid, vaid sõjas vigastatud inimeste kogu massi. Seda oli võimalik teha ainult haigete sorteerimise teel ühtlasteks gruppideks, vastavalt haavade iseloomule ja haiguste ohtlikkusele. Pirogov kehtestas esmakordselt maailmas niisuguse süsteemi Vene armees sõjaväetervishoiu alal. Selles on tema surematu teene.

See süsteem seisis selles, et haavatud jaotati nelja põhilisse gruppi. Esimeses olid surmavalt haavatud, lootusetud, kes anti halastajaõdede hoolde. Arst ei saanud neid kannatajaid enam millegagi abistada ja halastajaõed pidid osutama neile viimset hoolitsust. Teise gruppi kuulusid haiged, kes vajasisid edasilükkamatut operatsiooni siinsamas sidumispunktis. Kolmas grupp hõlmas haavatuid, keda võis opereerida ka järgmisel päeval või hiljem; need saadeti lähedal asuvatesse hospitalidesse. Lõpuks neljas grupp koosnes kergesti haavatuist, kes pärast haavade sidumist saadeti tagasi väeossa.

Tänu selle väga lihtsa ning otstarbeka haavatute sorteerimise süsteemi kehtestamisele ei killustatud arstide ja halastajaõdede jõudu, suurem osa haavatuid sai õigeaegselt neile vajalikku arstiabi ja töö käis kiiresti ning organiseeritult.

Peterburist tulevad halastajaõdede salgad pidid osutama Pirogovile väga tõsist abi hospitaliteenistuse organiseerimisel.

Õed jagunesid eriala järgi kolme rühma: sidumistoa (lõikus- toa) õed, apteekrid ja perenaised. Sidumistoa õed abistasid arste lõikuste ja sidumiste juures, koos velskritega valmistasid nad ka sidumisvahendeid. Õed-apteekrid pidid jälgima õiget ravimite väljaandmist ja kontrollima velskrite tegevust. Õed-perenaised valvasid haigete eest hoolitsemise, pesu puhtuse ja toitlustamise üle.

Oma energilise vahelesegamise tõttu kogu haigete abistamise töösse. Sevastopolis sattus Pirogov otsekohe vaenujalale administratsiooniga.

«Kui ma võtsin endale hoolitsemise pea-sidumispunkti ja kõigi hospitalide eest,» jutustas Nikolai Ivanovitš, «algasid otsekohe igasugused lahkkelid minu ja administratsiooni vahel. Praegu ei saa keegi endale kujutleda tolleaegse ametliku meditsiinilise administratiivpersonaliga kogu jõledust ja nürimeelsust. Need härrased taipasid otsekohe, kuhu viib välja minu poolt sisseseatud moraalne järelevalve ja administratiivse hooldamise kontroll hospitalides kehtiva korra juhtijate üle. Selle töö tegin ma ülesandeks õdedele ja minu enda abilistele. See ajas härrad administraatorid segadusse ja nad hakkasid valjusti nurisema võimupiiridest üleastumise üle (minu poolt), ja ainult tänu kindralite Sackeni ja Vassiltšikovi heatahtlikule suhtumisele olen saavuta-

nud selle, et igasugustest intriigidest hoolimata jäeti õdedele kogu järelevalve hospitalide üle.

K. M. Bakunina [halastajaõdede grupi vanem] juhatas kogu tööd haigete hooldamise üle peetava järelevalve alal niisuguse takti, energia ja kohusetruudusega, et saavutati hiilgav ja kõigile arukatele inimestele kaheldamatu edu. Kõike, mida varem kinni peeti ja välja ei antud, püüti ka praegu veel kinni pidada, kuid Bakunina täitis punktipealt nii minu kui ka teiste arstide korraldusi ja nõudis visalt seda, mis väljaandmisel puudu jäi. Pole imestada, et niisugune naiste vahelesegamine ja tegevus ei võinud härrastele komandöridele ja ametlikele inspektoritele meeltnööda olla.»

Sevastopoolis elas orb, madruse tütar. Kui vene polgud linnast lahkusid ja asusid teele Alma poole, ütles Daša — nii oli neiu nimi — oma naabritele:

«Varsti hakkab voolama sõdurite veri. Ma ei või kodus istuda. Müün maha kõik, mis emalt järele jäi, müün maha majahüti, ostan hobuse ja sõidan sõjaväele järele. Keda jumal kätte juhatab, seda aitangi.»

Neiult küsiti: «Kas sina, Daša, siis hirmu ei tunne?»

«Mida's seal karta,» vastas ta. «Ma ei lähe ju halva asja peale välja, ja kui peaksingi surma saama, siis tuletavad inimesed mind lahke sõnaga meelde.»

Daša sai kogu oma vara eest kaksteist rubla ja pealekauba madrusekuue. Ta pani selle selga, lõi kas patsi ära, ostis hobuse, korjas kokku hulga puhtaid lappe ja sõitis sõjaväele järele.

Paljud sõdurid, kes olid Alma lahingust osa võtnud, tuletasid hiljem meelde kahvatute põskedega poisikest, kes vaenlase tule all sidus haavatuid. Näis, nagu oleks ta ära nõiutud, ükski kuul ei riivanud teda. Palav soov haavatuile abi anda tegi poisikese meeletult julgeks. See «poisike» oli Daša. Kui Pirogov Dašat esimest korda hospitalis nägi, kandis Daša oma rinnal juba kuldmedalit «Vapruse eest».

Daša abistas ka Pirogovi lõikuste juures. Sevastopoolis tunti ja armastati teda. Sõdurid nimetasid neiu Sevastopooli Dašaks. Nikolai Ivanovitš kõneles armastusega oma abilistest-halastajaõdedest:

«Hospitalides on nad juba mitu tšinovnikut enesetapmiseni viinud, paljastades nende kelmused. Kui poleks olnud halastajaõdesid, siis oleksid haiged rammusa supi asemel solki lõrpinud ja poris lamanud. Nad on tõelised halastajaõded. Ühes hospitalis panid nad toime kangelasteo — lasksid maha apteekrist varga. Üks kelm maa peal vähem...»

... Kui Pirogov Simferopolist tagasi tuli, leidis ta ühe oma kaaslase — Sohranitševi — meelemärkusetult sonimas. Sohranitšev oli juba kuus päeva haige olnud. Pulssi ei olnud tunda, käed

olid külmad, hingamine katkendlik ja kramplik. See oli tähniline tüüfus, lähenes surm.

Pärast vihma sadu, mis väikeste vaheaegadega kestis oktoobri-, novembri- ja detsembrikuu läbi, jõudis vastu uut aastat kätte talv. Lumi kattis sõjast purustatud, paljukannatanud Sevastopoli maa. Tubades ja patareis hakkas külm. Pirogov ja ta abilised ei võtnud sineleid seljast.

Saabus uus, 1855. aasta. Mida toob ta Sevastopoli kaitsjatele? Odessa polgu komandör kutsus Nikolai Ivanovitši enda juurde tuleliinile uusaastat vastu võtma. Umbes viie versta kaugusel Sevastopolist, mägede vahel Tšornaja jõe lähedal nägi Pirogov palju lumiseid künkaid: nende all peitusid leidlike sõdurite-sapööride poolt ehitatud muldonnid. Rindeohvitseride seltskonnas tundis Pirogov end väga hästi. Ta oli juba ammu märganud, et mida lähemale tuleliinile, seda rohkem on armees julgeid ja ausaid inimesi.

Lõunasöök möödus elavas vestluses. Kõik vajalikud tervituskõned olid peetud ja Nikolai Ivanovitš koos külalislahkete pere-meestega läks muldonnist välja. Selle uusaasta-öö muljeid kirjeldas Pirogov järgmiselt:

«Lund sadas suurte räitsakatena, valged mäed ümbritsesid meid, kaugemal, mäetippudel oli näha vaenlase laager. Pillimehed, lauljad ja ohvitserid moodustasid ringi ja selle ringi keskel, pahkluudeni poris, algas tants. Polgustaabi arst, minu õpilane... sõdurisinel seljas, hõlmad üles käänatud, põlvini säärikud jalas, lambanahast müts peas, löi koos lipnikuga tantsu. Ei saanud tusaseks jääda nähes, kui lõbusalt ja muretult elab vene lane; sealt, mäe tagant kostis suurtükipauke, kaevati kaevikuid ja tulistati, siin aga löödi trepakki, tantsiti kükktantsu, üks sõdur aga käänas lambanahast kasuka pahupidi ja käis poris käte peal ning löi kandu kokku, nii et lust oli vaadata... Peavalu oli nagu käega pühitud ja ma olin kogu südamest rõõmus. Oli juba hiline öö, kui me koju tagasi jõudsim. Mida tehti siis meil peakorteris? Menšikov oli juba hommikul värava lukku pannud, ei võtnud kedagi vastu ega teinud visiite... Peakorter jäi uuel aastal nagu varemgi igavaks ja süngeks; see pole vene moodi.»

Nähes ette lahingutegevuse elavnemist Sevastopolis, otsustas Nikolai Ivanovitš ühes oma salgaga kolida lõunapoolsesse linnaossa, bastionidele lähemale.

Nahhimovi paadiga sõitis Nikolai Ivanovitš üle Sevastopoli lahe. Ta jõudis Grafskaja sadamasse ja maabus lõunapoolses linnaosas. Sadamast viis märke Jekaterininskaja tänav. See oli pommitamise läbi võrdlemisi vähe kannatada saanud. Ainult patareipoolne tänavaväli oli pommikildudest üle külvatud, majade aknad olid purustatud ja kohati oli müürides näha auke. Tänavale oli kividest ehitatud neli barrikaadi. Igal barrikaadil seisis

kaks või neli suurtükki; kui Pirogov koju läks, tuli tal ühest niisugusest barrikaadist üle ronida.

Töö sidumispunktides ja hospitalides oli kurnav ning ohtlik. Kõik halastajaõed olid tähnilist tüüfust põdenud ja kolm neist oli surnud. Ka nende vanem oli suremas. Üksteise järel suri arste või õdesid oma lahingupostil.

Sevastopoolis viibimise kestel hakkas Pirogov tema kaitsjaid kogu südamest armastama. Vastuseks naise rohketele palvetele Peterburi tagasi tulla kirjutas Nikolai Ivanovič:

«... Mille poolest ja kelle ees olen ma süüdi selles, et mu südames pole veel kustunud kõik püüded üleva ja püha poole, et ma pole veel kaotanud tahtejõudu ohvri toomiseks; see aga, mille nimel ma ohverdan õnne viibida sinu ja laste juures, peab olema niisama kallis nii sinule kui ka neile.

Neil päevil saabus Moskvast vanataat Volkov, kes oli teeninud maaväes 1812. aastal [nelikümmend kolm aastat tagasi]; ta lahkus laste ja lastelaste juurest selleks, et haavatuid abistada, ja räägib: «Kuidas siis võib, kullake, niisugust kindlust käest ära anda? ...» Samuti mõtlen minagi...

Siin on mul sada korda meeldivam töötada kui akadeemias; siin ma vähemalt ei näe elu, mõistust ja südant masendavaid tšinovnikute nägusid, kellega Peterburis tahestahtmata iga päev kokku puutun... Inimene, kes vaatab otse surmale näkku, nagu ütles staabiülem Semjakin aasovlastega rünnakule minnes, vaatab elule teistsuguse pilguga... Väiklus, kõik kombekuse rutiin ja kogu vormide üksluisus kaovad; siin ei näe ei kiivreid jöhvuttidega, ei laiu õlakuid, ei tšinovnikute frakke, isegi orde-neid näed harva — lihtsalt kõike katab sõduri hall vatman... Vaatad hospitalis ringi, ja ka siin kaob kogu meie vormilikkus: kes lamab voodis, kes naril, kes põrandal; kes karjub nii, et topi või kõrvad kinni, kes sureb ilma ühegi oigeta...

Praegu lamab hospitali sidumispunktis madrus hüüdnimega Koška, temast on saanud kuulus mees... See Koška on kõigist äkkrünnakutest osa võtnud, on teinud tule all imet mitte ainult öösel, vaid ka päise päeva ajal. Inglased leidsid oma kaevikuis kaks meie meest surnutena ja sidusid nad vaia külge püsti, et meie omi tüssata; nad arvasid, et laipu peetakse tunnimeesteks. Päeval roomas Koška kuni kaevikuteni, leidis inglaste kandraami, pani ühe laiba sellele linasele kandraamile, lõikas sellesse augud, toppis laiba käed õlgadest saadik neist aukudest läbi, tõstis kandraami ühes laibaga endale selga ja asus roomates tagasiteele; püssikuule sadas rahena tema suunas, kuus kuuli tabasid laipa, Koška aga roomas kohale, ilma et oleks vähimatki viga saanud. Praegu lamab ta hospitalis — äkkrünnakul sai ta täägihaava kõhtu, kuid õnneks tungis tääk ainult naha alla ega riivanud sooli. Nüüd on Koška juba paranenud...»

Kui palju on selles Pirogovi suurepärase kirjas elavat patriootilist tunnet. Kui palju armastust lihtsa vene inimese, tema vapruste, tema julguse vastu. Kui palju raevu elusate muumiate vastu, kes ümbritsesid teadlast Peterburis.

Sevastopollaste erilise armastuse osaliseks oli saanud Pavel Stepanovitš Nahhimov, kelle õlgadele pärast Kornilovi surma langes peamine raskus linna kaitsmise juhtimisel. Ratsa kasakahobuse seljas, kantsik paremas käes, alati mõök vöö, laiad pagunid mereväemundril ja kuklasse lükatud nokkmüts — niisugusena võis Nahhimovit ühel ja samal päeval kohata üksteisest kõige kaugemal asuvatel kindlusebastionidel. Bastioni juurde jõudes jättis ta hobuse teda saatva kasaka hoolde, ise aga käis jalgsi patareid läbi.

«Tervist, Pavel Stepanovitš,» teretavad teda madrused rõõmsalt. Kõik bastionil viibijad tahavad Sinopi ja Sevastopoli kangelase ees näida võimalikult uljamana.

«Tere, Grjadka!» vastab Nahhimov heasüdamlikult ja läheb edasi.

«Kuidas on, kas oled Sinopi juba unustanud?» küsib ta mõnelt madruselt.

«Kuidas seda võib! Kus sellega, Pavel Stepanovitš! Küllap türklane sügab end veel praegugi,» vastab madrus muiates.

«Tubli mees!» tähendab Nahhimov.

Ta astub madruste juurde ja alustab ise vestlust, pärib vaenlaste, prantslaste kohta.

Nahhimov oli üks andekamaid Sevastopoli kaitsmise juhte. Mitte käskkirjades ei kutsunud ta linna kaitsjaid oma kangelaskust üles näitama, vaid oma isikliku eeskujuga hoidis ta neis ülal taltsutamatu energia vaenlase vastu võitlemiseks, vapruste ja mehisuse. Kas meelega või kogemata jäi Nahhimov käskude andmiseks või küsimuste esitamiseks ikka seisma kõige lagedamal ning ohtlikumal kohal, ja kui talle öeldi, et siin võib surma saada, vastas ta midagi umbes niisugust, et ärgu ajagu tühja juttu, ega keegi hakka suurtükist ühe inimese pihta sihtima, ja muud sarnast. Nahhimovi käitumise tulemusena tekkis igaühel kindel tunne, et kuulid teda endki ei taba. Kõik teadsid, et admiral ei säästa ei vaeva ega ennast, et vähendada kaotusi ja hoida alluvate elu ning tervist.

Nikolai Ivanovitš sai Nahhimoviga sõbraks ja puutus tihti temaga kokku. Kui Pirogov haigestus, leidis Nahhimov aega isiklikult tuua oma sõbrale raamatuid lugemiseks.

*

P. S. Nahhimov ja N. I. Pirogov Sevastopoli lahe ülesõidukohal.

N. K. Kotšergini maali järgi.

Rõõmuga teatas Pirogov 25. veebruaril kirjas oma naisele, et Menšikov on ülemjuhataja kohalt tagandatud.

«Jõudsin ometi ära oodata, et see öökull välja vahetati; võib-olla oleme meiegi sellele kuidagi kaasa aidanud; on aeg, on aeg! Tema asemele tuleb Gortšakov Lõuna-armeest . . .»

Menšikov tagandati, tema asemele tuli teine — kõhklev ja niisama andetu kindral Gortšakov. Sevastopoli kaitsmine kestis endiselt edasi erakordselt rasketes tingimustes. Kindluse garnisonist jätkus vaevalt selleks, et vahetpidamata kindlustusi püstitada ja bastione kaitsta. Mürske ja püssirohtu oli vähe, toidumoonna, loomasööda ja laskemoona kohaletoomist raskendas teede kohutavalt vilets olukord. Pirogov kirjeldas kahel korral teed Sevastopolist Simferopolini. See oli lausa soo, mida katsid veokite riismed ning uppunud hobuste ja härgade korjused.

Sõdurite riided kulusid ruttu. Uusi nende asendamiseks ei olnud. Staapides valitsesid korralagedus ja intriigid. Sevastopoli varustavad tšinovnikud rikastusid altkäemaksust ja vargusest. 1855. aasta 15. veebruaril suri Nikolai I.

Pirogov hingas kergendatult, kui sai teada türanni surmast, kes oli kümneid aastaid kägistanud Venemaa parimaid inimesi.

Uus tsaar Aleksander II, kui ta alles troonipärija oli, laimas palee-vastuvõttudel suurt vene kirurgi igasugusel viisil. Tsaari vihavaenu üheks põhjuseks Pirogovi vastu oli ilmne mõju, mida avaldas talle Mandt, lurjus ihuarsti auastmes, keda Nikolai Ivanoviš tundis juba Berliini ajast.

Kord ilmusid troonipärija juurde vastuvõtule ohvitserid, kelle hulgas oli Kaukaasias haavata saanud kapten Poltoratski. Aleksander nägi tema seotud kätt ja küsis:

«Kas saite haavata?»

«Just nii, teie keiserlik kõrgus!»

«Kas olete arstidega nõu pidanud?»

«Pidasin — doktor Pirogoviga.»

«Ja mida ta siis ütles?» küsis Aleksander ohvitserilt ärritatult.

«Määras homme kella kümneks käe amputeerimise.»

«Milléks te siis tema juurde läksite?»

«Sõbrad soovitasid. Kuid, teie kõrgus, ma ei lähe enam Pirogovi juurde. Kui ma haiglast välja tuln, jõin tühjaks pudeli jääs hoitud šampust ja mu veri läks sedamaid soojaks. Meiesugustele sõjameestele on vein kirurgiast kasulikum. Kardan, teie kõrgus: lähen Pirogovi juurde, tema aga võtab mul käe otsast maha.»

«Ärge kuulake neid lihunikke, Poltoratski,» ütles troonipärija elavnedes. «Annan teile nõu — ärge minge enam Pirogovi juurde.»

Nõuanne võeti tänumeeli vastu. Poltoratski ei läinud Pirogovi juurde, mõne päeva pärast aga algas tal veremürgistus ja ta suri.

... Aleksander II troonileastumine ei toonud Krimmi sõja

käiku kuigi palju muudatusi. Sevastoopol pidas vastu ainult tänu tema kaitsjate kangelaslikkusele. Liitlaste katsed vallutada tormijooksuga Malahhovi kurgaan, linna kaitsmise võtmepositsioon, kust oleks võinud tulistada linn-kindluse iga punkti, nurjusid.

Nikolai Ivanovitš kirjutas sellest piiramise perioodist: «Siin on kõik endine: äkkrünnakud öösel, kallaletungid reduutidele, kanonaad, kuid kõik ilma tagajärjeta. Vaenlasel oleks vist juba aeg selgusele jõuda, et sel viisil tegutsedes ei saavuta ta mitte midagi.»

28. märtsil kell viis hommikul äratas Nikolai Ivanovitši tugev kanonaad. Aknaruudud põrisesid, justkui oleksid sajad sepad raskete vasaratega majaseinte pihta tagunud. Pirogov pani end ruttu riidesse ja läks välja. Kanonaadi mürin aina tugevnes. Maa võppus. Tihe suits varjas silmapiiri bastionide kohal. Eriti tugev tuli oli suunatud Neljandale bastionile ja Korabelnaja linnaosale.

Pirogov ja ta abilised tõttasid sidumispunkti, mis asus aadlikasiino saalis.

«Varsti hakkas kogu suur saal täituma haavatutega, kellel olid kohutavad haavad,» jutustas Nikolai Ivanovitš. «Ärakistud käsi, põlvest või puusast saadik ärakistud jalgu toodi koos haavatutega kanderaamidelt kohale; ööpäeva jooksul toodi meile üle neljasaja haavatu... Sellest päevast peale kestis pommitamine päevad ja ööd läbi kuni 6. aprillini.»

Märtsis alanud ägeda pommitamise jooksul käis Pirogovi käest läbi ligi viis tuhat haavatut.

«Kõigile pealtnägijaile jääb meelde aeg, mis aadlikasiinos 28. märtsist kuni juunikuuni mööda saadeti,» kirjutas Nikolai Ivanovitš. «Kogu selle aja seisis sõdurite transportrood alati aadlikasiino ukse ees tänaval, kus nii tihti sadas alla rakette, mis kündsid maad, ja lõhkes pomme; koikud ja verised kanderaamid olid alati valmis haavatute vastuvõtmiseks... Verised jäljed juhatasid teed aadlikasiino paraadukse juurde. Aadlikasiino suured tantsusaalid täitusid ja tühjenesid pidevalt nende üheksa päeva jooksul; toodud haavatud laoti koos kanderaamidega ritta parkettpõrandale, mis oli poole verssoki sügavuselt verega läbi imbunud; saalis kostsid kannatajate oiged ja karjed, surijate viimsed ohked, korraldajate käsklused. Arstid, velskrid ja sanitarid liikusid salkades vahetpidamata haavatute ridade vahel, kes lamasid ärakistud ning lõmastatud jäsemetega, surnukahvatuina verekaotuse ja põrutuse tõttu, mida olid põhjustanud hiiglasuured mürsud; sõdurisinelite vahel vilksatas igal pool valgeid kapuutse, mida kandsid õed, kes jagasid veini ja teed ning aitasid sidumiste juures. Saaliuks avati ja suleti iga hetk; toodi sisse ja viidi välja käskluse peale: «Lauale», «Koikule», «Guštšini majja», «Inženernõisse», «Nikolajevskajasse». Kõrvalasuvus võrdlemisi

suures ruumis [lõikustoas] voolas kolmel laual veri operatsioonide tegemisel; äralõigatud kehaliikmeid oli toobrites virnadena. Madrus Paškevitš, tuntud oma osavuse poolest, millega ta amputeerimise juures artereid kinni pigistas, mille eest sai hüüdnimeks «elav turnikett», see tähendab kirurgiline riist, mida selleks otstarbeks kasutatakse, jõudis vaevaga arstide kutsumise peale kohale ilmuda, käies ühe laua juurest teise juurde; liikumatu näoga, vaikides täitis ta täpselt temale antud käsu, teades, et ta väsimatule käele on usaldatud kaaslaste elu. Bakunina [vanem halastajaõde] viibis pidevalt selles toas, ligatuuride [siidniitide] kimp käes, olles valmis arstide kutsumisele järgnema. Laua taga seisis rida koikusid uute haavatutega ja sanitarid valmistusid neid lõikuslauale kandma; tühjade kõikude kõrval seisis õed, kes olid valmis amputeerituid vastu võtma. Hoolimata lakkamatust tuulutamisest oli toa õhk täis vere ja kloroformi lõhna; sageli segunes sellega ka väävli lõhn: see tähendas, et on haigeid, kellele arstid otsustasid vigastatud jäsemed alles jätta, ja velsker Nikitin pani neid jäsemeid kipsi...

Õösel, steariinküünalde valgusel, avanesid aadlikasiino saalides pilkudele needsamad verised stseenid ja sageli veelgi suuremas ulatuses. Sel raskel ajal poleks ilma arstide väsimatu tööta, õdede kohusetruu kaasabit, transportsalkade ülemate operatiivsusetä olnud mingit võimalust isamaa eest kannatada saanutele viivitamatut abi anda. Et mõista selle olukorra kogu raskust, tuleb kujutleda pimedat lõunamaa ööd, kandjate ridu, keda ähmasel laternaivalgusel juhatatakse aadlikasiino ukse poole ja kes rajavad endale vaevaga teed uksele kogunenud jalgsi tulnud haavatute hulkade vahel. Kõik otsivad abi, igaüks tahab kiiresti abi saada, haavatud nõuavad valju häälega sidumist või lõikust, surija — viimset puhkust, kõik — kergendust ja kaastunnet. Kust siis saaks ilma tõhusate ja rangete abinõudeta, ilma väsimatu tegutsemiseta leida küllaldasel määral kohta ja käsi, et viivitamatult abi anda?»

Krimmis on kevad. Hingematva õhuga hospitalipalatitest hommikuti lahkudes märkab Nikolai Ivanovitš, kuidas pungad lahti löövad, kuidas helerohelised, läikivad, torukestena kokkukeeratud lehekesed ajavad end esmakordselt lahti ja hakkavad ahnelt päikesevalgust neelama. Pirogovile näib, nagu läheksid lõunas puud lehte palju aeglasemalt kui põhjas, Peterburis. Iga päev märkab ta puudel värskeid lehekesi.

Et sõitule mitte aega kaotada, asus Nikolai Ivanovitš elama pea-sidumispunkti, kus tema päevad ja ööd möödusid töös. See aadlikasiino siin kajastab justkui kõige täpsem mõõduriist Sevastopoli eest peetavate lahingute pinget. Haavatute vool kord suureneb, kord väheneb, kuid ei lõpe kunagi.

*

Menšikov oli juba ammu Sevastopoolist lahkunud, kuid väärnähtused sõjavägede juhtimise alal ei lakanud. Ning jällegi tõusis selle vastu üles Sevastopoli südametunnistus — Pirogov. Tema aruannetes-kirjades piiratud linnast Peterburi kõlavad uuesti ärevus ja rahutus, hukkamõistmine ja raev, mida põhjustas pealinnas asuva tsaari kaaskonna ja Sevastopoolis asuva ülemjuhataja Gortšakovi ning tema kliki kuritegelik talitusviis.

«Meie pidasime pommitamisele vastu,» hüüab Pirogov. «Tõsi küll, käotasime seejuures kuni kümme tuhat rivist väljalangenut... Haavatute käest kuuled vahetpidamata kaebusi korratuste üle. Kui seda ütleb meie sõdur, siis see on juba halb. Kas siin on siis paras aeg intrigeerida, vaielda ja arutada, miks on see või teine autasu saanud, võidelda üksteise vastu, kui on vaja üksmeelt — aga seda ei ole, ma näen seda selgesti. Kas see on kodumaa-armastus, kas see on sõjaväeline au? Süda kisub kokku, kui oma silmaga näed, missugustesse kättesse on antud sõja saatus, kui õpid lähemalt tundma sõjaväe eesotsas seisvaid isikuid. Alluvaid häbenemata, nende eest seda varjamata sõimavad nad üksteist lollideks. Kas tõesti on jumal meie emakese, kalli Venemaa peale nii vihaseks saanud? ...»

Olles jõuetu sõjategevuse juhtimises midagi muutma, oleks mõni teine Nikolai Ivanovitši asemel enesesse tõmbunud ja vaikselt oma tööd teinud. Kuid kodumaa-armastus polnud Pirogovil vähem arenenud kui armastus teaduse vastu. Mõlemad õilsad tunded elasid koos ja olid suure kirurgi iseloomu kõige kujukamaks väljenduseks.

«Hea on iseendale öelda: ole vait, see pole sinu asi, — kuid ma ei või, ma ei saa vaikida...» Pirogov ei saa vaikida, kui asi puutub kalli Sevastopoli saatusse, ta haavatud kaitsjate saatusse.

«Nii on kõigea, nii on ka vaeste haavatutega. Kui ma pea-aegu kuu aega enne pommitamist palusin, karjusin, kirjutasin ülemjuhatajale [vürst Gortšakovile] ettekandeid, et on vaja haavatud linnast välja viia, on vaja väljaspool linna telgid üles seada ja haavatud sinna paigutada, siis oli ikka mitte ei, mitte jah — kord pole transpordivõimalust, kord pole telke, aga kui oli häda käes, kui algas pommitamine, kui kasarmute ülekuhjamise tõttu tekkis gangreen, siis hakati kiirustama ja talitama, kuidas aga juhtus. Ja mis välja tuli? Eile viidi korraga nelisada... põhjapoolsesse linnaossa. Laoti sõduritelkidesse, kus sai vaevalt istuda, visati ilma jalgadeta, värskete haavadega inimesed maha, paljastele viletsatele madratsinärudele. Täna sajab päev läbi vihma: mis neist on saanud? Jumal seda teab.

Homme ma sõidan sinna, siis näen. Kui polgukomandör korraldab lõunasöögi, siis oskab ta neistsamadest telkidest saali ehitada, haavatuile aga pole seda vaja: lamagu neli jalutut inimest ühes sõduritelgis.»

Järgmisel päeval käis Pirogov põhjapoolses linnaosas. See, mida ta seal nägi, jättis temasse eluajaks vapustava mulje.

«Seniajani meenutan tarretama paneva hirmuga seda meie sõjaväe administratsiooni andestamatut hoolimatust,» kirjutas Pirogov kakskümmend aastat hiljem. «See märtrite laager jäi äkki vihmavalingu kätte, mis tegi läbimärjaks mitte üksnes inimesed, vaid isegi kõik madratsid nende all. Õnnetud lamasid otse porilompides. Võib endale kujutleda, kui hea oli lamada maa peal, jalad ära lõigatud, kolm ja neli inimest kõrvuti; madratsid peaaegu ujusid pori sees, kõik nende all ja nende ümber oli läbimärj; kuivaks oli jäänud ainult see koht, kus nad liikumatult lamasid, vähimagi liigutuse juures aga sattusid nad loikudesse. Kui aga keegi juhtus neisse telk-laatsarettidesse tulema, siis karjusid kõik abi järele ja igalt poolt kostis valjusti südantlõhestavaid, läbitungivaid oigeid, kisa, hammaste kiristamist ning seda erilist hammaste plagisemist, mis ajab judinad selga. Arstid ja õed ei saanud aidata teisiti kui põlvili poris seistes. Iga päev suri kakskümmend ja rohkem amputeeritud, neid aga oli kokku kuni viissada. Iga päev võis nende vahelt leida kümme kuni kakskümmend laipa, ja ainult vähesed neist suutsid pärast seda katastroofi kaks nädalat elada.»

See kohutav kuritegu haavatud sevastoopollaste suhtes vapustas Pirogovi raskesti. Õudusest võis hulluks minna. Nikolai Ivanovištš oli võidelnud iga inimese elu päästmise eest, kes kuulusid selle viiesaja hulka. Ta oli kogu oma geeniuse jõudu pingutanud, et kirurgia abil inimesi surma küüsisist päästa. Mitu ööd magamata, oli ta hoolitsenud iga haavatu eest. Ta tundis neid nimepidi, näo järgi, armastas igaüht eriliselt, nagu arst armastab kõige raskemaid ja tema poolt päästetud haigeid. Ja nüüd äkki, arstidelt luba küsimata saadeti need õnnetud, abitud, äsja operatsiooni läbi teinud inimesed, kelle elu rippus alles niidi küljes, üle Sevastopoli lahe põhjapoolsesse linnaossa ning jäeti lageda taeva alla hukkuma. Süüdlasteks selles kuritegelikus suhtumises haavatud sevastoopollastesse pidas Pirogov mitte ainult Gortšakovi staapi, vaid ka kogu tsaari õukonda.

Täielikult meeleheittele viidud Pirogov kirjutas Peterburi:

«Ma ei taha oma silmaga näha oma kodumaa alandust, ei taha näha Sevastopolit äravõetuna, ei taha kuuldagi, et teda võib ära võtta... Ma armastan Venemaad, armastan kodumaa au, mitte aga auastmeid; see tunne on kaasa sündinud, seda ei saa südamest välja kiskuda ja ümber teha; kui aga oma silmaga näed, kui vähe kodumaa heaks tehakse... siis tahad vägisi kurja

eest ära minna, et vähemalt mitte tema tegevusetu pealtnägija olla...»

Nikolai Ivanovitš süüdistas raevukalt ülemjuhataja Gortšakovi ja neid, kes olid andnud kuritegeliku korralduse raskesti haavatute saatmiseks põhjapoolsesse linnaossa. Ta ütles otsekoheselt välja kõik, mida mõtles lurjustest ja reeturitest, kes julgesid end nimetada venelasteks. «Kandku minu peale viha kuidas keegi tahab, ma sülitän kõigele sellele,» ütles ta.

Ebavõrdses võitluses reeturite ja marodööridega vähenes Pirogovi jõud.

«Oo, kuidas rõõmustavad siin paljud ülemused, keda ma pommitan samuti, nagu pommitatakse Sevastopoolit, kui ma ära sõidan! Ma tean, et paljud seda ainult tahavadki,» ütles ta.

Pirogovi vihkasid isandad, kes viisid Sevastopoli hukkumisele. Teda armastasid ja nimetasid Sevastopoli kaitsmise kangelaseks niisugused inimesed nagu Nahhimov, Totleben, Istomin ja tuhanded tundmatud linna kaitsjad.

Talle soovitati mitte kõnelda järsult sõjaväelisest ülemusest, mitte ajada teravaks vahekorda kõigi kõrgemal seisjatega. Pirogov aga vastas sellele:

«Milleks ma peaksin vaikima, olen vaba kasakas. Kui tahetakse mulle hambaid näidata, selja taga kiruda, tehku seda pealegi, mina aga ei nimeta ikkagi halba heaks.»

Pirogov käis ülemjuhataja, staabiülema, igapäev juures, kellest olenes meditsiinilise teenistuse organiseerimine Sevastopoolis. Kõikjal põrkas ta vastu ükskõiksuse ja vaenulikkuse müüri.

Teda ei hirmutanud töö, «...vaid need sügavale juurdunud tõkked kasuliku tegevuse teel, tõkked, mis kasvavad nagu hüdra pead — raiud ühe ära, teine kerkib asemele».

Raskeks kujunes selle väljapaistva inimese elu. Peterburis teda vaevalt salliti, Sevastopoolis ei jõutud ära oodata seda päeva, mil ta ära sõidab. Kuhu aus ja iseloomult sirgjooneline Nikolai Ivanovitš ka sattus, kuhu elu teda ka paiskas, igal pool muutus tema juuresolek ebasoovitavaks kroonulikule, hingetule, omakasupüüdlikule tsaari-bürokraatiale.

Õhtuti lahkus surmani väsinud Pirogov vahel tunniks ajaks hospitalist, et mõtteid koguda. Ta lonkis mööda sadamakaid ja vaatas tusaselt Mustale merele, kus seisis Prantsuse ja Inglise laevade eskaader.

Vastu ranna-äärseid kive peksvate merelainete kohina saatel tegi Pirogov kurbi kokkuvõtteid. Koos Nikolai Ivanovitšiga siia tulnud arstidest olid ainult vähesed ellu jäänud: «Sohranitšev on surnud, Juliani on surnud, Kade oli suremas, kuid jäi mingi ime läbi ellu. Petrov kaotas jalad. Dmitrijev muutus tüüfuse tagajärjel melanhoolikuks. Kõik on tüüfust põdenud... minagi põdesin neli nädalat... Ja kui sellest kõigest oleks kasu... nüüd

aga poe kas või nahast välja, ikka on üks ja sama lugu . . . Karju või hää! kähedaks, keegi ei kuula seda,» mõtles Pirogov, ängistav valu südames.

Raevuka kibedusega kõlavad Sevastoopoli varemeil, lakka-matu lahingu põrgulikus müras Pirogovi lahkumissõnad:

«Ma ei taha oma silmaga näha oma kodumaa alandust, ei taha näha Sevastoopolit äravõetuna, ei taha kuuldagi, et teda võib ära võtta . . .»

Juuni, juuli ja osa augustikuud viibis Pirogov Peterburis. Pealinnas katsus Nikolai Ivanovitš piiratud Sevastoopolile abi nõutada, kuid sel polnud tulemusi. Kaotanud lootuse tagajärjeto käämise pärast mööda departemangusid, sõitis Pirogov tagasi Sevastoopoli.

Teel Krimmi sai ta teada kindluse langemisest.

27. augustil asus vaenlane rünnakule ja sõna tõsisel mõttes kattis teed oma sõdurite ja ohvitseride laipadega, vallutades Malahhovi kurgaani. Nii otsustati Sevastoopoli saatust.

Nahhimov ei elanud selle sünge päevani. 28. juunil tabas teda Malahhovi kurgaani stutseri kuul pähe ja 30. juuni hommikul heitis Navarini, Sinopi ja Sevastoopoli kangelane hinge.

Vene rahvas peab igavesti meeles kangelaste — Sevastoopoli kaitsjate kustumatut kuulsust. Poltaava, Borodino ja Sevastopol näitasid kogu maailmale, milleks vene rahvas raskete katsumuste ajal on võimeline.

Peterburist tagasi jõudnud, töötas Nikolai Ivanovitš uuesti väsimatult operatsioonilaua juures. Ta lahkus hospitalist mõneks tunniks ainult siis, kui oli tarvis sundida varustusametnikke laost välja andma seda, mis oli haavatuile kõige vajalikum. Nii leidis Pirogov varustusametist nelisada tekki, mis seisis seal lahti pakkimata, sel ajal kui haavatud telkides katsid end sinelitema ning kannatasid külma ja niiskuse käes. Haavatuile ei jätkunud pesu ja ravimeid, kuigi seda kõike oli küllaldasel määral ladudes peidus. Võitluseks marodööridega tuli kulutada kallist aega ja viimast jõudu.

Lahingud olid vaibunud. Tuli organiseerida haavatute transportimist Krimmi lähedal asuvasse kubermangudesse. Selleks eraldas Nikolai Ivanovitš halastajaõdede erirühma, mille etteotsa määras Bakunina. Oed pidid haavatute transpordet teel saatma.

«Veeta päevi ja koguni nädalaid külma ja niiskuse käes, vajuda porri külavaheteedel, valvata haigeid, kes on mööda tapiauale laiali paigutatud; mitte omada iga kord küllaldasel hulgal vahendeid, et abistada haigeid äkilise halvenemise korral; vaevalt

olled tagasi jõudnud, kui pead uuesti samale teekonnale asuma, — niisugune on õdede transportteenistus,» kirjutas Pirogov.

Nikolai Ivanovitš kolis ühes oma abilistega Simferoopoli. Tema kirja järgi võib endale kujutleda, missugustes tingimustes ta seal töötas:

«Otsustasin elada lahti riietumata. Ei võta riideid seljast ei päeval ega ööl. Iga päev tuleb üle vaadata 800—1000 haavatut, kes asuvad üle linna laiali viiekümnes eraldi majas.»

Barakkides, kus lamasis edasisaatmist ootavad haavatud, oli külm. Nikolai Ivanovitš pöördus kirjaga hospitalide ülema poole, nõudes laatsarettide jaoks puid. Tavaliste sõnade «Mul on au paluda» asemel kirjutas Pirogov oma kirjas: «Mul on au tähelepanu juhtida». Saanud Nikolai Ivanovitši avalduse, tõrmas bürookraat ülemjuhataja juurde kaebusega Pirogovi peale tema üleoleva pöördumise pärast ülemuse poole: «Mul on au tähelepanu juhtida».

«Selle kaebuse tõttu me ei saanud puid, see-eest sain terava noomituse algul Gortšakovilt ja hiljem keisrilt endalt,» jutustas Pirogov sõpradele.

Niisugune oli ametliku Venemaa tänu suurele kirurgile Pirogovile tema kangelasliku, ennastsalgava töö eest Sevastopoli rasketel päevadel.

Kuid mitte Gortšakov ja mitte tsaar Aleksander, vaid vene rahvas hindas väärikalt Pirogovi kõige eest, mis ta oli teinud Sevastopolis.

„Elu küsimused“

Krimmi sõda oli lõppenud. Sevastopoli kaitsjad tulid tagasi koju ja sattusid uuesti orjusse mõisnike juurde. Pärisorjapidajate silmis jäid sõjakangelased ikkagi orjadeks. Uha ulatuslikumalt lõi leegitsema talurahva sõda mõisnike vastu.

Nagu hädakella kutse kajas üle maa Herzeni raevukas hääl. Uha valjemini kõlasid Nekrassovi, Tšernõševski, Štšedrini ja «Sovremenniku» toimetuse ümber koondunud literaatide-demo-kraatide häälled.

Pirogov tuli tagasi Peterburi. Pärast Sevastopolit pidi ta uuesti tööle asuma Meediko-Kirurgilisse Akadeemiasse «keset elu, mõistust ja südant masendavaid tšinovnikute nägusid», nagu ta ütles.

Kõik lootused paremale tulevikule pani Pirogov nüüd noorele sugupõlvele. Kodumaa saatus sõltus Venemaa noortest kodanikest. Seepärast otsis Nikolai Ivanovitš raamatuist, ajakirjadest ja ajalehtedest vastust teda sügavasti erutavatele küsimustele vene inimeste võrsuva põlvkonna kasvatamisest.

Hilisel öötunnil uuris vanaks ja kõhnaks jäänud Pirogov uusi ajakirju. Kõik majas magasid juba ammu. Miski ei seganud töötamist.

Juba mõnda aega oli ühiskonna eesrindlikes ringkondades populaarseks saanud perioodiliselt ilmuv ajakiri «Morskoi sbornik». Selles avaldati sisukaid artikleid sõjalaevastiku lahingukogemustest, vene mereväelaste suurepäraest traditsioonidest, kirjeldusi kodumaa eest langenud sevastoopollastest, Nahhimo-vist, Kornilovist ja teistest.

Nikolai Ivanovitš luges tähelepanelikult ajakirjas «Morskoi sbornik» avaldatud artiklit, mille autoriks oli Pirogovi sõber, vana kaaslane Tartust, Vladimir Ivanovitš Dal. Dali artikkel oli vastuseks ajakirja «Morskoi sbornik» toimetuse üleskutsele võtta sõna kasvatusküsimustes.

Vladimir Ivanovitš Dal kirjutas: «Kasvataja peab ise olema see, kelleks ta tahab teha kasvandiku . . .»

«Dalil on õigus, tuhat korda õigus, kui ta kinnitab kasvataja isikliku eeskuju tähtsust lastele,» mõtiskles Nikolai Ivanovitš. «See on elu küsimus, elu küsimus Venemaale — võrsuva sugupõlve kasvatus. Vladimir Ivanovitš on osutanud ainult ühele paljudest elu küsimustest.»

Nikolai Ivanovitš tõusis laua tagant üles ja läks kapi juurde, kus ta hoidis oma käsikirju. Ta võttis kapist väikese kausta, millele oli kirjutatud «Elu küsimused». Sel õöl ei läinud Pirogov magama. Ta kirjutas midagi, rebis puruks ja kirjutas uuesti.

Mõne päeva pärast lõpetas ta artikli ajakirja «Morskoj sbornik» jaoks. Selle pealkirjaks oli «Elu küsimused. Katkend unustatud paberitest, mille tõid päevavalgele ajakirja «Morskoj sbornik» mitteametlikud artiklid kasvatuses».

Pirogovi artikli motoks olid järgmised sõnad:

«Kelleks te oma poega ette valmistate?» küsis minult keegi.
«Inimeseks,» vastasin ma.»

Enne Pirogovi artikli avaldamist loeti seda käsikirjana paljudes Peterburi ühiskondlikes ringides. Seda avaldamata jätta ja Pirogovi poolt ülestõstetud küsimusi maha vaikida oli võimatu.

«Elu küsimustes», mis ilmusid ajakirjas «Morskoj sbornik» 1856. aastal, seadis Pirogov üles väga tähtsa pedagoogilise probleemi: mida õpetada kasvavale põlvkonnale ja kuidas seda teha. Ta mõistis hukka Aleksander II valitsuse poliitika, kes pani koolides kehtima bürokraatliku korra ja soodustas karjeristide, kasuahnete inimeste, ühe sõnaga moraalseste vördjate kasvatamist.

Pirogov õpetas hariduses nägema mitte teed jõuka ja muretu elu poole, vaid relva ühiskonna pahede vastu võitlemiseks.

Arendades edasi Pirogovi poolt «Elu küsimustes» avaldatud mõtteid, kirjutas suur revolutsiooniline demokraat Nikolai Aleksandrovitš Dobroljubov:

«Meie kasvatuses tähtsamad ja kõrgemad alused lähevad täiesti lahku ühiskonnas valitsevast suunast. Sellest tuleneb, et kasvatuskursust lõpetades ja ühiskonda astudes leiame, et oleme sunnitud k a s taganema kõigest, mida meile õpetati, et end ühiskonnaga kohandada, v õ i kindlaks jääma oma tõekspidamistele ja veendumustele, muutudes seega ühiskondliku suuna vastaseks. Kuid pühad ja ülevad tõekspidamised argielu kaalutlustele ohvriks tuua — see on liiga kõlvatu ja vastik; kui aga ühiskonna vastu minna — kust selleks jõudu võtta? Kasvatus ei valmista meid sugugi ette niisuguseks võitluseks ühiskonna eksliku suunaga. Ta isegi ei hoolitse üldse selle eest, et sisendada meile ülevaid inimlikke tõekspidamisi; ta püüab meist teha teadlasi, juriste, arste, sõdureid jne. Seejuures aga tahab ellu astuv ini-

mene, et tal oleks mingi tõekspidamine, tahab kindlaks teha, mida ta endast kujutab, mis on tema siht ja eesmärk. Ennast uurides leiab ta neile küsimustele juba valmis lahenduse, mille on andnud kasvatus, ühiskonda uurides aga näeb temas püüdlusi, mis on neile lahendustele täiesti vastandlikud. Ta tahab pahede ja valega võidelda, kuid... ta ei ole võitluseks ette valmistatud, ta peab esiteks end ümber kasvatama, et võitlejana arenile asuda... Vahepeal aga aastad lendavad, elu ei oota, on vaja tegutseda... ja inimene tegutseb kuidas juhtub, varisedes elu raskete küsimuste koorma all sageli kokku... ta ei oska tegutseda... temal ei ole tõekspidamisi. Tõekspidamised aga ei tule kergesti: «neid võib olla ainult selle... kes on esimestest eluaastatest peale harjunud siiralt armastama tõe, kaitsma seda nagu müür...»

Tõe ja vabaduse vaenlased mõistsid, et Pirogov tõstab kätt Aleksander II impeeriumi hariduspoliitika alustugede vastu ning järelikult on ta neile ohtlik inimene.

Pirogovi artiklile vastas ka Nikolai Gavrilovitš Tšernõševski. Ta kirjutas «Sovremennikus»:

«Haritud inimene ei saa asja sisust, põhilistest küsimustest mõelda teisiti, kui mõtleb hr. Pirogov...»

...Elu on raske võitlus; temas on palju ahvatlusi ja kõhklusi; teie aga,» pöördub ta vanemate ja õpetajate poole, «kas te olete hoolitsenud selle eest, et valmistada noorukit ette ausaks võitluseks ahvatluste vastu, selgeks arusaamiseks kõhkluste puhul?... Mida seal siis imestada, kui ta ei pea vastu eluvõitluses ahvatlustega, milleks te pole teda varustanud ei arenenud mõistusega ega õilsate tõekspidamistega, ja kui ta harva jääb puhtaks inimeseks.

...Te tegite lombakust katusepanija, kurdist muusikamehe, jõuetust argpüksist kutsari: mis on seal siis imelikku, kui teie katusepanija, muusikamees ja kutsar — kõik teevad oma tööd ühtemoodi halvasti? Kui te aga oleksite toiminud mõistlikult, oodates, kuni saab nende inimeste omadused välja selgitada ja kuni nad aru saavad, milleks nad on kõlblikud, siis oleksid ka tagajärjed olnud teistsugused: üht ei oleks kõva kuulmine takistanud saamast heaks katusepanijaks, teist ei oleks argus takistanud saamast heaks viiuldajaks, kolmandat ei oleks lonkamine takistanud saamast heaks kutsariks. Teie omavoli ei lasknud inimestel areneda ja ajas erialad segi. Selle tagajärjeks olid võimeus, võhiklus ja kindla aususe puudumine...

...Ka see, kes ei tahaski, peab ometi nõustuma, et kõik siin on sulatõde — tõde, mis on väga tõsine ja niisama huvitav nagu kõige parem luuleline väljamõeldis.»

Pirogovi kasvatusalased artiklid olid sündmuseks, mis avaldas mõju kaugele üle pedagoogika piiride. Nikolai Aleksandro-

vitš Dobroljubov kirjutas, et N. I. Pirogovi «Elu küsimused» «üllatasid kõiki autori selge pilgu ja õilsa mõttesuunaga...», et artikkel «...heidab ühiskonnale otse näkku kibeda tõe, kõneleb avameelselt sellest, mis meil on halba, julgelt ja tuliselt... mõistab hukka ajastu väiklased huvid, kitsarinnalised arusaamad, omakasupüüdlikkuse, mis valitseb kaasaegses ühiskonnas».

Oma artikli lõpetas Nikolai Ivanovitš südame põhjast tulevate sõnadega:

«Ärge nõudke minult rohkemat; rohkemat kui see pole mul maailmas midagi.» Koos kodumaise pedagoogika klassiku Ušinskiiga oli kogu Pirogovi-aegne Venemaa, tema parimad inimesed, õigustatud ütleva:

«Pidage meeles... et seda ütleb üks Euroopa kuulsamaid kirurge, kes on palju elanud, palju mõtelnud, palju tundnud, näinud palju inimkannatusi, jälginud inimest neil hetkil, millal temalt langeb igasugune mask, igasugune teeskluse ja auahnuse varjund, et seda ütleb inimene, kes on näinud, kuidas inimesed kannatavad ja surevad, — ning te omistate neile lihtsatele, nii avameelselt nooruslikele sõnadele sügava tähenduse. Kõigest on näha, et see artikkel algul polnud kirjutatud publiku jaoks... ta tungib välja hingest, mis on palju läbi elanud ja tundnud, palju armastanud ja palju armastab.»

Pirogovi artiklile vastasid mitte ainult vene ühiskonna eesrindliku osa mõtete valitsejad Dobroljubov ja Tšernõševski, — Nikolai Ivanovitš sai sadu kirju, tema juurde tulid nõu küsima lihtsad vene inimesed, kelle ette raske tegelikkus seadis piinavaid elu küsimusi.

Artiklis «Elu küsimused» selgitas Nikolai Ivanovitš rohkem kui mõnes teises neid põhjusi, mis sundisid suurt kirurgi asuma pedagoogilise tegevuse areenile. Ušinski sõnade järgi ilmnis Pirogovi pärast Krimmi sõda «...kauakestnud sügav ning siiras hingeline võitlus... ja vene ühiskond, kes oli harjunud nägema Pirogovi... ainult suurt «ihuhaavade» ravijat. veendus, et ta mõtleb ka «inimese vaimsetele haavadele».

Mihhailovski palees, suurvürstinna Jelena Pavlovna juures, arutati olukorda, mis oli kujunenud seoses Pirogovi artikli avaldamisega. Öeldi: «Vastutavad ringkonnad ei tohi professor Pirogovi silmist lasta.» «Ei tohi anda tema autoriteeti «Sovremenniku» toimetuse härraste teenistusse.» «Pirogov tuleb juhtida truualamlikkuse ja usklikkuse teele.»

Mihhailovski palees teati, et Nikolai Ivanovitš kavatses Meediko-Kirurgilise Akadeemia õppejõu kohalt lahkuda. Jelena Pavlovnale lähedasele isikule, õukonnadaam Radenile tehti ülesandeks pöörduda Pirogovi poole ettepanekuga asuda Odessa õpperingkonna kuraatori ametikohale.

1856. aasta 18. mail Radenile vastuseks saadetud kirjas teatas Nikolai Ivanovitš oma kavatsusest lahkuda Meediko-Kirurgilisest Akadeemiast ja esitas ühtlasi tingimused, millistel ta nõustuks asuma õpperingkonna kuraatori ametikohale.

«Te võite kergesti kujutleda,» kirjutas Pirogov, «et ma ei loobu oma sõltumatuses ja oma tõekspidamistest. Ma ei taotle midagi. Kui tõesti tahetakse, et ma oleksin kasulik, siis ärgu jäetagu mind poolele teele: olen juba palju kordi neid poolikuid teid käinud, nüüd ei taha ma enam talitada risti vastu oma südametunnistusele ja oma tõekspidamistele, selleks olen võib-olla liiga hea, võib-olla liiga rumal.»

Tuletanud Radenile meelde, et tema lootus tuua kasu oma armeele teistkordse Krimmi-sõidu puhul ei täitunud, kirjutas Pirogov talle omase aususe ja avameelsusega: «Ei, see oli vist viimane kord minu elus, kus ma nende katsetega nõustusin; riigis, kus valitseb «näilikkus» ja vorm, otsisin ma «sisu». Senikaua kui vormil ja «näilikkusel» on ülekaal tõe otsimise pühades paikades, niikaua ei saa me midagi head oodata. See on minu veendumus nüüd ja igavesti. Kuna aga niisuguseid veendumusi peetakse kahjulikeks ja ohtlikeks, siis eemaldun ma võimalikult ruttu ja võimalikult kaugemale.»

Pirogov mõistis väga hästi, et tema kirja loevad mitte ainult proua Raden ja Jelena Pavlovna, vaid ka tsaar Aleksander II. Kui juba võimukandjad tahavad määrata teda õpperingkonna kuraatoriks, siis teadku, et ta ei hakka täitma marioneti osa. Pirogov ei lähe oma südametunnistuse ja oma tõekspidamiste vastu. Kui nad peavad tema tõekspidamisi kahjulikeks ja ohtlikeks, siis ärgu kutsugu teda kuskile ja ärgu pakkugu talle mingisuguseid ametikohti.

Liberaalne õukonna partei, mille eesotsas seisid suurvürstinna Jelena Pavlovna ja suurvürst Konstantin Nikolajevitš, veenis tsaari, et ta kutsuks Pirogovi haridusministeeriumi teenistusse. Üheks otsustavaks põhjuseks Pirogovi määramisel kuraatori ametikohale oli soov rahustada avalikkust, mis pärast Krimmi sõda oli ärevil.

1856. aasta septembri algul kirjutas Aleksander II alla käskkirjale Pirogovi määramise kohta Odessa õpperingkonna kuraatoriks.

Nikolai Ivanovitš kutsuti Talvepaleesse tsaari juurde audientsile. Aleksander II võttis ta vastu lahke naeratusega, kuid juba Nikolai Ivanovitši esimeste sõnade juures kadus naeratus tsaari näolt, ta kortsutas kulme ja kuulas vaevu tagasihoitud ärritusega kuulsa vene kirurgi juttu, mis oli talle väga ebameeldiv. Pirogov aga jutustas sellest, mida ta Sevastopolis oli näinud: kodumaad kaitsvate vene inimeste suurimast kangelaslikkusest,

kõrgetel ametikohtadel olevatest andevaestest inimestest — vürst Menšikovist ja Gortšakovist, kes soosisid Sevastopolis vargaid ja altkäemaksuvõtjaid.

Pirogovi raevukad sõnad sarnanesid prokuröri kõnega, kes süüdistas mitte ainult tsaari aukandjaid, vaid ka tsaari ennast. Aleksander II katkestas Nikolai Ivanovitši jämedalt:

«See on vale! Mina ise käisin Krimmis ja leidsin erilise heameelega, et vürst Mihhail Dmitrijevitsš Gortšakovil valitses igas väeosas selline kord, mis on armee heakorra aluseks. Ma avaldasin tookord vürstile oma heatahtlikkust ja armastust.»

Tsaar vihastas ja kõvendatud häälele, mis sarnanes karjumi-sega, hakkas ta Pirogovi süüdistusi ümber lükkama. Erutatud Nikolai Ivanovitš tõstis samuti häält:

«See on tõsi, majesteet! Mina ise olin kõigi nende jälkuste pealtnägija!»

Tsaar ei tahtnud enam Pirogovi kuulata. Ta jooksis kabinetist välja ja karjus:

«See on kohutav!»

Tsaar Aleksander oli juba lapsepõlves kuulnud palees Pirogovi kohta halba iseloomustust, süüdistusi loomapiinamises, mida toetas ka tema isa Nikolai I. Pirogovi nimi esines sageli sandarmi-ülema krahv Orlovi ettekannetes. Ja nüüd tuli palee liberaalide Konstantini ja Jelena Pavlovna õiendamiste tõttu temal, tsaaril, kuulata noomitust oma alamalt.

«Las sõidab Odessasse, Peterburist kaugemale. Ma ei taha teda näha ega kuulda!» hüüdis tsaar.

Suurt vene teadlast, kuulsat kirurgi, sõjakangelast, kes oli päästnud paljude tuhandete sõdurite ja ohvitseride elu, nimetas tsaar «loomapiinajaks». Ainult sõjajärgne olukord, mis oli tsarismile raske, sundis Aleksander II avalikule arvamusele järele andma ja määrama Pirogovi Odessasse kuraatori ametikohale. Tsaar otsustas kindlalt juba esimesel võimalusel vabaneda keh-tiva korra ja kommete ebageeldivast paljastajast.

Nikolai Ivanovitš Pirogov lahkus tšinovnikute ja õukondlaste Peterburist. Ta jättis jäädavalt maha Meediko-Kirurgilise Akadeemia kirurgiakateedri.

See otsustav pööre Pirogovi elus oli tema poolt sügavalt ja igakülgselt läbi mõeldud. Nüüd püüdis ta kogu oma teadlase- ja inimese-autoriteedi anda kodumaise pedagoogika hüvanguks.

Päikeseküllases, kärarikkas ja paljurahvuselises Odessas oli ees õige suur töö. Tuli üsna palju omas, pirogovlikus vaimus ümber korraldada. Teadlikke inimesi oli siin vähe, väga vähe. Richelieu' lütseum, ainuke kogu õpperingkonnas, valmistas ette gümnaasiumiõppejõude ja külakooliõpetajaid.

«Odessa vajab ülikooli,» kirjutab Pirogov Peterburi oma ette-kandes ministrile. Patrioot Pirogov näeb ülikooli avamises

vahendit võitluseks «määratu suure propagandaga», mida teevad lõunas võõraste maade agendid, igasugused katoliku, luteri ja türgi «misjonärid».

Juba esimestest päevadest peale, mil Pirogov alustas oma tegevust pedagoogilisel alal, seadis ta kõikjal senise bürokraatliku juhtimisviisi asemel sisse õpperingkonna koolide elava juhtimise. Ta talub mehiselt kõiki raskusi, millega on seotud sõidud teede lagunemise ajal, hoidub kõrvale pidulikest vastuvõttudest, ööbib rahvakooliõpetajate juures. Ta tahab kooliõpetaja-tööd põhjalikult tundma õppida.

Suur kirurg muutus vene pedagoogika väljapaistvaks tege-laseks. Ta seadis endale eesmärgiks saavutada seda, et koolid valmistavad noori ellu astuma haritud ja ausate inimes-tena.

Pirogov saabus Simferoopoli. Üsna hiljuti käsutas Nikolai Ivanovitš selles linnas paljude tuhandete Sevastopoli haavatud ja haigete kaitsjate saatust.

1857. aasta ühel kevadepäeval andis õpetaja Bobrovski esi-mest loodusloo tundi.

Gümnaasiumi hoovis kasvas lopsakalt malts. Õpetaja noppis 30 taime ja tuli nendega klassi. Ta jagas maltsa lastele ja kavatses juba hakata taime ehitust seletama. Akki avanes uks ja klassituppa astus eakas isand, pikk kuub seljas ja nokkmüts käte vahel.

«Ma olen Odessa õpperingkonna kuraator Pirogov!»

Lapsed tõusid püsti, kuid Nikolai Ivanovitš andis neile käega märku istuda, pöördus õpetaja poole ja lisas: «Jätkake.»

Õpetaja, kes oli niigi kimbatuses ega teadnud, millest oma esimest tundi alustada, sattus täiesti segadusse ega osanud las-tele midagi rääkida. Nikolai Ivanovitš märkas õpetaja kohmetust ja ütles lihtsalt:

«Te tahtsite koos lastega uurida seda taime.» Pirogov võttis õpetaja laualt mitu taime, pöördus klassi poole ja hakkas esitama küsimusi juure, varre ja lehtede kohta. Klass elavnes, õpilased tõttasid üksteise võidu Pirogovi küsimustele vastama. Kui õpi-lane eksis, soovitas Nikolai Ivanovitš tal hoolega vaadata seda taime osa, millest oli jutt. Nikolai Ivanovitš oli tunnist nii kaasa kistud, et vahetunni kell oli talle ilmselt vastumeelt.

Tund lõppes. Kuraator viis noore õpetaja rohtunud kooliaeda, kaugemal asuva pingi juurde ja andis talle seal nagu vana hea sõber nõu, kuidas kõige paremini looduslugu õpetada.

«Pidage meeles, et looduslugu kui teadust loodusest ei tule uurida üksnes raamatute järgi. Õpetage õpilasi hoolikalt uurima ja kirjeldama igasuguseid esemeid looduses, leidma neis sarna-sust ja erinevusi, ning te valmistate neid ette grupeerimise kui edasiste teadmiste kindla aluse mõistmisele. Niisugune õpetamis-

meetod juhib õpilasi iseseisvale tegutsemisele. Pöörake tähelepanu vabasse loodusesse tehtavate ekskursionide tähtsusele.»

Nikolai Ivanovitš sõitis teistesse paikadesse, teistesse koolidesse. Lapsed aga, kellega ta oli maltsa uurinud, küsisid hiljem sageli õpetajalt: «Millal kuraator meid jälle õpetama tuleb?»

Aleksandrovs. Kohalik kool. Kell helises, kuulutades tundide algust. Kõik õpetajad on hirmsasti ärevil, täna peab tulema uus õpperingkonna kuraator.

Ja siis astus klassiruumi kaua-oodatud külaline. See polnud aumärkidega ja uhke rühiga kindral. Klassiruumi tuli mees, kelle nägu oli tõsine ning ühtlasi heatahtlik.

Nikolai Ivanovitš teretas ja küsis, mis tund see on. Oli aritmeetika, võeti läbi murdarvude korrutamist. Pirogov kuulas ära tahvli juurde kutsutud õpilase vastuse ja küsis:

«Kas teie õpilased oskavad ülesandeid peast lahendada?»

«Ei, ma pole neile seda õpetanud,» vastas õpetaja kohmetult.

«Proovime koos!» ütles Pirogov. «Andke kellelegi kerge ülesanne väikeste arvudega.»

Õpetaja kutsus välja kõige tragima õpilase.

«Harjutage neid rohkem peast arvutama. Lapsed harjuvad, ja asi hakkab minema . . .»

Pirogovi pedagoogiline tegevus tegi muret Odessa aadli esindajatele. Kindralkuberner krahv Stroganov ise ja aadlipealik Kassinov saatsid tsaarile Peterburi kaebusi, et Pirogov õnestavat kohalike võimude autoriteeti, hukutavat talurahvast vaba töö ideedega ja koguni kippuvat ristiisu alustugede kallale.

Aleksander II oli valmis Pirogovi mitte ainult Odessa teenistuskohalt minema kihutama, vaid poleks ka kõhelnud teda Siberi saatmast. Käes oli 1858. aasta. Riigis oli rahunud. Ettenägelikumad inimesed tsaari kaaskonnast soovitasid Pirogovi errulaskmisega mitte kiirustada. «Meile on kasulik,» ütlesid nad, «Pirogovi riigiteenistuses pidada. Vastasel korral võtavad meie vaenlased ta oma kilda.»

Sellegipärast tuldi Odessa aukandjate palvele vastu ja Pirogov viidi Odessast üle Kiievi, samasugusele õpperingkonna kuraatori ametikohale.

Siin jätkas Nikolai Ivanovitš niisama energiliselt oma loovat pedagoogilist tegevust.

Pirogov pidas võitlust koolis ja kodus laialt levinud nähtusega — laste peksmisega. Tühistegi eksimuste pärast said lapsed peksta nii klassis kui ka kodus. Koolides anti lastele ihunuhtlust teiste laste juuresolekul.

1858. aasta 18. aprillil ilmus ajalehes «Одесский вестник» Pirogovi artikkel «Kas on vaja lapsi peksta — ja peksta teiste laste juuresolekul?».

Raevukate sõnadega häbimärgistas Pirogov ihunuhtlust kui kasvatustööle tarbetut ja kahjulikku. Kuraatori artiklit vitsanuhtluse vastu võeti Odessa õpperingkonna koolides kui käsikirja, mis ihunuhtluse kaotab. Paljudele mahajäänud pedagoogidele näis see kõigi aluste kukutamisena, millele tuginesid riik ja kool. Kõikjal ju peksti: sõjaväes peksti sõdureid, külades peksti talupoegi, linnades peksti väikekodanlasi. Vitste vihin kostis üle kogu Venemaa.

Pirogovi julge väljaastumine vitste vastu tõsteti kilbilé revolutsiooniliste demokraatide poolt. Dobroljubov toetas tulihingeliselt Pirogovi häält.

Samuti nagu Odessas, alustas Pirogov ka Kiievis sõda ihunuhtluse vastu. Ta kutsus kokku erikomitee õpilaste eksimuste ja nende nuhtlemise kohta käivate eeskirjade väljatöötamiseks. Komitee esimees Pirogov astus välja vitsanuhtluse kaotamise eest, kuid tema ettepanek kaotada ihunuhtlus ei leidnud Kiievi pedagoogide poolt toetust. Siis asus vitste vastane kokkuleppe teele laste peksmise kaitsjatega.

Nikolai Ivanovišil ei jätkunud kindlameelsust kaitsta oma rasket, kuid õilsat algatust — ihunuhtluse täielikku kaotamist koolides. Ta taganes ja tema poolt asutatud komitee enamuse nõudmisel andis ta välja eeskirjad õpilaste eksimuste ja nende nuhtlemise kohta. Eeskirjad nägid erandjuhtumitel ette ka ihunuhtluse rakendamist, kuid ainult pedagoogikanõukogu loal. Varem kasutati vitsu kooli direktori või inspektori loal. Pirogov nõudis, et talle teatataks igast vitsanuhtluse juhtumist. Juba esimese aasta jooksul, mil kehtisid uued eeskirjad ihunuhtluse kohta, vähenes vitste kasutamine kahekümnekordselt. Eeskirjad pehendasid üldse koolikaristusi.

Kooli kepidistsipliini pooldajad väljendasid valjusti oma rahulolematust nuhtluse eeskirjade pärast. Üks selline rahulolematu kirjutas:

«Õpetajal polnud õigust õpilast karistada, ja mitte ainult õpetajal, vaid ka inspektoril ja direktoril, enne kui nad olid viinud õpilase eksimuse ühe või teise kindlaksmääratud eksimusmäära alla; ta tohtis algul kasutada ainult noomitust, seejärel valjemat noomitust jne., enne kui jõudis mõjuvama karistuseni.»

Uute eeskirjade kehtimise esimestest päevadest peale teadis Pirogov, et ta leiab palju vastaseid. Ootamatuks osutus talle kriitika nende inimeste poolt, kes teda armastasid ja ta moraalset autoriteeti esile tõtsid. Dobroljubovi kriitika Pirogovi järeleandlikkuse suhtes solvas teda valusasti. See oli õiglane kriitika, mille eesmärgiks oli Pirogov säästa Venemaale sellisena, nagu ta oli olnud kümneid aastaid oma rahvast teenides, — printsiipiaalse, ausa inimesena, kes ei jää poolel teel seisma ega saada

korda tegusid, mis oleksid tema südametunnistuse ja tõekspidamiste vastu.

Suur revolutsiooniline demokraat Dobroljubov esines 1860. aastal «Sovremenniku» jaanuarikuu numbris artikliga «Vitsega purustatud ülevenemaalised illusioonid». Dobroljubov süüdistas kibedalt Pirogovi selles, et ta ideed vitste lubamatusest on vastuolus tema enda «eeskirjadega», mis teevad vitste kasutamise seaduslikuks.

Õiglastes ja erutatud sõnades kirjutas Dobroljubov kibedusega, et kaasaegne «vene elu» oli murdunud isegi niisuguse leppimatu inimese nagu Pirogovi.

Leidus palumatuid «kaitsjaid», kes püüdsid Dobroljubovit süüdistada lugupidamatuses oma tõekspidamiste poolest kristallpuhta ja õilsa õpperingkonna kuraatori isiku vastu. Dobroljubov aga rõhutas, et tema kriitika polnud suunatud mitte Pirogovi isiku, vaid ühiskonna reaktsiooniliste jõudude vastu, kelle ees ei suuda püsima jääda isegi nii helged isiksused nagu Pirogov.

«Minu artikkel,» kirjutas Dobroljubov, «ei sisalda midagi solvavat niisugusele ausale ja õiglasele tegelasele, nagu me kujutleme endale hr. Pirogovi.

Karmid kogemused kõnelevad meile alatasa, et meie keskkonna survele ei suuda vastu panna kõige õilsamadki isiksused; vaadake — siin on üks parimate hulgast, N. I. Pirogov, — kuid ometi on ta koos oma komiteega sunnitud seadusena maksma panema selle, mida tema ise on varem ebaõiglaseks ja metsikuks nimetanud. Valus hakkab, kui need, kes järgnesid neile isiksustele sirgel teel, järgnevad neile ka sellisel õnnetul kõrvalekaldumisel.»

Dobroljubov kritiseeris Pirogovi ebajärjekindluse pärast.

Olles vitsanuhtluse vastane, oleks Nikolai Ivanovitš pidanud avaldama oma mittenõustumist komitee enamusega, mitte aga andma reaktsionääridele võimalust varjata end tema autoriteediga.

Kiievi kindralkuberner vürst Vassiltšikov kirjutas juba oma esimeses ettekandes tsaarile: «Kahjuks on õpperingkonna kuraatori poolt... võetud tarvitusele abinõud, mis võivad ergutada noorsoo kahjulikke mõttesuundi.»

Jõudnud Kiievi, ei tahtnud Pirogov teha visiiti kirikuvõimu peale metropoliit Isidorile. Vürst Vassiltšikov veenis kaua aega uut kuraatorit, et ta külastaks metropoliiti, ja viis ta isegi oma sõidukis vaimuliku «valitseja» poole.

Nikolai Ivanovitši esitledes ütles Vassiltšikov: «Tuntud professor Pirogov.»

Nikolai Ivanovitš muutus sedamaid süngeks.

Metropoliit pöördus õpperingkonna uue kuraatori poole palvega:

«Teil on tsensori ametikoht vaba, minul on selle koha peale vääriline kandidaat — Kulžinski.»

Pirogov tundis seda inimest kui äärmist reaktionääri. Ta ei vastanud metropoliidi palvele midagi.

... Nikolai Ivanoviš toetas soojalt ettepanekut avada pühapäeva- ja õhtukoolid täiskasvanud töölistele. Temast sai uue ürituse peamine juhataja ning organiseerija. Tema kutsel andsid Kiievi ülikooli üliõpilased pühapäevakoolides tasuta tunde.

Valitsevate ringkondade arvates oli tööliste pühapäevakoolide asutamine üks ohtlikumaid Pirogovi ettevõtteid.

Pirogov esines üliõpilaste tulihingelise kaitsjana politsei tagakiusamise eest. Tsaari tšinovnikud vihkasid kõiki Nikolai Ivanoviš Pirogovi progressiivseid üritusi Kiievi õpperingkonnas. Kõike tuli teha omal riisikol. Kõik ettepanekud, mis Nikolai Ivanoviš Peterburi saatis, pandi «sissetulnud» kirjade tolmunud toimikutesse ja need muutusid õukonnakliki ja tsaari enda mõnituste objektiks. Kord lõunalauas ütles tsaar pilgates:

«Härra Pirogovi projekt selle kohta, et igapidi kergendada kõigile soovijatele, isegi talupoegadele, sisseastumist ülikooli, viib selleni, et meil tuleb niisama palju ülikoole, kui on kõrtse.»

*

Poltaavas elas kooliõpetaja A. I. Stronin. Ta oli sooja südame ja selge mõistusega inimene. Tema edukas pedagoogiline tegevus oli üldtunnustatud. Asunud kultuursete ja progressiivsete inimeste grupi etteotsa, alustas Stronin odavate rahvaraamatute väljaandmist. Ta korraldas avalikke loenguid ja odavahinnalisi etendusi. Tema pani ka ette avada külakooliõpetajate ettevalmistamise kursused. Nagu iga teine kasulik tegevus rahvahariduse alal, nii äratasid ka Stronini üritused Poltaava kuberner ja peapiiskopi valvsa tähelepanu.

1859. aastal peatus tsaar Aleksander II läbisõidu puhul Poltaavas. Ettekandes tsaarile kujutas kuberner gümnaasiumi, kus Stronin õpetajaks oli, kui vabameelsuse pesa. Aleksander II külastas gümnaasiumi ja avaldas pedagoogilisele personalile noomituse. Hiljem käskis tsaar sandarmiülemal mässumeelne gümnaasium hoolikalt käsile võtta. Peterburist tuli Pirogovi nimele karm ametlik kiri, kus õpperingkonna kuraatori tähelepanu juhiti Stronini ja tema sõprade kahtlasele tegevusele. Nikolai Ivanoviš teadis juba Stronini üritustest ja kiitis need heaks. Kuid Peterburi järelepärimisele tuli vastata. Nikolai Ivanoviš otsustas Poltaavas ära käia, et kohapeal Stronini valgustustegevusega tutvuda.

Vaevalt oli Pirogov Poltaavasse saabunud, kui kuberner tema juurde ilmus ja endistele süüdistustele lisas veel ühe: Stronin on Herzeniga kirjavahetuses, saadab Londoni valitsusevastaseid kirju. Kuberner kinnitas Pirogovile, et tema käes oli olnud teel kinnipeetud kiri, mille Stronin olevat Herzenile kirjutanud, kuid see olevat kuidagi kaduma läinud.

Nikolai Ivanovitš kuulab kubeneri ära ja teatas otsustavalt: «Väga kahju, ekstsellents, kuid dokumentaalse tõendita ei saa ma nii tähtsat süüdistust teatavaks võtta. Siin ei ole olemas keskteed: kas kohtu alla anda või tulemusteta jätta. Palja süüdistuse alusel aga ei julge ma mingeid abinõusid tarvitusele võtta, seda enam, et ta on väga hea õpetaja ja tema käitumine on seniajani olnud laitmatu.»

Pirogov viis läbi Poltaava gümnaasiumi revideerimise. Ta viibis tundides ja kutsus õpetajad kokku, et nendega vestelda. «Ma ei saa keisrile ette kanda,» ütles Pirogov, «et leidsin gümnaasiumi korrast ära olevat. See oleks igal juhul vale. Hüvasti!»

Pirogov oli valmis Stronini ürituste eest vastutama. Õpperingkonna kuraator ei kartnud teatada, et Poltaava gümnaasiumi seisukorra hinnangu suhtes ei nõustu ta mitte ainult kuberneriga, vaid ka tsaari endaga. Kiievi õpperingkonna kuraatori ametikohal asudes astus Pirogov mehiselt tsaari arvamustele vastu.

Varsti pärast talurahva vabastamist 19. veebruaril 1861 valandas tsaar Aleksander II Pirogovi Kiievi õpperingkonna kuraatori ametikohalt.

Kiievi ülikooli üliõpilastega hüvasti jättes kirjutas Nikolai Ivanovitš noorele põlvkonnale läkituse. Põlu alla sattunud teadlane ning pedagoog avaldas selles oma suhtumist kasvatusse ja oma palavat armastust noorsoo vastu.

«Ma kuulun nende õnnelike inimeste hulka,» kirjutas Pirogov, «kes hästi mäletavad oma noorust. Ma olen õnnelik ka sellepärast, et ta ei möödunud minu jaoks asjatult. Seetõttu ei ole ma ka vananedes kaotanud võimet teistegi noorust mõista, seda armastada ja — mis peasi — austada...»

Kuraatorina seadsin endale tähtsamaks ülesandeks kogu oma jõuga toetada seda, mida nimelt ma teie nooruses olen harjunud armastama ja austama. Siira usaldusega teie nooruse vastu, ilma hirmuta, ilma tagamõtteta, täis lootust edule asusin ma raskele, kuid ülevale ning õilsale tööle. Kas ma võisingi asuda selle juurde teisiti, sest oma õppeaega mäletades ja armastades tuletasin ma elavalt meelde ka neid püüdlusi, mis mind tol ajal innustasid. Neid meelde tuletades austasin ma neid enda juures. Tahtmatult kandsin ma need ka teie peale üle ja armastasin ning austasin teis sedasama, mida olin harjunud

armastama ning austama iseendas. Ja nüüd, teie juurest lahkudes teatan avalikult, et kogu oma kuraatoritegevuse ajal pole ma kordagi oma teguviisi kahetsenud...

Ma olin ette valmistatud selleks, et teie ei mõista mind korraga ja veel vähem mõistavad mind teie isad ning kogu ühiskond...

Ma teadsin, et meie juures jagavad vähesed minu vaateid ülikoolinoorsoole ja ülikoolielule üldse. Teadsin lõpuks ka seda, et mind hakatakse süüdistama nõrkuses, oskamatuses korra järele valvata ja populaarsuse tagaajamises. Kuid see kõik ei suutnud muuta mu kindlaid tõekspidamisi, ei suutnud peatada mu tegevust, mis oli rajatud armastusele ning lugupidamisele nooruse vastu, usaldusele tema mõtete õilsuse ja tõehkamise vastu. Ma pidin seda uskuma, sest ma ei saanud muutuda teistsuguseks või näida teistsugusena, kui olen. See oleks tähendanud mulle elu lõppu. Ma jäin endiseks, ja teie juurest lahkudes viin ka kaasa needsamad tõekspidamised, mida olen teile toonud ja mida ma pole kellegi eest ega kunagi varjanud, sest pidasin kuritööks varjata põhimõtteid, mis olid minu tegevuse aluseks.

Loodan, te olete jõudnud veendumusele, et ma rajasin oma suhtumise teisse sellele moraalsele usaldusele, mida mul oli õigus nõuda ka teilt; ma talitasin otsekohevalt ja teadsin, et noorust saab mõjutada ainult see, kes on võitnud tema täieliku usalduse. Ma ei käskinud, vaid veensin, sest ma ei hoolinud välisest kujust, vaid kohusetundest, mida tunnustan noorsoo juures samuti nagu kõiki teisi kõrgeid vaimupüüdlusi. Arvan viimaks, et te olete selgusele jõudnud, et olen teid kõiki võrdseks pidanud, tegemata vahet teie rahvusliku kuuluvuse vahel. Ülikool, mis on teile hariduse omandamise paigaks, ei tohi minu arvates olla paigaks teistele püüdlustele kui ainult teaduslikele. Seepärast ma soovisingi siiralt teie lähenemist teaduse esindajatele ülikoolis, mida aeg ja asjaolud kahjuks takistasid.

... Lahkudes teie juurest enne kui olen jõudnud täielikult eesmärgi saavutada, leian ma lohutust selles, et olen oma põhimõtetele ustavaks jäänud, ja mind teeb õnnelikuks see, et kuigi ma pole teie hulgast veel ühtegi tõelise õnne juurde toonud, omegi pole ma vähemalt kedagi õnnetuks teinud.

Niisiis, elage hästi, teenige ustavalt teadust ja tõe ning elage nii, et teiegi võiksite vanas eas endale etteheiteid tegemata meelde tuletada oma noorust ja austada teiste noorust. Pirogov. Kiiev. 1861. a. 9. aprillil.»

Aleksandr Ivanovitš Herzen nimetas ajakirjas «Kolokol» selle isiku nime, kes oli süüdi Pirogovi tagandamises Kiievi õpperingkonna kuraatori ametikohalt:

«See oli üks jälgimaid tegusid Aleksandri [tsaari] poolt, kes kirjutas mingit jampsi ja vallandas inimese, kelle üle on uhke kogu Venemaa.»

Oma 50-aastasest tegevusest andis Pirogov vene koolile ainult viis aastat (1856—1861), kuid tema nimega on seotud terve ajajärk kodumaise pedagoogika ajaloo. Meie pedagoogid loevad Pirogovi niisama õigustatult nagu arstidki üheks oma õpetajaks, eesrindliku vene kasvatusteaduse klassikuks.

... Pärast erruminekut elas Nikolai Ivanovitš Pirogov Ukrainas Vinnitsa linna lähedal Višnja mõisas. Ta seadis talutaresse tillukese haigla ja tegi seal kirurgilisi lõikusi kogu ümbruskonnast sinna tulevatele haigetele talupoegadele. Suurest kirurgist oli saanud külaarst.

Inimesed, kes Pirogovi ühiskondlikku tegevust hindasid ja sellest lugu pidasid, tuletasid teda meelde 1862. aastal, kui otsiti juhti välismaale saadetavate noorte teadlaste grupile, kes valmistusid professoritegevuseks. Nikolai Ivanovitš nõustus seda kohustust enda peale võtma. Talle tuli meelde tema oma sõit Berliini ja hädajuhid — Perevoštšikov Tartus ja Kranichfeld Berliinis. Pirogov tahtis noori vene teadlasi päästa võimalusest nendetaoliste isandate hoole alla sattuda. 1862. aasta mais oli Pirogov juba Heidelbergis.

Kord tuli Heidelbergis Nikolai Ivanovitši juurde kohalikus ülikoolis õppivate vene üliõpilaste delegatsioon. Delegatsiooni juht pöördus Pirogovi poole:

«Kallis Nikolai Ivanovitš, vene üliõpilaste nimel palun teid viivitamatult haavatud Garibaldi¹ juurde sõita. Teda on ravinud Euroopa parimad kirurgid, kuid tagajärjetult. Teda on vaja päästa itaalia rahva jaoks. Viimane lootus on teie peale! Ainult teie suudate teha seda, millega välismaised teadlased ei tulnud toime. Me kogusime tuhat franki, et katta kulud, mis on seotud teie sõiduga Speciasse Garibaldi juurde.»

Nikolai Ivanovitš sõitis viivitamatult Itaaliasse. Pakutud raha lükkas ta kategooriliselt tagasi.

Jõudnud Speciasse, leidis Pirogov Itaalia rahvuskangelase Garibaldi lamamas välivoodil palees-vanglas.

Suurel vene kirurgil ei olnud kuigi raske haava iseloomu kindlaks teha ja Garibaldi kiireks paranemiseks abinõusid tarvitusele võtta.

Välismaised kirurgid piinasid Garibaldi, urgitsesid kuuli otsides haavas sondidega (metallvarbadega), kuid ei leidnud midagi. Pirogov ei vajanud sondi, tal ei olnud tarvis haava

¹ Giuseppe Garibaldi (1807—1882) — kuulus itaalia patrioot-revolutsionäär, kes võitles palju aastaid võõramaiste röövvalutajate-austerlastega ja itaalia monarhistidega. Garibaldi püüdeks oli Itaalias rahvavabariigi kehtestamine.

ärritada urgitsemisega, et kuuli leida. Kõiki neid jämedaid uurimismeetodeid asendasid Pirogovil tohutu suured kogemused ja ühele või teisele haavaliigile omaste patoloogilis-anatoomiliste iseärasuste põhjalik tundmine.

Garibaldile esitatud küsimuste varal tegi Nikolai Ivanovitš kindlaks, et lask oli sooritatud 300 sammu kauguselt ja sardiinia koonuskuul oli tabanud teda alt üles. Haavast võeti või tuli ise välja jalanõude, luu käsnolluse ja kärbunud fastsia tükikesi.

«Kas tõesti võib oletada, et ... kuul ... võis tagasi põrgata, olles löönud luu läbi ja surunud haava sisse jalanõude ning riide tükikesi? Ilma sonditagi on selge, et kuul asub Garibaldi haavas,» teatas Pirogov.

Pirogovilt küsiti, kas ta tahab haava sondeerida. Ta vastas: «Ei.» Ja samas kirjutas järgmise otsuse:

«Kuul on luu sees ja asub lähemal külgmisele päksile¹.»

Nikolai Ivanovitš soovitas kuuli väljavõtmisega mitte kiirustada ja haava ravimisel täita rangelt tema poolt antud juhtnõore.

Garibaldi lamas kitsas toas. Pirogov tegi korralduse viia haige suurde saali, kus oli palju värsket õhku. Ta soovitas Garibaldile lahkuda Speciast, vahetada selle linna niiske kliima kuiva vastu.

Nagu Pirogov oli ennustanud, lähenes kuul 25 päeva jooksul haava pinnale ja võeti kergesti välja. Suure vene kirurgi kuulsus Euroopas kasvas veelgi.

Nikolai Ivanovitši teravad silmad, mis nägid kaugemale ja sügavamale, kui seda oleksid tahtnud mõned isandad, nägid ka selles palees, kus Garibaldi lamas, midagi niisugust, millel oli kirurgiaga õige vähe ühist.

«... Tõsi küll,» kirjutas Pirogov, «juba praegu oli kuulda hääli jala amputeerimise vajadusest; mulle tundub aga, et need kurjad mõtted ei sündinud niivõrd tõsistest teaduslikest seisukohtadest, kui kulissidetagustest või õigemini vooditagustest asjaoludest.

Haige Garibaldi, täpselt samuti nagu tervegi, ei lakka olemast mitmesuguste parteide tegutsemise objektiks.»

Pirogovil oli õigus: kirurgide hulgas leidis ka niisuguseid, kes olid poliitilistel kaalutlustel valmis Itaalia rahvuskangelast jalast ilma jätma. Pirogov kihutas need meditsiiniala kelmid Garibaldi juurest minema. Varsti tõusis Giuseppe Garibaldi oma välivoodilt ja leidis võimaluse jälitajate käest pääseda, et jätkata võitlust oma kodumaa vabastamise eest võõramaise, austria ikke alt.

¹ P ä k s — esileulatav osa, luumügar (pahkluu) põia kohal; päkse moodustavad sääreluude alumised otsad.

Salajased informeerijad saatsid Peterburi üksikasjalise ettekande Pirogovi sõidust Garibaldi juurde. Tsaar Aleksander II ei andestanud Pirogovile seda külaskäiku revolutsioonilisele kindralile.

Teisiti suhtusid Nikolai Ivanovitši Itaalia-reisi Venemaa tõelised pojad. Väljapaistev vene pedagoog Ušinski kirjutas: «Pirogovi tegu Garibaldi suhtes ei saanud suurendada minu lugupidamist tema vastu ainult sellepärast, et võimatu on austada kedagi rohkem, kui mina austan teda.»

Võimaluse eest teenida kodumaist teadust olid Nikolai Ivanovitšile tänu võlgu paljud andekad vene noormehed.

Ilja Metšnikov kannatas suurt puudust. Nikolai Ivanovitš sai noormehe raskest olukorrast teada. Tema abil õnnestus Metšnikovil saada õppimiseks stipendiumi. Suur vene bioloog Ilja Iljitš Metšnikov meenutas oma vanemat sõpra ning õpetajat Nikolai Ivanovitš Pirogovi alati sügava austuse ja tänutundega.

«Tänu temale,» ütles Metšnikov, «sain ma võimaluse rahulikult töötada ja astusin ühtlasi tema järelevalve all olevate noorte teadlaste hulka.»

Pirogov ja Metšnikov kohtusid esmakordselt Itaalias ühes Napoli kohvikus. Nikolai Ivanovitš küsitles lahkesti noormeest tema tulevikuplaanide suhtes ja andis talle hindamatuid nõuandeid.

Välismaal veedetud nelja aastat kasutas Nikolai Ivanovitš selleks, et üldistada oma määratu suuri teaduslikke ja praktilisi kogemusi, mis ta oli saanud tööaastail sõjaväehospitalides ning Kaukaasia ja Sevastopoli sõjatandril.

1863. ja 1864. aasta jooksul anti välja Pirogovi surematu töö «Üldise välikirurgia põhijooned» kaks köidet. Selles suure kirurgi teaduslikku tegevust üldistavas teoses oli tehtud ka kokkuvõtte tema võitlusest lõikusjärgse infektsiooniga.

Vana terminoloogia kohaselt nimetas Nikolai Ivanovitš infektsiooni tekitajaid «miasmideks»¹.

«Kui see [miasm] oleks mürk,» kirjutab Nikolai Ivanovitš, «siis tuleks muidugi tingimata arvata, et hospital pole mürgistatud ühe ja sama mürgiga, vaid mitmesuguste mürkidega, sest muidu poleks võimalik seletada, miks ühel puhul esineb nakatus püeemia [mäda-veresuse] näol, teisel juhul aga difteeriaprotsessi ja septikopüeemia [septilise mäda-veresuse] näol. Miasm pole keemiliselt toimivate osakeste passiivne agregaat [segu], vaid ta on midagi orgaanilist, mis on võimeline arenema ja taastekima.»

¹ Miasm — vananenud mõiste, millega tähistati ümbritsevast keskkonnast (õhust, veest, mullast) inimorganismi sattuvaid nakkuse tekitajaid. Elavate miasmide all mõeldi baktereid.

Neis Pirogovi sõnades peitub sügav mõte. Hospitali «miasm» on elav mikroob. Pirogovi miasmid on võimelised arenema ja paljunema, neil on olemas kõik tunnused, mis on omased elusatele mikroobidele.

Esmakordselt arstiteaduse ajaloos avastab Nikolai Ivanovitš Pirogov kirurgiliste infektsioonide bakteriaalse olemuse.

Ebaõiglaselt omistatakse arstiteaduses tänapäevani antiseptika — haavade mädase nakatuse vältimise õpetuse — loomine inglise kirurgile Joseph Listerile. Tõepoolest, Lister kasutas lõikuse ajal karbolhappelahust ja operatsiooni lõpetamisel asetas haavale karbolhappega immutatud marlisideme.

Kuid on aeg hajutada udu, mis koos karbolhappe auruga on tunginud arstiteaduse ajalukku. Joseph Lister oli ainult geniaalse vene kirurgi Nikolai Ivanovitš Pirogovi töö andekaks jätkajaks. Uuele ajastule kirurgias pani aluse meie suur kaasmaalane.

Hulgale tähelepanekutele tuginedes kinnitas Nikolai Ivanovitš palju aastaid enne Listerit, et püeemia, see hospitalide nuhtlus, on käärimisprotsess, see tähendab protsess, millest võtavad osa mikrooskoopilised olendid — bakterid. Ning kui 1867. aastal ilmus Joseph Listeri artikkel «Antiseptiline printsiip praktilises kirurgias», mida Läänes ka praegu loetakse «uue ajastu alguseks kirurgias», teatas Pirogov: «... Haavade antiseptilise ravi edusammud ja Listeri sidemed on kõige paremini kinnitanud minu õpetust.»

Uus ajajärk kirurgias algab sellest, kui Pirogov 1841. aastal asutas Peterburis erilise osakonna mädaste haavadega haigete jaoks. See toimus 26 aastat enne Listeri artikli ilmumist! Kolm aastat enne selle ilmumist formuleeris Pirogov oma põhjanevas teoses «Üldise välikirurgia põhijooned» õpetuse hospitalinakkuste bakteriaalsest iseloomust ja andis kindla süsteemi nende vastu võitlemiseks.

Pirogovi õpetust tundsid kõigi maade arstid, sealhulgas ka Lister, kes kirurgilist kirjandust jälgides pidi märkama Pirogovi geniaalse töö ilmumist. Ükski aus teadlane ei saa eitada vene teaduse prioriteeti antiseptika alal.

Antiseptikaõpetuse loomise au, kirurgiliste hospitalide imepärase muutmise au surmatoovate nakkuste süngetest kolletest asutusteks, kus päästetakse surma eest, ei kuulu Listerile, vaid kaasaegse kirurgia loojale Nikolai Ivanovitš Pirogovile.

Ja veel üks arstiteaduse ala on oma arenemise eest tervenisti tänu võlgu Pirogovi geeniuuele — see on sõjameditsiin. Selles teaduses pole olemas ühtegi enam või vähem suuremat probleemi, mis poleks Pirogovi töödes teoreetilist ja praktilist lahen-

dust leidnud: õpetus haavatute ja haigete meditsiinilisest sorteerimisest sõjatandril, õpetus laskehaavade ravist, kipssideme kasutamine luumurdude puhul ja palju, palju muud.

Pirogov on kaasaegse sõjameditsiini aluste looja.

Kuulsaid pirogovlikke traditsioone säilitavad ja arendavad Nõukogude Armees arstid, kes Suure Isamaasõja päevil ennastsalgavalt päästsid väga paljude meie Kodumaa au ja sõltumatus eest võidelnud nõukogude sõdurite elu.

Surm ja surematust

4. aprillil 1866 tulistas üliõpilane Karakozov tsaar Aleksander II pihta. Pärast seda nurjunud tapmiskatset algas reaktsiooni määramine: tuntud timukas kindral Muravjov-pooja hakkas kogu maal pidama kohut ja õiendama arveid. Haridusministriks määrati reaktionäär D. A. Tolstoi (ta oli kohakaas-luse alusel ka püha sinodi ülemprokurör). Krahv Tolstoi esime-seks «üliskasulikuks teoks» oli Nikolai Ivanovitš Pirogovi tagan-damine noorte teadlaste professoriametiks ettevalmistamise juh-timiselt. Professoriameti stipendiaatide instituut tunnistati kah-julikuks ja aeti laiali. Pirogov vallandati ilma tema poolt välja-teenitud pensionita.

Pirogov, ehkki täis energiat ja jõudu, oli sunnitud oma mõisasse elama asuma. Teaduslikust tegevusest ärakistuna veetis geniaalne õpetlane selles kolkas oma eluõhtut.

Ta viibis sealt lühikest aega eemal ainult kahel korral. Esi-mest korda — Punase Risti Seltsi kutsel 1870. aastal rindel Prantsuse-Preisi sõja ajal; teist korda — Bulgaarias 1877.—1878. aasta Vene-Türgi sõja ajal.

67-aastane Pirogov viibis sõjatandril seitse kuud ja töötas seal, nagu alati, ennatsalgavalt ning innuga.

Sõda lõppes ja Nikolai Ivanovitš pöördus tagasi oma mõi-sasse. Tema juurde tuldi kirurgilist abi saama mitte ainult Vene-maa teistest linnadest, vaid ka välismaalt. Suur kirurg elas pagenduses, kaugel sõpradest ja teaduskaaslastest.

1881. aastal sai täis viiskümmend aastat Nikolai Ivanovitš Pirogovi teadusliku ja arstliku tegevuse algusest.

Vana teadlane kavatses oma juubelipäeva veeta maaelu vai-kuses ja oma perekonna ringis. Kõik läks aga teisiti. Sedamööda, kuidas kasvas tsaari ja valitsuse vihavaen suure kirurgi vastu, kasvas võratus ulatuses armastus tema vastu vene eesrindliku ühiskonna kõige laiemates ringkondades. Pirogovi nime ümbrit-ses kuulsusesära, missuguse osaliseks said väga vähesed kaas-

N. I. Pirogov aastal 1869 Višnjaj.

aegsed. Ühiskondlike ja teaduslike organisatsioonide ülesandel sõitsid Nikolai Ivanovitš Pirogovi juurde maale väljapaistvad vene teadlased, nende hulgas kuulus kirurg professor N. V. Sklifossovski. Ta kutsus Nikolai Ivanovitši kodulinna Moskvasse, et tema lapsepõlve ja nooruse linnas, tema helgete unistuste linnas poole sajandi juubelit pühitseda. Pirogov andis nõusoleku Moskvasse minekuks.

Raske oli Nikolai Ivanovitšil sellele oma viimasele reisile asuda. 1881. aasta algul oli talle tekkinud suhu paranematu haavand.

«Ma ei tea, mis mul suus on. Lõppude lõpuks on see vist vähk,» ütles Nikolai Ivanovitš.

Ta ei eksinud diagnoosiga.

Suur vene kunstnik Ilja Repin on maalis jäädvustanud Pirogovi tuleku Moskvasse tema juubeli auks korraldatud pidustustele. Valgepäine Pirogov väljub lillevanikutega ehitud vagunist, vastu rohkearvulisele rahvahulgale, kes suurt teadlast vaimustusega tervitab.

On päikeseküllane maipäev. Teda palavalt armastavaist Moskva elanikest saadetuna astub Nikolai Ivanovitš jaamahoonest Moskva tänavaile. Ta on hinge põhjani liigutatud sellest lihtsate inimeste armastuse ootamatust väljendusest.

Ühel tema auks korraldatud vastuvõtul ütles Nikolai Ivanovitš:

«Kuigi asjaolud on sundinud mind elama väljaspool Moskvat ja on teinud minust kodutu rändaja, siiski püüab mu süda alati Moskva poole... Möödunud aja inimesena, jättes kõrvale ruttu kaduva oleviku, joon ma helge tuleviku terviseks ja soovin kogu südamest noorele põlvkonnale kõige paremat — tõe ja vabadust.»

Nikolai Ivanovitšile anti kätte Moskva aukodaniku diplom. Vastuseks peetud kõnes ütles juubilar:

«Kõrgeim austus, mida on võimalik inimesele osutada, on tema tunnustamine oma kodumaa aukodanikuks.»

Parandamatu haigus hävitas Nikolai Ivanovitši viimase jõu. Oma mälestustes «Vana arsti päevik» kirjutas Nikolai Ivanovitš 1881. aasta 22. oktoobril ärevalt:

«Oh, rutem, rutem! Halb, halb on! Niiviisi ei jõua ma vist pooltki oma Peterburi elust kirja panna...» Oli kirjutatud veel mõni lehekülg, ja sulg oli langenud käest.

Nikolai Ivanovitš Pirogov suri 5. detsembril 1881.

Jäid järele tema geniaalsed teosed, mis ta pärandas oma kodumaale. Asutati meditsiinilisi ja pedagoogilisi ühinguid, mis kandsid Pirogovi nime. Need teaduslikud organisatsioonid, samuti nagu Nikolai Ivanovitš Pirogov ise oma elupäevil, äratasid tsarismi viha ja see kiusas neid igati taga. Pirogovi-ühingute ava-

N. I Pirogovi maja Višnjas Vinnitsa linna lähedal, kus ta veetis oma viimased eluaastad ja suri.

Moskva linna aukodaniku diplom
N. I. Pirogovile.

likud koosolekud keelati sageli politsei poolt ära, eriti aga piirati nende tegevust 1905. aastal. Surnud Pirogov oli tsarismile niisama ohtlik nagu elavgi.

Pirogovi-nimelised teaduslikud ühingud NSV Liidus, rohkearvulised teadusliku uurimise instituudid — kogu nõukogude arstide ja pedagoogide suur pere töötab loovalt läbi kuulsa teadlase ulatuslikku pärandit.

... Meie kaunite päevade Moskvas on lai tänav, mis viib Moskva jõe äärde, Lenini mägede poole. See lai magistraal kannab Pirogovi nime. Kaugemal, Moskva jõe taga, tõuseb kõrgele taeva poole suurejooneline palee — vene teaduse hälli, inimkonnale Lermontovi, Pirogovi, Herzeni ja Belinski andnud Moskva Ülikooli uus hoone.

Pirogovi tänava parempoolsel küljel, seal, kus laiub meditsiiniline linnake — Esimene Moskva Lenini ordenit omav Meditsiiniline Instituut, seisab Nikolai Ivanovitš Pirogovi mälestussam-

Mälestussammas N. I. Pirogovile Moskvas.

Mälestussammas N. I. Pirogovile Tartus.

mas. Suur vene teadlane istub tugitoolis. Ta hoiab käes inimese koljut. Pirogovi pea on pisut tahapoole kallutatud, ta nägu väljendab võimsat tahtejõudu ja sügavaid mõtteid. Skulptor on jäädvustanud Pirogovi mõtisklushetkel — geniaalne arst lahendab üht meditsiini mõistatust.

Vinnitsa lähedal Višnja külas, majas, kus Pirogov veetis oma viimased eluaastad, on suure teadlase helgeks mälestuseks loodud muuseum. Mõisa lähedal kabeli all klaaskaanega kirstus lamab Nikolai Ivanovitš Pirogov.¹ Ta on andnud tulevastele põlvkondadele oma hiiglasliku elutöö.

Moskva, 1948—1952.

¹ Peterburi arst D. I. Vövodtsev balsameeris 70 aastat tagasi Pirogovi laiba.

JÄRELSÕNA

On kahtlemata tervitatav, et eesti keeles ilmub raamat, mis jutustab suure vene teadlase-kirurgi, väljapaistva ühiskonnategelase-pedagoogi, tulihingelise patrioodi ning oma kodumaa ustava poja Nikolai Ivanovitš Pirogovi elust ja tegevusest.

N. I. Pirogov kui geniaalne teadlane, sõjaväearst lahinguväljadel, ühiskonnategelane ning tsaari-administratsiooni kogu omavoli ja jõleduste kartmatu paljastaja võitis endale ulatusliku kuuluse ja samuti ka Venemaa revolutsioonilise vabadusliikumise ning eesrindliku filosoofilise ja pedagoogilise mõtte parimate esindajate — N. A. Dobroljubovi, N. G. Tšernõševski, K. D. Ušinski jt. tunnustuse.

N. I. Pirogovi teosed «Elu küsimused» ja «Sevastopoli kirjad» jõudsid dekabristideni, kes vaevlesid Siberis raskes vangistuses, ja leidsid nende juures elavat vastukaja ning heakskiitu.

Humanisti ja rõhutud rahvale hariduse andmise eest võitleja kaitseks, häbitute ja solvavate tegude vastu N. I. Pirogovi suhtes tsaarivalitsuse poolt, kes kartis tema progressiivsete vaadete mõju õppivale noorsoole ja üritusi, mida N. I. Pirogov püüdis läbi viia koolides ja ülikoolides neis õpperingkondades, kus ta oli kuraatoriks, — kõlas A. I. Herzeni hääl tema poolt väljaantava illegaalse ajakirja «Kolokol» veergudel: «See oli üks kõige jälgi-maid tegusid Aleksandri [tsaari] poolt, kes kirjutas mingit jampsi ja vallandas inimese, kelle üle on uhke kogu Venemaa.» Ainult N. I. Pirogovi kui geniaalse teadlase ja meditsiini reformeerija ülemaailmne kuulsus kahtlemata kaitses teda veelgi rängemate tagakiusamiste eest teda vihkavate tsaaringkondade poolt. N. I. Pirogovi viibimine sõjatandril Prantsusmaal, kui see 1870.—71. a. sõdis militaristliku Preisimaaga, kujunes tema teaduslike tööde üldise kuulsuse ja erakordse tähtsuse ning tema isikus vene meditsiini üleoleku avalikuks tunnustamiseks välismaa meditsiini esindajate poolt. Doktor I. V. Bertenson, kes teiste arstide hulgas käis N. I. Pirogoviga Prantsusmaal kaasas, jutustas: «Meil, kaasmaalastel, oli rõõm näha seda austust ja erakordset tähelepanu, millega teda kõikjal ümbritseti... N. I. Pirogovi

reis sarnanes pigemini triumfikäiguga läbi tuttava laagri, mis koosnes kõigest võimalikest arstiteaduse esindajatest, kes nagu oleksid tema saabumist oodanud . . . Kuhu ta ka tuli, kõikjal tõtati talle vastu . . . Teade Pirogovi saabumisest levis kiiresti kõikjal arstide hulgas.»

Asudes nii väljapaistval kohal üldvene teaduse, kultuuri ja ühiskondlik-pedagoogilise mõtte ajaloos, on N. I. Pirogov eesti lugejale eriti lähedane ja kallid veel selle poolest, et ta oli Eestimaa teaduse ja kultuuri üks väljapaistvaid esindajaid ja progressiivseid tegelasi.

Oma elust veetis N. I. Pirogov Eestimaal 13 aastat, 1828 kuni 1841, teaduslikud komandeerimised välismaale kaasa arvatud. Saabunud Tartu 18-aastase noormehena, kes oli äsja Moskva ülikooli lõpetades arstikutse saanud, lahkus ta Eestimaalt ülemaailmse kuulsusega teadlasena, geniaalsuselt ületamatu kirurgina, kelleks ta oli saanud Tartu ülikooli seinte vahel.

N. I. Pirogovi nii hiilgava teadusliku arenemise edu Tartu ülikoolis oli kindlustatud kõigepealt teadusejanust, mille olid temas äratanud ta õpetajad — Moskva ülikooli professorid, ja materialistlikest ning eesrindlikest ühiskondlik-poliitilistest vaadetest, mis valitsesid Moskva ülikoolis ja millega N. I. Pirogov tuli Tartu ülikooli, et saada edasist ettevalmistust professoritegevuseks sel eesmärgil ülikooli juurde loodud professori-instituudis.

Oma hiilgavate novaatorlike töödega lõi N. I. Pirogov siin arstiteadusele kindla alusmüüri katselise materialistliku uurimise näol, võttes praktilise meditsiini põhimõtteks anatoomilis-füsioloogilise suuna, kuna Läänes oli praktiline meditsiin oma teaduslik-teoreetilistest alustest lahutatud.

Kogu oma teadusliku ja pedagoogilise tegevusega Tartu ülikoolis soodustas N. I. Pirogov teaduslik-materialistliku mõtte võitu võitluses reaktsiooniliste idealistlike natuurfilosoofiliste tendentsidega, mis olid tunginud ülikooli Saksamaalt. Sellega avaldas N. I. Pirogov tugevat mõju Tartu ülikooli teaduslikule öitsengule. Võitlus materialistliku suuna eest teaduses, mis õõnestas Baltimaade tolleaegse ühiskondliku korra klerikaal-pärisorjusklike põhialuseid, soodustas esimeste eesti valgustajate-demokraatide Fr. R. Faehlmanni ja Fr. R. Kreutzwaldi edukat tegevust.

Peale Fr. R. Kreutzwaldi õppis koos N. I. Pirogoviga Tartu ülikooli meditsiinilises fakulteedis ka eestlane Philipp Karell, kellega N. I. Pirogovi sidus lähedane sõprus kogu eluaja.

Juba sel perioodil, kui N. I. Pirogov tegutses Tartu ülikoolis, ilmnesid temas pedagoogi ja arsti-humanisti õilsad jooned. 1836.—1839. a. andis N. I. Pirogov välja tema poolt juhitava kirurgiakliiniku «Annaalid», milles ta julgelt ning ausalt jutustas ka enda kui arst-kirurgi eksimustest. «Annaalid» olid üliõpilastele ja noortele arstidele tohtu suure teadusliku, eriti

aga õppe-kasvatusliku tähtsusega. «Annaalid» kutsusid välja innukat vastukaja mitte ainult Venemaal, vaid ka välismaal ja tegid N. I. Pirogovi Tartu ülikooli üliõpilaste kõige armastatavaks ja lugupeetavamaks professoriks.

Baltimaade rahvad — lätlased ja eriti eestlased — peavad igavesti tänuga meeles seda omakasupüüdmatut arstiabi, mida andis N. I. Pirogov 120 aastat tagasi meie tollal õigusetuile, rõhutatud esivanemaile nii Tartu linnas kui ka Eesti ja Läti teistes linnades ja asulais, mida ta sel eesmärgil külastas.

Me tuletame tänuga meelde ka neid N. I. Pirogovi sõnu, milledes ta märkis eesti rahva positiivseid omadusi ja intellektuaalseid võimeid ning mõistis hukka üleolevat kõrkust, millega tol ajal valitsev balti pärisorjapidajate-mõisnike klass suhtus rahvasse.

Tartu Riiklikus Ülikoolis austatakse sügavalt N. I. Pirogovi mälestust, kes oma tegevusega tõi ülikoolile ülemaailmse kuuluse ning määras seal arstiteaduse edasise eduka arengu.

Ülikoolis korraldatud N. I. Pirogovi näitusel on esitatud rohkesti materjale, mis iseloomustavad N. I. Pirogovi tegevust arstina ja tema teaduslikke avastusi. Nende materjalide hulgas säilitatakse oma teostamiselt haruldasi kunstnik Schlateri jooniseid, mis kujutavad N. I. Pirogovi valmistatud suurepäraseid anatoomilis-kirurgilisi preparaate.

Ülikooli kirurgiakliinikus säilitatakse N. I. Pirogovi originaalportreed.

Tartu Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis on dokumentaalsete originaalmaterjalide hulgas ka N. I. Pirogovi esimese töö käsikiri arteri ligeerimisest, mille ülikool 1829. aastal autasustas kuldmedaliga.

30. oktoobril 1953.

Prof. E. Martinson,
Tartu Riikliku Ülikooli prorektor

N. I. PIROGOVI ELU JA TEGEVUSE TÄHTPÄEVI

1810. a. 25. november. Pirogovi sünnipäev.
1824. a. Moskva Ülikooli meditsiinilise teaduskonda astumine.
1828. a. 5. juuni. Arstieksam.
1828.—1832. a. Teadmiste täiendamine Tartu professori-instituudis.
1832. a. Arstiteaduse doktori väitekirja kaitsmine.
1833.—1835. a. Komandeering välismaale.
1836.—1841. a. Professoritegevuse aastad Tartus. Klassikalise töö «Arteri-tüvede ja fastsiate kirurgiline anatoomia» ilmumine (ladinakeelne väljaanne, Tartu, 1837. a.).
1841. a. 30. jaanuar. Peterburi Meediko-Kirurgilise Akadeemia professoriks ja Teise Maaväehospitali kirurgia-osakonna juhatajaks määramine.
1841. a. Pirogovi poolt eri osakonna asutamine hospitalinakkustest tabatud haigetele.
1843. a. Teadusliku töö «Ahhilleuse kõõluse läbilõikamisest» ilmumine.
1843.—1844. a. «Inimkeha rakendusanatoomia täieliku kursuse» ilmumine.
1847. a. Komandeering Kaukaasia sõjatandril. Anatoomilised ja füsioloogilised uurimised eeternarkoosi alal («Märkmed arstiteaduse osas», 1847. a.).
1849. a. «Aruanne Kaukaasia-reisist.» Avaldatud Meediko-Kirurgilise Akadeemia ajakirjas.
1849. a. «Aasia koolera patoloogiline anatoomia» vene ja prantsuse keeles.
1850. a. Atlase «Inimkeha kolmes tähtsamas õõnes asuvate elundite välimuse ja asendi anatoomilised kujutused» ilmumine.
1852.—1859. a. Atlase «Külmutatud inimkeha kolmes suunas läbilõigete topograafiline anatoomia» ilmumine.
1854. a. «Sääreluude luuplastiline pikendamine põia eemaldamisel» («Всённо-медицинский журнал», 1854, 63. k.).
1854.—1855. a. Komandeering Sevastopoli sõjatandril.
1855. a. Töö «Kliinilise kirurgia annaaliid» ilmumine.
1856. a. Pirogovi lahkumine professori ametikohalt Meediko-Kirurgilises Akadeemias.
1856.—1858. a. Pirogov Odessa õpperingkonna kuraatori kohal.
1856. a. «Elu küsimused» («Морской сборник», 1856. a.).
1858.—1861. a. Pirogov Kiievi õpperingkonna kuraatori kohal.
1861.—1862. a. Elu maal (Višnjaj, end. Podoolia kubermangus, nüüd Vinnitsa oblastis).
1862.—1866. a. Komandeering välismaale. Välismaa ülikoolides õppivate noorte vene teadlaste ettevalmistuse juhtimine.
1863.—1864. a. «Üldise välikirurgia põhjoonte» ilmumine (saksakeelne väljaanne; 1865.—1866. a. venekeelne väljaanne).
1866.—1870. a. Elu maal pärast eruminekut.
1870. a. Sõit Prantsuse-Preisi sõjatandril.
1871.—1877. a. Elu maal.
1877.—1878. a. Sõit Vene-Türgi sõjatandril.
1879. a. Töö «Sõjameditsiiniline ala ja eriabi Bulgaaria sõjatandril ja tegev-väe tagalas 1877.—1878. aastal» ilmumine.
1881. a. Pirogovi teadusliku tegevuse 50 aasta juubeli pühitsemine Moskvast.
1881. a. 5. detsember. Pirogovi surm.

SISUKORD

Esimene peatükk. Lapsepõlv ja noorus	5
Teine peatükk. Moskva ülikool	13
Kolmas peatükk. Matvei Jakovlevitš Mudrov	30
Neljas peatükk. Dekabristid	34
Viies peatükk. Pirogovi kaitsevaim	40
Kuues peatükk. Tee teadusse	45
Seitsmes peatükk. Doktoriväitekiri	77
Kaheksas peatükk. Retk mineviku teadusse	80
Üheksas peatükk. Lohutus töös	91
Kümnes peatükk. Kirurgiaprofessor	103
Üheteistkümnes peatükk. Meediko-Kirurgiline Akadeemia	119
Kaheteistkümnes peatükk. Uus ajajärk kirurgias	131
Kolmeteistkümnes peatükk. Võit valu üle	137
Neljateistkümnes peatükk. Jää-anatoomia	146
Viieteistkümnes peatükk. Kangelaslik Sevastopool	153
Kuuteistkümnes peatükk. Pirogovi välikirurgia	162
Seitsmeteistkümnes peatükk. «Elu küsimused»	180
Kaheksateistkümnes peatükk. Surm ja surematas	198
Järelsõna	205
N. I. Pirogovi elu ja tegevuse tähtpäevi	208

Toimetaja A. Pärn.

Tehniline toimetaja A. Sepp.

Korrektorid E. Toots ja S. Ridala.

Ladumisele antud 29. X 1953.
Trükkimisele antud 7. I 1954.
Paber 60 × 92 sm, $\frac{1}{16}$. Trükiarv
3 000. Trükipoognaid 13,25 + 1
lisa. Arvutuspoognaid 14,05. Tel-
limise nr. 1979. MB-04808. Trü-
kikoda «Punane Täht», Tallinn,
Pikk t. 54/58.

На эстонском языке.

Б. Могилевский. Н. И. Пирогов.

Rbl. 5.25

Rbl. 5.25